

ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΣ ΛΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΡΟΜΑ

*«Συνεργαζόμαστε για μια πράσινη, ανταγωνιστική Ευρώπη,
χωρίς αποκλεισμούς»*

Τα EEA Grants αντιπροσωπεύουν τη συμβολή της Ισλανδίας, του Λιχτενστάιν και της Νορβηγίας για μια πράσινη, ανταγωνιστική Ευρώπη χωρίς αποκλεισμούς. Υπάρχουν δύο γενικοί στόχοι: η μείωση των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων στην Ευρώπη και η ενίσχυση των διμερών σχέσεων μεταξύ των χωρών-δικαιούχων και των 15 χωρών της ΕΕ της Κεντρικής και Νότιας Ευρώπης και της Βαλτικής. Οι τρεις δότριες χώρες συνεργάζονται στενά με την ΕΕ βάσει της συμφωνίας για τον Ευρωπαϊκό Οικονομικό Χώρο (ΕΟΧ). Οι δότριες χώρες έχουν προσφέρει 3,3 δισεκατομμύρια ευρώ μέσω διαδοχικών προγραμμάτων επιχορηγήσεων μεταξύ των ετών 1994 και 2014. Για την περίοδο 2014-2021, τα EEA Grants ανέρχονται σε 1,55 δισεκατομμύρια ευρώ.

Οι προτεραιότητες για αυτή την περίοδο είναι οι εξής:

1. Καινοτομία, έρευνα, εκπαίδευση και ανταγωνιστικότητα
2. Κοινωνική ένταξη, ανεργία των νέων και μείωση της φτώχειας
3. Περιβάλλον, ενέργεια, κλιματική αλλαγή και οικονομία χαμηλών εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα
4. Πολιτισμός, κοινωνία των πολιτών, χρηστή διακυβέρνηση και θεμελιώδη δικαιώματα
5. Δικαιοσύνη και εσωτερικές υποθέσεις

Τα EEA Grants χρηματοδοτούνται από κοινού από την Ισλανδία, το Λιχτενστάιν και τη Νορβηγία, οι συνεισφορές των οποίων βασίζονται στο ΑΕγχΠ τους. Η επιλεξιμότητα που προβλέπεται στις επιχορηγήσεις αντικατοπτρίζει τα κριτήρια που ορίζονται για το Ταμείο Συνοχής της ΕΕ και έχουν στόχο χώρες-μέλη στις οποίες το ακαθάριστο εθνικό εισόδημα (ΑΕΕ) ανά κάτοικο είναι μικρότερο από το 90% του μέσου όρου της ΕΕ.

Παραδοσιακός Λαϊκός Πολιτισμός Ρομά

Η έκδοση αυτή πραγματοποιήθηκε από την Αρωγή ΑΜΚΕ στα πλαίσια του Έργου «Κοινωνική Ένταξη και Ενδυνάμωση των Ρομά» με ΟΠΣ 5189926. Η πράξη συγχρηματοδοτείται από το Χρηματοδοτικό Μηχανισμό του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου (ΧΜ-ΕΟΧ | ΕΕΑ Grants)

ΑΡΩΓΗ ΑΜΚΕ

Γ' Σεπτεμβρίου 59, Αθήνα, ΤΚ 10433, τηλ: 2111181799

ΠΡΩΤΗ ΕΚΔΟΣΗ: ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2024

ISBN: 978-618-87193-0-9

Iceland
Liechtenstein
Norway grants

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Υπουργείο Κοινωνικής Συνοχής
και Οικογένειας

Επιτελική Δομή ΕΣΠΑ
ΥΚΟΙΣΟ

Εισαγωγή για τον Αναγνώστη

Το έργο με τίτλο Μικρό Σχέδιο Επιχορήγησης 1 «Ενδυνάμωση των Γυναικών και των νέων Ρομά» επωφελείται με συγχρηματοδότηση ποσού 191.375,00 ευρώ από τα EEA Grants (Χρηματοδοτικός Μηχανισμός του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου 2014-2021), που αντιπροσωπεύουν τη συμβολή της Ισλανδίας, του Λιχτενστάιν και της Νορβηγίας για μια πράσινη, ανταγωνιστική Ευρώπη χωρίς αποκλεισμούς, και από εθνικούς πόρους.

The project Small Grant Project 1“Empowering Roma Women and Youth” benefits from a 191.375,00 euro co-funding from the EEA Grants (funding period 2014-2021), which represent the contribution of Iceland, Liechtenstein and Norway towards a green, competitive and inclusive Europe, and national funding.

Αντικείμενο της Πράξης «ΕΝΔΥΝΑΜΩΣΗ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΚΑΙ ΝΕΩΝ ΡΟΜΑ» με Κωδικό ΟΠΣ 5189926 στο Πρόγραμμα «Κοινωνική ένταξη και ενδυνάμωση Ρομά 2014-2020» και στον Άξονα Προτεραιότητας «Ενίσχυση της ένταξης και της χειραφέτησης των Ρομά» αποτελεί η παροχή δράσεων που συνεισφέρουν στην υποστήριξη και ενδυνάμωση των γυναικών και των νέων Ρομά προκειμένου α) να προωθηθεί η ενεργός συμμετοχής τους στην οικονομική και κοινωνική ζωή και β) να ενισχυθεί η συνηγορία των δικαιωμάτων τους. Το ευρύ φάσμα των δράσεων αυτών, ταξινομείται σε τρεις δέσμες ως εξής: 1. Δράσεις ενημέρωσης – ευαισθητοποίησης-άρσης στερεοτύπων 2. Ενδυνάμωση των οργανώσεων πολιτών Ρομά και 3. Δράσεις συμβουλευτικής.

Στο πλαίσιο αυτού του έργου και ειδικότερα των Δράσεων Ενημέρωσης-Ευαισθητοποίησης-Άρσης Στερεοτύπων, η ΑΡΩΓΗ ΑΜΚΕ έχει αναλάβει την κατάρτιση και έκδοση του βιβλίου. Ο στόχος είναι η ανάδειξη στοιχείων του παραδοσιακού λαϊκού πολιτισμού των Ρομά με στόχο τη βελτίωσης της «δημόσιας εικόνας» μίας κοινωνικής ομάδας με σημαντικές δυνατότητες.

Συγγραφέας: Γεωργία Φωτοπούλου

**“Οι πολιτισμικές διαφορές δεν
πρέπει να μας χωρίζουν
αλλά η πολιτιστική ποικιλομορφία
θα πρέπει να λειτουργεί ως μια
συλλογική
δύναμη που μπορεί να ωφελήσει
όλη την ανθρωπότητα.”**

Robert Alan

**(Αμερικανός συγγραφέας,
καλλιτέχνης και κοινωνικός
ακτιβιστής, 1922-1978)**

Πίνακας περιεχομένων

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	10
1. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΡΟΜΑ	13
1.1 Η καταγωγή των Ρομά.....	13
1.2 Η μεταναστευτική πορεία των Ρομά στην Ευρώπη	17
2. ΟΙ ΡΟΜΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	29
2.1 Πληθυσμιακή κατανομή των Ρομά στην Ελλάδα...	33
3. ΓΛΩΣΣΑ	39
3.1 Η γλώσσα <i>Romani</i>	39
3.2 Η γλώσσα των Ρομά της Ελλάδος	42
4. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΟΜΗ.....	45
4.1 Ο ρόλος της οικογένειας στις κοινότητες των Ρομά	47
4.2 Οι κατοικίες των Ρομά.....	49
4.3 Τα επαγγέλματα των Ρομά.....	52
4.4 Κοινωνικές συνήθειες και εθιμικοί κανόνες	55
4.5 Ο ρόλος της εκπαίδευσης στην κοινωνία των Ρομά	58
5. ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΗ	64
5.1 Ήθη και Έθιμα	64
5.1.1 Γάμος	65
5.1.2 Κηδεία.....	69
5.2 Γιορτές.....	72

5.2.1 Εντερλέζι - Γιορτή του Αγίου Γεωργίου	72
5.2.2 Μπογκορόντιτσα - Η Γιορτή της κοίμησης της Θεοτόκου	77
5.2.3 Πατραγκί (Πάσχα)	78
5.2.4 Χριστούγεννα (Κόλεντα) - Πρωτοχρονιά	78
5.3 Προφορική λαϊκή παράδοση.....	80
5.3.1 Παραμύθια	80
5.3.2 Παροιμίες.....	100
5.3.3 Η Ποίηση και η Λογοτεχνία στην κοινότητα των Ρομά.....	102
5.4 Ιστορία και εξέλιξη της μουσικής και του χορού των Ρομά.....	109
5.5 Παραδοσιακές φορεσιές.....	123
6.ΜΑΓΕΙΡΕΥΟΝΤΑΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΡΟΜΑ.....	129
6.1 Η ιστορία της κουζίνας των Ρομά.....	129
6.2 Συνταγές και υλικά της κουζίνας των Ρομά	131
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	168
ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	170
ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	178
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ	179

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι Ρομά είναι ένας λαός χωρίς γραπτή γλώσσα, ένας αρχαίος νομαδικός λαός που με το πέρασμα των αιώνων διατηρεί την παράδοσή του. Ένας λαός περιπλανώμενος, που ήρθε στα Βαλκάνια στα χρόνια του Μεσαίωνα και σιγά σιγά απλώθηκε σε ολόκληρη την Ευρώπη και ακόμη πιο μακριά. Όταν αυτοί οι άνθρωποι έφτασαν στην Ευρώπη ως προσκυνητές, προκάλεσαν έντονη περιέργεια. Ποιοι είναι τελικά αυτοί οι άνθρωποι; Από πού προέρχονται; Ποια ιστορία κρύβει το ταξίδι τους μέσα στους αιώνες, σχεδόν σε όλες τις ηπείρους;

Οι Ρομά, φαίνεται να είναι ίσως και ο μοναδικός λαός ανά τον κόσμο που έχει μαζικά διασχίσει ολόκληρες περιοχές και έθνη. Η νομαδική τους φύση προέκυψε από την ανάγκη για επιβίωση και την προσαρμογή σε διάφορες περιοχές και κλίματα. Ζούσαν μετακινούμενοι και έκαναν ζωή «δύο ταχυτήτων». Μία ξεκινώντας τις μεταναστεύσεις τους και μία σταματώντας, μέχρι οι συνθήκες του ταξιδιού τους να είναι ευνοϊκές, ώστε να ξεκινήσουν και πάλι. Οι άνθρωποι αυτοί, παρά τις δυσκολίες των μετακινήσεών τους, συνέχισαν να εγκαταλείπουν τους τόπους τους και να εγκαθίστανται σε άλλους, προσπαθώντας κάθε φορά να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες,

κινδυνεύοντας να αλλάξει η ζωή τους ακόμη περισσότερο.

Ο τόπος διαμονής γι' αυτούς ήταν και είναι μία μοναδική εμπειρία από μόνος του. Δεν περιορίζεται σε στενά όρια λαμβάνοντας υπόψη σύνορα χωρών, αφού η γη τους, ο τόπος τους, βρίσκεται μέσα στην ψυχή τους.

Ο λαός των Ρομά, αποτελεί μια αινιγματική και πολυποίκιλη κοινότητα που έχει επηρεάσει την ευρωπαϊκή ιστορία και κουλτούρα για αιώνες. Η καταγωγή τους είναι σύνθετη και συχνά περιβάλλεται από μυστήριο, αλλά η παρουσία τους σε όλη την Ευρώπη αποτελεί αναμφισβήτητη αλήθεια. Παρά τις δυσκολίες και τις διακρίσεις που αντιμετωπίζουν, οι Ρομά διατηρούν μια πλούσια και ζωντανή πολιτιστική κληρονομιά.

Με τις ρίζες τους σε αρχαίες πολιτισμικές παραδόσεις, οι Ρομά διακρίνονται για τη μουσική τους, τον χορό, τις παραδοσιακές ενδυμασίες και τη γλώσσα τους. Μεταφέροντας την παράδοσή τους από γενιά σε γενιά, διατηρούν ζωντανή την κουλτούρα τους και συμβάλλουν στον πολιτιστικό πλούτο της Ευρώπης. Ωστόσο, παρά την πλούσια πολιτιστική τους κληρονομιά, αντιμετωπίζουν συχνά διακρίσεις και κοινωνικό αποκλεισμό, πράγμα που αναδεικνύει την ανάγκη για αναγνώριση και σεβασμό των δικαιωμάτων τους. Αν και στην

πορεία τους έχουν αντιμετωπίσει με πολλές προκλήσεις, ο λαός των Ρομά συνεχίζει να αντιστέκεται και να επιδεικνύει την ανθεκτικότητά του.

1. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΡΟΜΑ

1.1 Η καταγωγή των Ρομά

Η πρώτη αναφορά για τους Ρομά υπάρχει στον Ηρόδοτο. Ο Ηρόδοτος γράφει: *«Ουδείς δύναται να ισχυρισθεί μετά βεβαιότητος ποιοι άνθρωποι κατοικούν βορείως της Θράκης. Πέραν του ποταμού Ίστρου (Δούναβη) η χώρα φαίνεται έρημος και απέραντος. Έχω πληροφορηθεί ότι οι μόνοι άνθρωποι, οι οποίοι κατοικούν πέραν του Ίστρου, ονομάζονται Σιγύνναι. [...] Οι Σιγύνναι συνηθίζουν να φορούν περσικές ενδυμασίες [...] και είναι ταχύτατοι αρματοδρόμοι»* (Ηροδότου Ιστορία, Βιβλίο Ε,9.1-3). Οι αρχαίοι Σιγύνναι είναι, με παραφθορά των φθόγγων, οι Τσιγγάνοι ή οι Ρομά, όπως είναι γνωστοί διεθνώς. Στη βιβλιογραφία αναφέρεται πως οι Rom πήραν το όνομά τους από τον θεό Raama της ινδικής χώρας.

Ορισμένοι μελετητές υποστηρίζουν πως οι Ρομά ανήκαν στην κατώτερη από τις κοινωνικές τάξεις της ινδικής αυτοκρατορίας. Εξαιτίας του γεγονότος ότι ήθελαν να ξεφύγουν από αυτό το αυστηρό κοινωνικό σύστημα τάξεων που κυριαρχούσε στην Ινδία, προτίμησαν να μείνουν στο περιθώριο, σχηματίζοντας μια κοινωνία οργανωμένη σε γενεαλογικές κλειστές ή αποκλεισμένες ομάδες. Οι φυλετικές αυτές ομάδες ονομάζονταν Ντομά και προφανώς ήταν

οι αρχικοί πρόγονοι των Ρομά (Έξαρχος, 1996). Φαίνεται ότι οι Ρομά θεωρούνταν αρχικά Ινδοί παρίες, γνωστοί ως «Άθικτοι» μέσα στο σύστημα των καστών που ίσχυε μέχρι την εποχή του Γκάντι. Μετά από μια σειρά μεταναστεύσεων, ξεκινώντας από τον 9ο αιώνα, ταξίδεψαν από το Ιράν στα εδάφη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και στη συνέχεια εξαπλώθηκαν σε διάφορες περιοχές της Ευρώπης.

Σήμερα, η ονομασία Ρομά είναι ο πιο διαδεδομένος όρος για τις ομάδες ατόμων που μιλούν ή μιλούσαν Ρομανί και έχουν κοινή ινδική ρίζα. Πολλές ευρωπαϊκές γλώσσες χρησιμοποιούν την ελληνική λέξη Αθίγγανοι ή Ατσιγγανοι για να περιγράψουν τους Ρομά, όπως η γαλλική *Tzigane* ή πορτογαλική *Cigano*. Η πρωτότυπη ελληνική σημασία προέρχεται πιθανότατα από τη λέξη Αθίγγανοι, την ονομασία μιας αιρετικής χριστιανικής ομάδας κατά την περίοδο της Βυζαντινής αυτοκρατορίας.

Άλλοι πιστεύουν ότι το «ατσιγγανοι» προέκυψε από τους αιρετικούς «αθίγγανους» και προσαρμόστηκε στους Ρομά. Η λέξη "αθίγγανος" σημαίνει τον "ανέγγιχτο" και ετυμολογείται από το στερητικό α- και το ρήμα *θιγγάνω*, δηλαδή "αγγίζω".

Στο Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, ο όρος «αθίγγανος» είναι θρησκευτική

προσωνυμία που αποδόθηκε από τους Βυζαντινούς κατά τον 4ο-5ο αιώνα στους πιστούς μιας μανιχαϊστικής αίρεσης, τους Μελχισεδεκίτες, οι οποίοι είχαν μετοικήσει από τη Φρυγία στο Βυζάντιο και που ο Βυζαντινοί τους ταύτιζαν με τους Τσιγγάνους.

Ακόμα μια ονομασία για τους Τσιγγάνους είναι και «κατσίβελοι», από το ιταλικό «cattivello», υποκοριστικό του «cattivo», το οποίο προέρχεται από το λατινικό «captivus», που σημαίνει «αιχμάλωτος, δούλος». Επίσης λέγονται και «μποέμ», απ' όπου και η σημασία «αμέριμνος, ξένοιαστος, αυτός που δεν φροντίζει για το αύριο». Η λέξη αναφέρεται στους Τσιγγάνους από τη Βοημία της Τσεχίας, που μετακινούνταν ελεύθεροι, λόγω της επίσημης άδειας που έδωσε στους Τσιγγάνους ο βασιλιάς της Βοημίας ο οποίος τους επέτρεπε να μετακινούνται ελεύθεροι σε διάφορες χώρες της Κεντρικής Ευρώπης (Μπαμπινιώτης, 1998).

Η λέξη «γύφτος» (gypsy στα Αγγλικά) που χρησιμοποιείται μερικές φορές για τον λαό των Ρομά, τους δόθηκε για πρώτη φορά από τους Έλληνες, οι οποίοι πίστευαν ότι η καταγωγή τους ήταν αιγυπτιακή. Προέρχεται από τη λέξη "Αιγύπτιος" και την πήραν, είτε γιατί ήρθαν μέσω της Αιγύπτου, είτε γιατί ήρθαν μέσω της Κιλικίας (περιοχής της Μικράς Ασίας), που λόγω της ευφορίας του εδάφους της χαρακτηριζόταν

"Μικρά Αίγυπτος". Στον ευρωπαϊκό χώρο η γαλλική λέξη *gitan* και η ισπανική *gitano* προέρχονται από την ίδια ετυμολογία που προέρχεται και η λέξη *gypsy* (γύφτος). Η γερμανική λέξη *Zigeuner* και η σλαβική *tsigan* ή *cigan* συνδέονται με την ελληνική λέξη αθίγγανος (Ρομά, από την Βικιπαίδεια, την Ελεύθερη Εγκυκλοπαίδεια).

Ο όρος Ρομά είναι σήμερα ο κατεξοχήν πολιτικά ορθός και έχει καθιερωθεί από το διεθνές πολιτικό τους κίνημα ως κοινά αποδεκτή ονομασία (Τρουμπέτα, 2008). Η λέξη «Ρομ» σημαίνει στη γλώσσα τους "άντρας" ή "σύζυγος". Οι μη Τσιγγάνοι ονομάζονται από τους Ρομ «*gadje*», δηλαδή «άξεστοι, χωριάτες».

Κατά τη διάρκεια του Πρώτου Παγκόσμιου Συνεδρίου των Ρομά που πραγματοποιήθηκε το 1971 στο Λονδίνο του Ηνωμένου Βασιλείου, η πράσινη και η μπλε σημαία, η οποία χρησιμοποιήθηκε προηγουμένως στη διάσκεψη της Γενικής Ένωσης Ρουμάνων Τσιγγάνων το 1933 και περιείχε ένα κόκκινο τσάκρα (τροχός) με δεκαέξι ακτίνες, αναγνωρίστηκε επίσημα ως εθνικό έμβλημα της κοινότητας των Ρομά.

Εικόνα 1. Η σημαία των Ρομά

Το τσάκρα συμβολίζει την παράδοση των Ρομά ως περιπλανώμενου λαού, ενώ, παράλληλα, αποτελεί φόρο τιμής προς τη σημαία της Ινδίας. Το 1979 τους δόθηκε από τον ΟΗΕ η διεθνής ονομασία «Διεθνής Ένωση Ρομά» (Ντούσας, 1997).

1.2 Η μεταναστευτική πορεία των Ρομά στην Ευρώπη

Η ιστορία των Ρομά αποτελεί ακόμη και σήμερα ένα ζητούμενο που έχει απασχολήσει επί πολλά χρόνια τους ιστοριογράφους και πολλούς ακαδημαϊκούς. Για την καταγωγή των Ρομά υπάρχουν πολλές θεωρίες. Οι γενικότερα

αποδεκτές αναφέρουν ότι οι Ρομά προέρχονται από την Ινδία απ' όπου μετανάστευσαν γύρω στο 1000 μ.Χ. Υποστηρίζεται ότι ξεκίνησαν από τις Β.Δ. Ινδίες, το σημερινό Πατζάμπ, στα τέλη του 8ου ή αρχές του 9ου αιώνα. Ανήκαν στις κατώτερες κάστες, γνωστές με την επωνυμία Τζοτ, Τζατ, Λούρι, Νούρι ή Ντομ και ίσως μετά από αποτυχημένες εξεγέρσεις, να αναγκάστηκαν να φύγουν για να κινηθούν προς τα δυτικά, περνώντας από το Πακιστάν και την Περσία (Κόμης, 1998). Στην συνέχεια οι Λομ και Ντομ, δυο ομάδες μεταναστευτικού ρεύματος, αποσχίστηκαν από την περιοχή της Περσίας και μετακινήθηκαν οι μεν πρώτοι προς Αρμενία και οι δεύτεροι προς Συρία και Αίγυπτο. Η κύρια ομάδα των Ρομ εξακολούθησε την πορεία της προς την Δύση και το 1050 αναφέρεται η παρουσία Ατσίγγανων στο Βυζάντιο (Λυδάκη, 2013).

Άλλη θεωρία για τον εντοπισμό της προέλευσης των Ρομά, υποδηλώνει ότι μπορεί να προέρχονται από Άραβες αιχμαλώτους που αιχμαλωτίστηκαν κατά τη διάρκεια της μουσουλμανικής εισβολής στη βόρεια Ινδία και το σημερινό Πακιστάν ή ίσως να εκτοπίστηκαν βίαια από τις πατρίδες τους ως πρόσφυγες στον απόηχο της εισβολής. Επιπλέον, μια άλλη υπόθεση προτείνει ότι οι Ρομά μπορεί να είχαν στρατολογηθεί ως μισθοφόροι για να

συμμετάσχουν σε συγκρούσεις κατά των αραβικών δυνάμεων.

Ο Αδαμάντιος Κοραής στα «Άτακτα», θεωρεί ότι μέρος των Ρομά ήρθαν στην Ευρώπη μέσω της Αιγύπτου και άλλοι πέρασαν στα βυζαντινά εδάφη μέσω της Κιλικίας, που ονομαζόταν τότε Μικρά Αίγυπτος, λόγω του ότι ήταν πολύ εύφορη.

Περνώντας από χώρες της Μ. Ανατολής μετακινήθηκαν στην Ευρώπη. Κατά τη διάρκεια αυτών των μαζικών μεταναστεύσεων μεγάλος αριθμός Ρομά μετακινήθηκε προς τον Νέο Κόσμο.

Εικόνα 2: Εξάπλωση των Ρομά στην Ευρώπη

Ο Donald Kenrick, στο βιβλίο του «*Τσιγγάνοι: από τις Ινδίες στη Μεσόγειο*», γράφει ότι οι Ρομά μετανάστευσαν από την Ινδία προς τη Δύση, μέσα από την Περσία, όπου τέλεσαν μεικτούς γάμους και συγχρωτίστηκαν με τους Πέρσες, δημιουργώντας ένα λαό που ονομάστηκε Dom ή Rom. Αργότερα πολλοί από αυτούς μετανάστευσαν στην Ευρώπη. Απόγονοί τους, είναι οι σύγχρονοι Ρομά.

Ιδιαίτερη σημασία για τους Ρομά κατέχει η Αρμενία καθώς αποτελεί την πρώτη χώρα όπου εγκαταστάθηκε το κύριο ρεύμα μετανάστευσής τους. Οι Ρομά έφτασαν στην Αρμενία μέσω Περσίας (τέλη 9ου μ. Χ. αιώνα). Ο βασικός λόγος ήταν οι επιθέσεις των Σελτζούκων Τούρκων στην Αρμενία, που προκάλεσαν σοβαρές πληθυσμιακές μετακινήσεις. Οι Ρομά παρέμειναν στην Αρμενία για αρκετό χρονικό διάστημα και αυτό διαπιστώνεται από το γεγονός ότι η γλώσσα τους έχει αρμένικες επιρροές.

Οι Ρομά ξεκίνησαν από την Αρμενία και τις μεσογειακές περιοχές της Ασίας και στη συνέχεια κατευθύνθηκαν προς την Κωνσταντινούπολη. Οι άνθρωποι στην Κωνσταντινούπολη γνώριζαν για τους Ρομά ήδη από τον 11ο αιώνα περίπου. Πολλοί Ρομά μετακόμισαν σε διάφορα μέρη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και αργότερα η

οθωμανική αυτοκρατορία γίνεται ο επόμενος σταθμός τους.

Εικόνα 3: Από την Ινδία στην Ευρώπη

Κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, πολλοί Ρομά μετανάστευσαν στα Βαλκάνια ως υπηρέτες, τεχνίτες και βοηθητικό προσωπικό για τον οθωμανικό στρατό. Η κατάκτηση ενός σημαντικού τμήματος της Μικράς Ασίας από τους Οθωμανούς οδήγησε αρχικά στη μεγάλης κλίμακας μετανάστευση των Ρομά προς τα δυτικά. Αντιμετωπίζοντας τις διώξεις από τους Οθωμανούς, οι Ρομά ταξίδεψαν πρώτα στο Αιγαίο και τον Βόσπορο, προτού αναζητήσουν καταφύγιο στη Θράκη, τη Βλαχία και το κράτος των Σέβων.

Μετά από αρκετά χρόνια διαμονής στα Βαλκάνια κάποιες ομάδες άρχισαν να μετακινούνται πλέον προς τη δυτική και τη βόρεια Ευρώπη. (Ακτύπης, 2010). Οι Ρομά υπολογίζεται να εμφανίστηκαν για πρώτη φορά στην Ευρώπη στις αρχές του 12ου αιώνα και πιστεύεται ότι η μετανάστευση τους στην Ευρώπη ολοκληρώθηκε ως επί το πλείστον τον 15ο αιώνα. Κατά τη διάρκεια του 15ου αιώνα, η κοινότητα των Ρομά μετανάστευσε στην κεντρική Ευρώπη, έχοντας ως μοναδικό πόρο ζωής ό,τι εισέπρατταν από την άσκηση πρόχειρων επαγγελμάτων, όπως είναι η επισκευή χαλκωμάτων και η κατασκευή καλαθιών.

Τον 15ο αιώνα, για να αποφύγουν τους πολέμους μεταξύ Βυζαντινών και Οθωμανών, εγκατέλειψαν σταδιακά τις περιοχές, όπου κατοικούσαν, και χάρη σε έγγραφα που τους χορήγησε το 1417-1418 ο βασιλιάς της Βοημίας, εγκαταστάθηκαν σχεδόν σε όλη την Ευρώπη.

Οι λόγοι για τη μετανάστευση των Ρομά είναι διαφορετικοί. Ένας σημαντικός παράγοντας ήταν το ξέσπασμα του μεταδοτικού λοιμού που ήταν γνωστός ως «Μαύρος Θάνατος» στην Κωνσταντινούπολη το 1347 (Kenrick, 1994). Επιπρόσθετα, ένας άλλος λόγος ήταν και η ήττα των Ελλήνων από τους Τούρκους στην Ασία το 1390 και στη συνέχεια η Μάχη του Χαλεπίου στη Συρία δέκα χρόνια αργότερα, που σήμανε την

Εικόνα 5: Από την Ασία στην Ευρώπη

Εικόνα 6: Η μεταναστευτική πορεία των Ρομά στον Μεσαίωνα

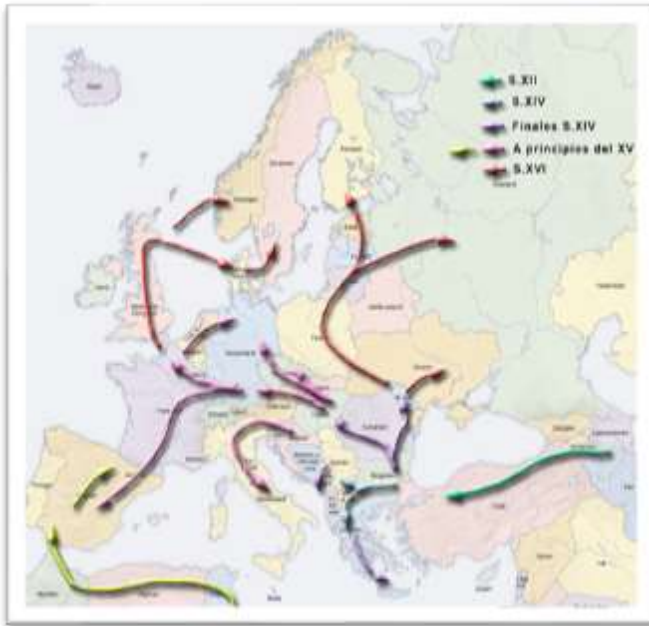
Εικόνα 7: Το μεταναστευτικό ταξίδι των Ρομά στην Ευρώπη

Το τρίτο κύμα ξεκίνησε στη Γιουγκοσλαβία το 1960 και κινήθηκε προς τις δυτικές και βορειοδυτικές περιοχές. Το τέταρτο κύμα ξεκίνησε το 1985 και συνεχίζεται μέχρι σήμερα, με τους Ρομά να μεταναστεύουν από χώρες της Ανατολικής Ευρώπης προς τα δυτικά (Ντούσας, 1994).

Εικόνα 8: Η διασπορά των Ρομά στην Ευρώπη

Το Συμβούλιο της Ευρώπης ανέλαβε την πρωτοβουλία το 1969 να αντιμετωπίσει το ζήτημα εστιάζοντας τις συνθήκες διαβίωσης, την εκπαίδευση και τις διακρίσεις που βιώνει η κοινότητα των Ρομά. Στη συνέχεια, τα Ηνωμένα Έθνη το 1977, η Ευρωπαϊκή Ένωση το 1984 και η Διάσκεψη για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη το 1991 κατέβαλαν επίσης προσπάθειες να υποστηρίξουν τον πληθυσμό των Ρομά, με κάθε οργάνωση να εφαρμόζει τις δικές της πολιτικές και ψηφίσματα.

Εικόνα 9: Η μεταναστευτική πορεία των Ρομά στην Ευρώπη

Σύμφωνα με εκτιμήσεις, υπάρχουν περίπου 12 εκατομμύρια Ρομά παγκοσμίως. Στην Ευρώπη, ο πληθυσμός τους πιστεύεται ότι είναι περίπου 8 έως 10 εκατομμύρια άνθρωποι, με σημαντικό αριθμό να κατοικεί στα Βαλκάνια, ιδιαίτερα στη Ρουμανία, όπου υπολογίζεται ότι ζουν 200.000 Ρομά. Επιπλέον, οι πληθυσμοί των Ρομά είναι επίσης σχετικά μεγάλοι στη Ρωσία,

την Ισπανία και τη Γαλλία (Ρομά από την Βικιπαίδεια, την Ελεύθερη Εγκυκλοπαίδεια).

Εικόνα 10: Ρομά, οι αιώνιοι ταξιδευτές

2. ΟΙ ΡΟΜΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Οι Ρομά της Ελλάδας πραγματοποίησαν τις πρώτες τους εμφανίσεις σε περιοχές της βυζαντινής αυτοκρατορίας γύρω στον 11ο αιώνα ενώ στον ελληνικό χώρο γύρω στον 14ο με 15ο αιώνα μ.Χ. Τον 14ο αιώνα εμφανίζονται στο Ναύπλιο και στη Μεθώνη σε ό,τι αφορά στην ηπειρωτική χώρα, καθώς και στην Κρήτη και στην Κέρκυρα, σε ό,τι αφορά στη νησιωτική (Τερζοπούλου & Γεωργίου, 1996).

Εικόνα 11: Οι Ρομά στο σύγχρονο ελληνικό κράτος

Το 1323 εντοπίζονται σε περιοχές της Κρήτης και στην Κύπρο, και στην Κέρκυρα δημιουργείται το Φέουδο των τσιγγάνων που

ονομάστηκε Τιμάριον των Ατσίγγανων ή Αθίγγανων (Λυδάκη,2013).

Στην Πελοπόννησο συνήθως αναφέρονται ως «Αιγύπτιοι». Στη Μεθώνη, εξέχουσα πόλη και λιμάνι της δυτικής Πελοποννήσου εκείνη την εποχή, η κοινότητα των Ρομά είχε τη δική της καθορισμένη περιοχή γνωστή ως «Μικρή Αίγυπτος». Οι κάτοικοι άρχισαν να μετεγκαθίστανται από αυτή την περιοχή μεταξύ του τέλους του 14ου και των αρχών του 16ου αιώνα, πιθανότατα λόγω της επιβολής της Τουρκοκρατίας.

Εικόνα 12: Η Μεθώνη (Modon), γνωστή και ως «Μικρά Αίγυπτος» κατά την υστεροβυζαντινή εποχή¹

Η ολοκλήρωση της τουρκικής κατάκτησης βρίσκει έναν σημαντικά μεγάλο αριθμό Ρομά να έχει παραμείνει στον ευρύτερο χώρο της Βαλκανικής και φυσικά στην Ελλάδα. Από

¹ Απεικόνιση του Conran von Grünenberg, μέσα 15ου αι. Σύμφωνα με μαρτυρία του περιηγητή Bernhard von Breydenbach, που ταξίδεψε στην Ανατολική Μεσόγειο, υπήρχαν εκεί τα σπιτάκια 300 Τσιγγάνων (δεξιά στην εικόνα). Πρόκειται ίσως για την παλαιότερη απεικόνιση τσιγγάνικης κοινότητας σε ελληνικό έδαφος.

αυτούς, άλλοι ακολούθησαν την τύχη των υπόδουλων χριστιανών, στον βαθμό που υπερασπίστηκαν την πίστη ή την πατρίδα τους κι άλλοι εξισλαμίστηκαν, ως επί το πλείστον εκείνοι που βρέθηκαν στις βορειοελλαδικές επαρχίες (Ντούσας, 1997).

Μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, και ιδίως μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, εμφανίζεται ένα δεύτερο μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα Ρομά στην Ελλάδα που προέρχεται από την περιοχή της Κωνσταντινούπολης και της Σμύρνης.

Εικόνα 13: Η μεταναστευτική πορεία των Ρομά στην Ελλάδα

2.1 Πληθυσμιακή κατανομή των Ρομά στην Ελλάδα

Ο πληθυσμός των Ρομά στην Ελλάδα πιστεύεται ότι ανέρχεται στους 150.000, (Μωραΐτου, 2013), αν και σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενάντια στον Ρατσισμό και τη Βία, υποστηρίζει ότι αυτός ο αριθμός ανέβηκε στους 265.000. Σύμφωνα με την Εθνική Επιτροπή για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, ο αριθμός αυτός είναι πλησιέστερος στους 250.000 και σύμφωνα με άλλες ομάδες ο αριθμός αυτός φτάνει τα 300.000 άτομα (Οι Ρομά στην Ελλάδα, από την Wikipedia την ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια) Το 2021, στο πλαίσιο της γενικής απογραφής του πληθυσμού, η Γενική Γραμματεία Κοινωνικής Αλληλεγγύης και Καταπολέμησης της Φτώχειας του υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων πραγματοποίησε πανελλαδική καταγραφή για την κοινωνικοοικονομική κατάσταση στις περιοχές όπου διαμένουν κοινότητες Ρομά. Σύμφωνα με τα στοιχεία της παραπάνω έρευνας ο πληθυσμός των Ρομά στη χώρα μας ανέρχεται σε 117.495 μόνιμους κατοίκους και αποτελεί το 1,13% του μόνιμου πληθυσμού της Ελλάδας.

Οι διαφοροποιήσεις μεταξύ των Ρομά της Ελλάδας είναι αρκετές. Δεν αποτελούν μία ενιαία εθνικοπολιτιστική και γλωσσική οντότητα. Οι διαφοροποιήσεις αυτές έχουν σχέση με τη

θρησκεία (χριστιανοί, μουσουλμάνοι), τη χώρα από την οποία προέρχονται (Αλβανία, Ρουμανία, Τουρκία κ.α.) αλλά και τη μορφή της γλώσσας που μιλούν. Στην Ελλάδα είναι οργανωμένοι σε εννέα φυλές (Ντούσας, 1997) :

1. Μπατσόρια
2. Μαπαμανέ-Ρομά
3. Ρομά
4. Σουβαλιώτες
5. Τσιγγάνοι
6. Χωραχάγια (οι περισσότεροι μουσουλμάνοι)
7. Μεσκάρηδες (Αρκουδιάρηδες)
8. Δερμετζήδες
9. Χαντούρια

Οι περιοχές της Ελλάδας στις οποίες είναι μόνιμα εγκαταστημένοι Ρομά με μεγάλη συγκέντρωση πληθυσμού είναι :

- Στη Δυτική Αττική: κυρίως σε Αγία Βαρβάρα, Άνω Λιόσια, Μενίδι, Ζεφύρι, Ασπρόπυργο αλλά και σε πολλές υποβαθμισμένες περιοχές της Περιφέρειας.

Εικόνα 14: Φυλές Ρομά στην Ελλάδα

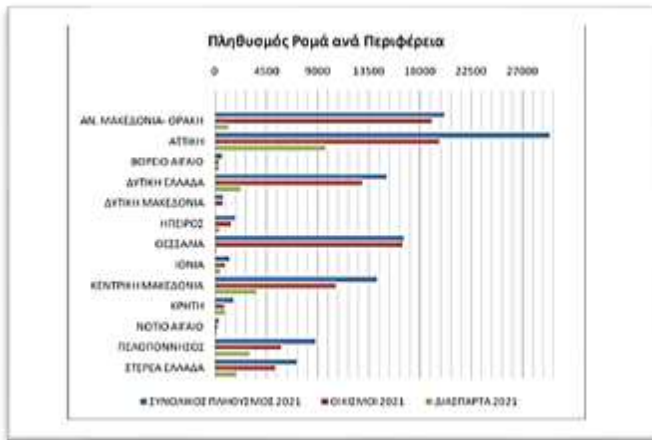
- Στον Δενδροπόταμο.
- Στην Αιτωλοακαρνανία: Σκα Ναυπάκτου.
- Στην Πελοπόννησο: σε Κάτω Αχαΐα Πάτρας, Ηλείας, Πύργος Ηλείας, Εξαμίλια Κορινθίας, Αργολίδα Νέα Κίος, Νέα Τίρυνθα.
- Στη Στερεά Ελλάδα κυρίως στο Πυρί Θηβών και σε περιοχές έξω από τη Λαμία.
- Στην κεντρική Μακεδονία: κυρίως στις πεδινές περιοχές στην περιοχή του

Ρουμλουκίου (ειδικότερα στην Αλεξάνδρεια Ημαθίας).

- Στη Θράκη σε: Ήφαιστο Ροδόπης, Αλάνκουγιου Κομοτηνής, Δροσερό Ξάνθης, συνοικία Άβαντος Αλεξανδρούπολης και διασκορπισμένοι σε πολλά ορεινά Πομακοχώρια, όπου ζουν μαζί με τους αυτόχθονες Πομάκους. Όλοι οι Ρομά της Ελληνικής Θράκης είναι στο θρήσκευμα κυρίως Σουνίτες Μουσουλμάνοι.

Σε πρώτη καταγραφή στην Κρήτη αναφέρονται ως Χριστιανοί Ορθόδοξοι από το 1832. Η πλειοψηφία των Ελλήνων Ρομά είναι Ορθόδοξοι Χριστιανοί. Εξαίρεση αποτελούν οι Ρομά που ζουν στη δυτική Θράκη που είναι στην πλειοψηφία τους Μουσουλμάνοι (Τερζοπούλου Μ.- Γεωργίου Γ. 1998).

Οι Ρομά είναι γνωστοί για την προσαρμοστικότητά τους όσον αφορά στη θρησκεία. Ασπάζονται και ακολουθούν την κυρίαρχη θρησκεία και τα έθιμα της περιοχής στην οποία κατοικούν. Σήμερα, οι διάφορες ομάδες Ρομά δείχνουν πίστη στη θρησκεία που υπάρχει στη χώρα που αποκαλούν πατρίδα (Ρομά, Wikipedia από την ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια).

Εικόνα 15: Πληθυσμός Ρομά ανά Περιφέρεια²

Ένας τρόπος με τον οποίο οι Ρομά εκφράζουν τη θρησκευτικότητά τους είναι μέσω ομαδικών προσκυνημάτων, στα οποία συμμετέχουν ετησίως. Στην Ελλάδα η παράδοση αυτή είναι ιδιαίτερα εμφανής τον Δεκαπενταύγουστο, κατά την εορτή της Κοιμήσεως της Θεοτόκου με την προσέλευση πλήθους Ρομά οικογενειών στην Παναγία της Τήνου και ακολουθούν τα προσκυνήματα στον

²"Καταγραφή Οικισμών και Πληθυσμού Ρομά σε εθνικό επίπεδο (έτους 2021)", απ' όπου προέρχονται και οι πίνακες του άρθρου. Επιμέλεια: Γενική Γραμματεία Κοινωνικής Αλληλεγγύης και Καταπολέμησης της Φτώχειας, Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων.

Άγιο Ιωάννη τον Ρώσο στην Εύβοια, στον Άγιο
Συμεών στο Μεσολόγγι.

3. ΓΛΩΣΣΑ

3.1 Η γλώσσα Romani

Ένας τσιγγάνικος μύθος αναφέρει τον λόγο για τον οποίο χάθηκε η γλώσσα Ρομανί: «Μια φορά κι έναν καιρό ζούσε ένας σοφός Τσιγγάνος βασιλιάς που αγαπούσε πολύ τα βιβλία και είχε δικά του πάρα πολλά για να μπορούν να μορφώνονται οι υπήκοοί του. Είχε κι έναν γαίδαρο που τον κρατούσε δεμένο κοντά στα βιβλία του, για να τον μορφώνει κι αυτόν. Μια μέρα οι ουρανοί άνοιξαν κι έβρεχε τόσο πολύ που σχηματίστηκαν ποτάμια και παρέσυραν ό,τι βρήκαν μπροστά τους. Ανάμεσά τους και τον σοφό βασιλιάς και τη βασίλισσα. Ο γαίδαρος έμεινε μόνος μέσα στο σπίτι χωρίς τροφή κι άρχισε να τρώει σιγά σιγά όλα τα βιβλία. Και σαν τελείωσαν κι αυτά, πέθανε κι αυτός. Μαζί χάθηκαν κι όλα τα γράμματα των Ρομά... Γι' αυτό εμείς δεν έχουμε πια κανένα από τα βιβλία μας, από τα οποία θα μπορούσαμε να μάθουμε τη γλώσσα μας και τις επιστήμες μας..».

Οι Ρομά δεν έχουν γραπτή γλώσσα, καθώς είναι μία γλώσσα η οποία δεν καλλιεργήθηκε ποτέ στον γραπτό λόγο και υπάρχει μεγάλη δυσκολία στην καταγραφή, στη διατήρηση και στη μελέτη του γλωσσικού τους ιδιώματος. (Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας, 2014). Ανήκει στον υποκλάδο των

ινδοευρωπαϊκών γλωσσών και χαρακτηρίζεται από την ποικιλία των διαλέκτων της. Μόλις στα τέλη του 18ου αιώνα οι γλωσσολόγοι ανακάλυψαν ότι η γλώσσα τους είναι μία ινδική γλώσσα, που ομιλείται στη βόρεια Ινδία. Είναι μια γλώσσα που ομιλείται μέχρι και σήμερα σε συνδυασμό με τα αρχαία Σανσκριτικά (Ντούσας, 1997).

Συγγενεύει με τις διάφορες ανάμεικτες γλωσσικές διαλέκτους της Ινδίας. Στις διάφορες περιοχές που κατοικούν Ρομ έχουν διαμορφωθεί πολλές τοπικές διάλεκτοι, επηρεασμένες από τις τοπικές γλώσσες. Υπάρχει σημαντική ομοιότητα ανάμεσα στα Ρομανί, τα Χίντι και τα Πουντζάμπι και έχει πολλά κοινά στοιχεία με γλωσσικές μορφές της Βόρειας Ινδίας, όπως τα νεπάλι (nepali) αλλά και με άλλες γλώσσες που συναντώνται εκεί. Οι διαφορετικές μορφές Ρομανί που βρίσκονται σε όλη την Ευρώπη έχουν επίσης πολλές λέξεις περσικές, σύγχρονες και βυζαντινές ελληνικές λέξεις, καθώς και σλάβικες και ρουμάνικες.

Οι διάλεκτοι των Ρομά συνδέονται με το ιστορικό ταξίδι τους, οι οποίες ενσωματώνουν πολλές λέξεις από τις γλώσσες των χωρών τις οποίες έχουν διασχίσει ή κατοικήσει. Στην πραγματικότητα, η Ρομανί αποτελεί μια βασική γλώσσα με την ενσωμάτωση στοιχείων από άλλες γλώσσες. Ο όρος Romanî προέρχεται από

τον αυτοπροσδιοριζόμενο όρο Rom, ο οποίος έχει κερδίσει διεθνή αναγνώριση (Λυδάκη, 1998). Ο γλωσσολόγος μελετητής Ευάγγελος Μαρσέλος αναφέρει ότι η Romani είναι διασπασμένη σε πολλές διαλέκτους και ιδιώματα και έχει ενσωματώσει πλήθος δανείων από τις γλώσσες των χωρών εκείνων, από τις οποίες διήλθαν.

Η γλώσσα αυτή έχει ένα πλούσιο φάσμα λέξεων, με πολλές από αυτές να προέρχονται από δανεισμούς άλλων γλωσσών, κυρίως από την κοινότητα που την περιβάλλει. Ένα ξεχωριστό χαρακτηριστικό της είναι η ευκολία με την οποία μπορούν να δημιουργηθούν νέες λέξεις μέσω σύνθεσης ή αλλοίωσης υπαρχουσών. Όλες αυτές οι επιρροές, που έχει υποστεί, έχουν απορροφηθεί σε όλα τα επίπεδα της γλώσσας, τόσο στον φωνητικό, φωνολογικό, μορφολογικό, συντακτικό όσο και στο λεξιλογικό.

Η Ρομανί χαρακτηρίζεται ως γλώσσα πολυσυλλεκτική, η οποία παρά το γεγονός ότι έχει επηρεαστεί από τις κοινωνικές συνθήκες της ζωής των Ρομά, διατηρεί την πολιτισμική της ιδιαιτερότητα. Οι βασικές επιρροές, ωστόσο, που επηρέασαν τη ρομανί γλώσσα προήλθαν κυρίως από την αρμένικη, την ελληνική και την περσική γλώσσα, οι οποίες εμφανίζονται στη γραμματική της και στο λεξιλόγιό της. Εντός αυτού του πλαισίου έντονης γλωσσικής επιρροής και

συχνής μετακίνησης των ομιλητών, είναι δύσκολο να καθοριστεί με βεβαιότητα η διάκριση μεταξύ των διαλέκτων της Ρομανί.

Η γλώσσα αποτελεί έναν τρόπο για να αποκτήσουμε γνώσεις, εμπειρίες και βιώματα, ενώ μας επιτρέπει να ταξινομούμε, να κωδικοποιούμε και να ερμηνεύουμε τις εμπειρίες μας. Μέσα από τη γλώσσα κληρονομούμε τη γνώση των προγόνων μας και αποκτούμε την έννοια του "ανήκειν". Ο κάθε λαός σμιλεύει με τέτοιο τρόπο τη γλώσσα του, ώστε αυτή να αντικατοπτρίζεται στις συνθήκες της ζωής του και στα πράγματα που έχουν σημασία γι' αυτόν (Λυδάκη, 1998). Συνεπώς, η διατήρηση και η προώθηση της Ρομανί αποτελεί έναν σημαντικό πυλώνα στη ζωή και τον πολιτισμό των Ρομά, αφού μέσω αυτής γίνεται προσπάθεια διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς τους και της ταυτότητάς τους.

3.2 Η γλώσσα των Ρομά της Ελλάδος

Η διάλεκτος των Ρομά στην Ελλάδα εμφανίζει μια μεγάλη ποικιλία, ιδίως στο λεξιλόγιο και δευτερευόντως στη φωνητική, τη μορφολογία και τη σύνταξη. Η ποικιλία αυτή οφείλεται σε πολλούς παράγοντες, όπως στις διαφορετικές καταγωγές και τρόπους διαμονής τους, καθώς και στην απουσία της γραπτής μορφής της.

Στην Ελλάδα καταγράφονται επίσημα δύο διάλεκτοι, η Ρομανί Νότιας και Βόρειας Ελλάδας. Οι Ρομά χρησιμοποιούν τη ρομανί στις καθημερινές επικοινωνίες τους εντός της κοινότητάς τους, ενώ για τις οικονομικές δραστηριότητές τους χρησιμοποιούν τη νεοελληνική γλώσσα. Ορισμένες ομάδες Ρομά χρησιμοποιούν πολλά στοιχεία από τη ρουμανική γλώσσα ή την αλβανική· πρόκειται προφανώς για ομάδες που μετακινήθηκαν από τη Ρουμανία και την Αλβανία τόσο στις αρχές του 20ου αι. όσο και πρόσφατα.

Οι γλωσσικές αυτές προσμίξεις αποτελούν απότοκο των διαδοχικών μετακινήσεων των Ρομά και θεωρείται ότι φθείρουν την αρχικά, αμιγώς, καθαρή ινδική γλώσσα τους. Παρά τις διαλεκτικές διαφορές, οι ομιλητές της Ρομανί στην Ελλάδα κατανοούν σε μεγάλο βαθμό ο ένας τη γλώσσα του άλλου. Συχνά η διαφορά περιορίζεται στη φωνολογική εξέλιξη της λέξης.

Σχεδόν όλοι οι Ρομ της Ελλάδας χρησιμοποιούν ταυτόχρονα τη Ρομανί και τη νεοελληνική γλώσσα. Αποτέλεσμα αυτής της πρακτικής είναι η λειτουργική και δομική συρρίκνωση της Ρομανί, η οποία και αντανακλάται στη σύνταξη. Γενικά η Ρομανί παρουσιάζει όλα τα χαρακτηριστικά μιας γλώσσας που έχει παραδοθεί μόνο προφορικά:

συρρικνωμένο λεξιλόγιο, χαλαρή δομή και
μμεγάλη μορφολογική ποικιλία.

A a	B b	C c	D d	Dy dy	E e	F f	G g	H h
[a]	[b]	[ts]	[d]	[dʲ]	[e]	[f]	[g]	[h]
X x	I i	J j	K k	Kh kh	L l	Ly ly	M m	N n
[x]	[i]	[j]	[k]	[kʰ]	[l]	[lʲ]	[m]	[n]
Ny ny	O o	P p	Ph ph	R r	S s	Sh sh	T t	Th th
[nʲ]	[o]	[p]	[pʰ]	[r]	[s]	[ʃ]	[t]	[tʰ]
U u	V v	Z z	Zh zh	dzh				
[u]	[v]	[z]	[ʒ]	[ʤ]				

Εικόνα 16: Το αλφάβητο της γλώσσας Ρομανί

4. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΟΜΗ

Η κοινωνία των Ρομά είναι πολυμερής, συγκροτείται από πολλά κοινωνικά μέρη, τα οποία ζουν και εξελίσσονται σε διαφορετικές περιοχές έχοντας κοινά χαρακτηριστικά αλλά και διαφοροποιήσεις (Τσαούσης, 1989). Η κυτταρική μονάδα διάρθρωσης των Ρομά είναι το **σόι**, που απαρτίζεται από μεταξύ τους άτομα. Η κοινωνική τους οργάνωση βασίζεται κυρίως στη συγγένεια, η οποία ως έννοια έχει ευρύτερο περιεχόμενο από αυτό που έχει η κοινωνία των άλλων Ελλήνων. Η ομάδα, στην οποία ανήκει ο νέος άνθρωπος, σχηματίζει τον στενό δεσμό του με την οικογένεια και την κοινωνία.

Η διευρυμένη μορφή οικογένειας είναι αυτή που αποτελεί τη βασική μονάδα κοινωνικής οργάνωσης. Με τον όρο «διευρυμένη οικογένεια» δεν νοείται μια ομάδα συγγενών που ζουν όλοι μαζί κάτω από την ίδια στέγη, αλλά περισσότερο μικρές συγγενικές ομάδες που κατοικούν η μία δίπλα στην άλλη. Η κοινωνία των Ρομά έχει ως βάση τη θεμελιώδη αρχή της ομάδας αντί του ατόμου. Σε αυτό το πλαίσιο, η οικογένεια θεωρείται ως ένα σχήμα, όπου το άτομο παίρνει δράση με σκοπό την υποστήριξη και τα συμφέροντα του συγκεκριμένου σχήματος. Υποτάσσει τον εαυτό του στις ανάγκες και τις αξίες της ομάδας, ενώ παραχωρεί την ατομικότητά του προς όφελος της συνοχής και

της ενότητας του σχήματος αυτού. Στην κοινωνική οργάνωση των Ρομά, η βασική μονάδα δεν είναι το άτομο αλλά ο ρόλος του ως μέλους της ομάδας (Ντούσας & Λυδάκη, 1998, Νόβα & Καλτσούνη, 2004).

Η ομάδα προέχει της ατομικότητας. Η ατομικότητα παραμερίζεται από τη συλλογικότητα. Το «εμείς» υπερισχύει του «εγώ». Το σωστό ή το λάθος, το δίκαιο ή το άδικο κρίνονται και ελέγχονται από το σύνολο της ομάδας. Κάθε ενέργεια του ατόμου αξιολογείται και ελέγχεται με βάση τις κοινωνικές αξίες της ομάδας, εξασφαλίζοντας μέσα από τον κοινωνικό έλεγχο, τη συνοχή της.

Το σύνολο των σογιών που έζησαν μαζί σε μια χώρα για μεγάλο διάστημα και δημιούργησαν έστω και μακρινούς συγγενικούς δεσμούς, αποτελούν τη φάρα. Το σύνολο από πολλές φάρες συνδέεται με ιδιαίτερους κοινωνικούς και πολιτιστικούς δεσμούς (Καραθανάση, 1996). Για τους Ρομά, η οικογένεια αποτελεί πηγή αγάπης και αλληλεγγύης, διατηρώντας ένα συναίσθημα ενότητας τόσο στο εσωτερικό της οικογένειας όσο και προς τον εξωτερικό κόσμο. Η κοινωνική συνοχή που επικρατεί μεταξύ των μελών της οικογένειας τους ωθεί σε βαθύ σεβασμό προς τους ηλικιωμένους. Στη μετακίνηση της ομάδας, στην έλλειψη μόνιμης διαμονής και εργασίας σε μια περιοχή, η

οικογένεια αποτελεί ένα στοιχείο σταθερότητας μεταξύ των μελών (Liegeois, 1983).

Η ζωή των Ρομά είναι βαθιά συνδεδεμένη με το σύστημα των γενεών και τους δεσμούς αίματος που τους ενώνουν. Αυτό το χαρακτηριστικό τους θυμίζει τις παλιές ελληνικές οικογένειες, όπου η σημασία της συγγένειας και της τοπικής κοινότητας ήταν ουσιώδης στη ζωή του κάθε ατόμου.

4.1 Ο ρόλος της οικογένειας στις κοινότητες των Ρομά

Η οικογένεια αποτελεί βασικό πυλώνα της κοινωνίας των Ρομά, διαδραματίζοντας κρίσιμο ρόλο στην οργάνωση και την εσωτερική δυναμική της κοινότητας τους. Σε πολλές περιπτώσεις, η οικογένεια λειτουργεί ως κύρια μονάδα υποστήριξης και προστασίας για τα μέλη της κοινότητας, προσφέροντας αμοιβαία συνδρομή και αλληλεγγύη σε κάθε επίπεδο.

Για τους Ρομά, η οικογένεια είναι ένας θεσμός που δεν μπορεί να αντικατασταθεί και όλοι στην κοινότητα ορίζονται μέσα από αυτήν. Αυτό, για ακόμη μια φορά, θυμίζει τις παραδοσιακού τύπου μεσογειακές οικογένειες και όχι τις σύγχρονες πλέον μορφές που θέλουν την οικογένεια να ορίζεται από τα μέλη που την απαρτίζουν και όχι το αντίθετο. Δείχνει να υπάρχει μια στενή σχέση ανάμεσα στα μέλη της

οικογένειας, όπου αυτή αποτελεί την κινητήρια δύναμη και πηγή έμπνευσης τους. Οι δεσμοί που δημιουργούνται μέσα στην οικογένεια επηρεάζουν κατά συνέπεια και τις σχέσεις τους με τον εξωτερικό κόσμο (Λυδάκη,1998).

Εικόνα 17: Οικογένεια Ρομά

Επιπλέον, η οικογένεια είναι ο πρωταρχικός χώρος απόκτησης ταυτότητας και

κοινωνικοποίησης των νεαρών ατόμων. Το παιδί κοινωνικοποιείται συμβιώνοντας με τρεις ή τέσσερις γενιές, μέσα σε ένα πνεύμα αλληλεγγύης και συλλογικότητας. Η οικογένεια αποτελεί τον πυρήνα της ζωής των Ρομά, με τον αρχηγό της οικογένειας να διαδραματίζει κεντρικό ρόλο. Οι δεσμοί μεταξύ των μελών της

οικογένειας είναι ακόμα πιο ισχυροί, με την ανταλλαγή σεβασμού και αγάπης να χαρακτηρίζει την σχέση μεταξύ των αδερφών. Οι Ρομά επιδιώκουν να προσφέρουν το καλύτερο στην οικογένειά τους, αφού θεωρούν την οικογένεια την πιο σημαντική ομάδα στη ζωή τους (Stewart, 1997).

Όλη η διαδικασία της κοινωνικοποίησης συντείνει στην ταχύτατη απόκτηση όλων εκείνων των γνώσεων και δεξιοτήτων που θα βοηθήσουν το άτομο να επιβιώσει μόνο του, αν αυτό χρειαστεί. Στην κοινωνία των Ρομά οι σπουδές και γενικά η γνώση δεν σχετίζονται με την επαγγελματική/οικονομική δραστηριότητα, ούτε και εντάσσονται στις βασικές προτεραιότητες και στόχους. Άλλωστε, η οικονομική επιβίωση έχει προτεραιότητα έναντι της μόρφωσης, σε αντίθεση με την υπόλοιπη κοινωνία.

4.2 Οι κατοικίες των Ρομά

Οι Ρομά ήταν γνωστοί για την ταξιδιωτική τους φύση και τη ζωή τους σε κινητά σκηνικά ή άλλες προσωρινές δομές. Η κατοικία των Ρομά εκφράζει την κουλτούρα τους. Πιο συγκεκριμένα είναι άτομα της υπαίθρου και η κατοικία τους δεν εκφράζει κάτι άλλο ξεχωριστό παρά την ίδια τους τη ζωή, η οποία συνεχώς μεταβάλλεται. Για εκείνους οι περισσότερες δραστηριότητες λαμβάνουν χώρα στο ύπαιθρο, στην «εξωτερική –

λαϊκή» κατοικία, η οποία ουσιαστικά συμβολίζει την ελευθερία ενός λαού. Συχνά οι Ρομά ζουν σε παραδοσιακές σκηνές ή μικρά, απλά σπίτια που κατασκευάζονται από φθηνά υλικά και έχουν απλή διακόσμηση.

Ορισμένοι Ρομά ζουν σε παραδοσιακές σκηνές που κατασκευάζονται από ξύλο, πανιά ή άλλα φθηνά υλικά. Αυτές οι σκηνές είναι συχνά μετακινούμενες και μπορούν να στηθούν και να ξεστηθούν σε σύντομο χρονικό διάστημα. Άλλοι Ρομά ζουν σε μικρά, απλά σπίτια που κατασκευάζονται από πλίνθους, τσιμέντο ή άλλα διαθέσιμα υλικά. Τα σπίτια αυτά μπορεί να είναι μικρά σε μέγεθος και συχνά έχουν απλή εσωτερική διακόσμηση, με βασικές εγκαταστάσεις. Ορισμένοι Ρομά έχουν προσαρμοστεί σε πιο σύγχρονες κατοικίες, όπως σπίτια με πλήρεις εγκαταστάσεις και σύγχρονα στοιχεία, αντιπροσωπεύοντας την ποικιλομορφία που χαρακτηρίζει την κοινότητα των Ρομά σε διάφορες περιοχές.

Εικόνα 18: Κατοικίες Ρομά

Στο κέντρο του κάθε σπιτιού, ακόμη και σε αυτών που διαθέτουν κεντρική θέρμανση, βρίσκεται πάντα μια εστία, η οποία τους προσκαλεί να νιώσουν τη ζεστασιά του πατρικού σπιτιού, τους προσκαλεί να αναπαυτούν από την δύσκολη μέρα που ενδεχομένως να είχαν. Μέσα από τη φωτιά αυτής της εστίας, οι Ρομά επικοινωνούν, μαθαίνουν να αγαπούν και να συνδέονται μεταξύ τους με κοινά βιώματα.

Εικόνα 19: Οικία Ρομά

4.3 Τα επαγγέλματα των Ρομά

Τα παραδοσιακά επαγγέλματα των Ρομά εξυπηρετούσαν πρώτα από όλα τις δικές τους ανάγκες για επιβίωση. Τα συνήθη επαγγέλματα τους όπως του ζωέμπορου, του πεταλωτή, του ακροβάτη, του καλαθοπλέκτη, του γανωματή, του κοσκινοποιού και του καρεκλά έχουν περάσει πλέον στο παρελθόν.

Εικόνα 20: Παραδοσιακά επαγγέλματα των Ρομά

Το μοναδικό παραδοσιακό επάγγελμα των Ρομά το οποίο έχει καταφέρει να επιβιώσει με το πέρασμα των αιώνων και να εξελιχθεί δεν είναι άλλο από το επάγγελμα του μουσικού. Οι μουσικές παραδόσεις, που υιοθέτησαν οι Ρομά στη διάρκεια των αιώνων, τις απέδωσαν στην κυρίαρχη κοινωνία με τον δικό τους τρόπο. Οι Ρομά καλλιτέχνες πάντα προσάρμοζαν την μουσική τους στις απαιτήσεις της κάθε εποχής για να καταφέρουν να επιβιώσουν.

Οι Έλληνες Ρομά δεν είναι μια ομοιογενής ομάδα με κοινά κοινωνικά χαρακτηριστικά. Το φτωχό μορφωτικό τους επίπεδο τους

αναγκάζουν πολλές φορές να στραφούν σε δουλειές που δεν απαιτούν γραμματικές γνώσεις, όπως το επάγγελμα του αγρότη. Προτιμούν να είναι ανεξάρτητοι και να μην εξαρτώνται από κάποιο αφεντικό. Μεταξύ άλλων, διαφέρουν ως προς τον τόπο και τον τύπο διαμονής, μόνιμης έναντι νομαδικής. Στην Ελλάδα ζουν δύο ομάδες Ρομά: οι μετακινούμενοι και οι εγκατεστημένοι. Οι πρώτοι είναι συνήθως καρποσυλλέκτες ή πλανόδιοι έμποροι φρούτων, λαχανικών και άλλων ειδών οικιακής ανάγκης. Οι τόποι διαμονής τους ποικίλλουν και συναρτώνται με την εποχή και την περιοχή εργασίας τους. Οι δεύτεροι κατοικούν συνήθως στις παρυφές των μεγάλων πόλεων, σε περιοχές συνήθως υποβαθμισμένες ή και σε χωριά. Τα επαγγέλματα που εξασκούν έχουν σχέση συνήθως με το εμπόριο και σπανιότερα με παροδική εξαρτημένη μισθωτή εργασία.

Εικόνα 21: Οι Ρομά καλλιτέχνες

4.4 Κοινωνικές συνήθειες και εθιμικοί κανόνες

Οι εθιμικοί κανόνες στην κοινωνία των Ρομά είναι βαθιά ριζωμένοι στην παράδοση και τον πολιτισμό τους και παίζουν σημαντικό ρόλο στην κοινωνική δομή και τη συμπεριφορά των μελών της κοινότητας.

Η οικογένεια των Ρομά, είναι ένα είδος διευρυμένης οικογένειας, με τη διαφορά βέβαια πως τις περισσότερες φορές οι συγγενείς δεν συστενάζονται, αλλά τα σπίτια τους βρίσκονται σε πολύ κοντινή απόσταση, ώστε ο ένας να έχει πρόσβαση στο σπίτι του άλλου ανά πάσα στιγμή.

Η σεβαστή θέση των πρεσβυτέρων μέσα στην οικογένεια είναι πολύ σημαντική. Οι πρεσβύτεροι συχνά έχουν τον τελευταίο λόγο σε κρίσιμες αποφάσεις και καθοδηγούν τις υποθέσεις της κοινότητας. Είναι πάντα παρόντες στην οικογένεια τους, αναλαμβάνοντας ενεργό ρόλο και ενισχύοντας τη θέση τους ως αρχηγοί, χωρίς να νιώθουν αφανείς. Είναι τα κοινωνικά στηρίγματα της οικογένειας, στους ανάλογους ρόλους του άνδρα και της γυναίκας. Μοιάζουν να είναι οι θεματοφύλακες της κοινωνικής δομής του πολιτισμού των Ρομά. Όλοι αναγνωρίζουν πως διαχειρίζονται με σοφία και περίσσια γνώση την τύχη της οικογένειάς τους και αποτελούν σημαντικούς φορείς κοινωνικοποίησης, αφού μεταδίδουν γνώση και πολιτισμική κληρονομιά, γεγονός ιδιαίτερα σημαντικό για πληθυσμούς που δεν διαθέτουν γραπτή γλώσσα και παράδοση (Νόβα & Καλτσούνη, 2004, Καραθανάση, 2000)

Η οικογενειακή δομή συχνά είναι πολυγενεαλογική, με πολλές γενιές να ζουν μαζί

και να συνεργάζονται για τη φροντίδα των μικρών, τη διαχείριση των οικονομικών ή την επίλυση διαφορών. Τα μέλη της οικογένειας των Ρομά συνεργάζονται στενά μεταξύ τους τόσο στον επαγγελματικό όσο και στον προσωπικό τομέα. Οι σύζυγοι διαδραματίζουν διαφορετικούς αλλά συμπληρωματικούς ρόλους, με την εξουσία λήψης αποφάσεων να ανήκει στον άνδρα. Ο άνδρας διατηρεί όλες τις κοινωνικές σχέσεις και δεσμούς, με την παρουσία του να αναδεικνύει το κύρος της οικογένειάς του σύμφωνα με τις αρχές της κοινωνίας των Ρομά.

Εκτός από τη φροντίδα των παιδιών, η γυναίκα χειρίζεται όλες τις οικιακές υποθέσεις με αρκετή ανεξαρτησία. Σε περίπτωση που καταστεί αναγκαίο, συμβάλλει ενεργά στην οικονομική σταθερότητα της οικογένειας και εργάζεται εκτός σπιτιού, είτε ως συνεργάτης του συζύγου της είτε ως καρποσυλλέτρια, είτε ως εργάτης στη βιομηχανία.

Αυτοί οι εθιμικοί κανόνες διαμορφώνουν την κοινωνική δομή και τις σχέσεις μέσα στην κοινότητα των Ρομά και αντικατοπτρίζουν τις παραδόσεις και τις αξίες που έχουν διασωθεί μέσα από τις γενιές. Η κάθε κοινότητα των Ρομά έχει τους δικούς της κώδικες και τους δικούς της κανόνες συμπεριφοράς. Τα πάντα γίνονται

ομαδικά, γιατί κανένας σχεδόν ποτέ δεν δουλεύει μόνος του.

Σε κάθε κοινότητα, το «εγώ» και το «άλλοι» χρησιμοποιούνται για να ερμηνεύσουν την κοινωνική συνοχή. Είναι ενωμένοι και στα καλά και στα κακά (χρήματα, γάμος, θάνατος), επιδεικνύοντας αμοιβαιότητα και αλληλεγγύη, γεγονός που ενισχύει τη συλλογική τους ταυτότητα.

4.5 Ο ρόλος της εκπαίδευσης στην κοινωνία των Ρομά

Η λέξη εκπαίδευση προέρχεται από το αρχαίο ελληνικό ρήμα εκπαιδεύω η σημασία του οποίου είναι ανατρέφω από παιδική ηλικία, μορφώνω, διαπαιδαγωγώ (Χατζηδήμου, 2005). Ο καθηγητής Jean Pierre Liegeois (1987) έχει επισημάνει σε σχέση με την εκπαίδευση ότι ο τρόπος με τον οποίο οι γονείς Ρομά εκπαιδεύουν τα παιδιά τους δεν πρέπει να κρίνεται από το πώς τα εκπαιδεύει η γύρω κοινωνία. Θα πρέπει να διευκρινιστεί ο τρόπος με τον οποίο η κοινωνία των Ρομά μεγαλώνει και εκπαιδεύει τα παιδιά της και η σημασία της έννοιας του σχολείου για τους Ρομά.

Το σχολείο σε σχέση με τους Ρομά θα πρέπει να ιδωθεί ως συμπληρωματικό της οικογενειακής εκπαίδευσης σύμφωνα με τις αξίες και τα πρότυπα της κοινότητας των Ρομά. Ο

Ρομά κηδεμόνας, ο οποίος στέλνει το παιδί του στο σχολείο, θέτει σε κίνδυνο τη διάσωση της κουλτούρας τους, διότι το παιδί εκτίθεται σε διαφορετική φιλοσοφία ζωής, σε άλλο τρόπο σκέψης και σε ένα ετερογενές σύστημα αξιών. Έτσι λοιπόν, στα σχολεία, οι Ρομά εκτίθενται σε έναν κόσμο διαφορετικό από τον δικό τους και πιστεύουν ότι με τη μελέτη τα παιδιά τους χάνουν πολύτιμο χρόνο στη ζωή τους και στην απόκτηση των δεξιοτήτων που χρειάζονται για επαγγελματικές δουλειές. Στην περίπτωση που κάποιος Ρομά σημειώσει επιτυχία και πρόοδο στο σχολείο, η κοινότητα θεωρεί ότι απομακρύνεται από την οικογένειά του και τον κοινωνικό του περίγυρο και μπορεί να χαρακτηριστεί και ως «απειλή» αφομοίωσης για τα παιδιά των Ρομά (Vergidis, 2013). Για τους Ρομά οι πολλές γνώσεις σημαίνουν και πολλά προβλήματα. Όπως λένε και οι ίδιοι στη γλώσσα τους: «*Κοντζανέλμπουτ, μπουττσούρντελ*», που σημαίνει πως όποιος ξέρει πολλά, τραβάει πολλά.

Παρατηρείται ότι παιδιά και γονείς Ρομά επιθυμούν τη σχολική εκπαίδευση αλλά εγκαταλείπουν το σχολείο πριν την ολοκληρώσουν. Οι βασικοί λόγοι που συμβαίνουν αυτό είναι διότι οι Ρομά δεν θεωρούν ότι η μακροχρόνια παραμονή στο σχολείο τούς προσφέρει χρήσιμη γνώση και προτιμούν τη γνώση μέσω μαθητείας, που προσφέρεται

κυρίως στο δικό τους οικογενειακό/επαγγελματικό/οικονομικό περιβάλλον.

Η φιλοσοφία των Ρομά δεν προωθεί την εκπαίδευση των παιδιών στα σχολεία, διότι η εκπαίδευση δεν είναι άμεσα συνυφασμένη με τον βιοπορισμό, την οικονομική και κοινωνική επιτυχία. Πιστεύουν ότι ο άνθρωπος πρέπει να μαθαίνει μέσα από τη ζωή και γι' αυτόν τον λόγο το σχολείο δεν το θεωρούν απαραίτητο. Οι άνθρωποι αυτοί έχουν γεννηθεί στη φύση, ζουν καθημερινά σ' αυτή και θεωρούν ανούσιο να λαμβάνουν τα παιδιά γνώσεις στο σχολείο και να βγαίνουν στη ζωή, καθώς μέσα απ' τη ζωή μπορούν να συμβούν και τα δύο. Αν γινόταν μια προσπάθεια απεικόνισης των δύο αυτών συστημάτων με τη μορφή δύο κύκλων, συνειδητοποιούμε ότι δύσκολα μπορούν να διχотоμηθούν (Βαμβούκας, 2002).

Οι γονείς Ρομά εκπαιδεύουν τα παιδιά τους στη δική τους κουλτούρα, με τους δικούς τους κανόνες, εκπαιδεύονται δηλαδή μέσα από την ίδια την κοινωνία. Η διαπαιδαγώγηση των Ρομά αποτελεί μια ομαδική συνθήκη. Τα παιδιά ζουν μαζί με τουλάχιστον τρεις γενιές, οι οποίες δεν είναι χωριστές μεταξύ τους. Οι ενήλικες και τα παιδιά μαθαίνουν να συμβιώνουν, να εργάζονται μαζί, να παίζουν μαζί και να χαίρονται ή και να λυπούνται μαζί. Οι παππούδες και οι γιαγιάδες

θεωρούνται πρότυπα για τα υπόλοιπα άτομα. Οι κηδεμόνες θεωρούνται πρότυπα για τους παντρεμένους. Και τέλος τα παιδιά, ως τα μεγαλύτερα αδέρφια είναι πρότυπα για τα μικρότερα παιδιά. Στην εκπαίδευση αποζητούν μόνο βασικές γνώσεις της ανάγνωσης, της γραφής και της αριθμητικής διότι μόνο αυτά πιστεύουν ότι θα τους χρειαστούν για τη συμμετοχή τους στην κοινωνία, ενώ τα εφόδια για να επιβιώσουν εργασιακά και κοινωνικά, τα αποκτούν μέσα στη δική τους κοινωνία (Βασιλειάδου & Παυλή-Κορρέ, 2011). Το παιδί, το οποίο φοιτά στο σχολείο, χάνει πολύ χρόνο εκεί, τον οποίο θα μπορούσε να αξιοποιήσει στο να εκπαιδευτεί και να αναπτύξει τις δεξιότητες που χρειάζεται η επαγγελματική απασχόληση της ομάδας των Ρομά. Όλες τις υπόλοιπες γνώσεις τις θεωρούν πλεοναστικές και μη ανταποκρίσιμες στην επαγγελματική πραγματικότητα και στις ανάγκες της καθημερινότητας.

Από τη μία, επιτυχία ενός παιδιού στο σχολείο με τις υπάρχουσες συνθήκες, ελλοχεύει πληθώρα κινδύνων για την κοινωνία των Ρομά, διότι αυτόματα σημαίνει και την ως έναν βαθμό αποστασιοποίηση του παιδιού από την οικογένεια του και την απομάκρυνσή του από τη διατήρηση της δικής τους νοοτροπίας. Το γεγονός αυτό και ο φόβος του να μη συμβεί, έκανε και κάνει τους Ρομά να διακόπτουν τη

φοίτηση των παιδιών τους από τα σχολεία, παρόλη την εκπαιδευτική τους πρόοδο, εξαιτίας της πίεσης που δέχονται από την οικογένεια και την ευρύτερη κοινωνία. Από την άλλη, οι μαθητές Ρομά βρίσκονται σε δυσμενέστατη θέση δεδομένου ότι οι οικογένειές τους δεν μπορούν να παρακολουθήσουν και να ενισχύσουν την εκπαίδευσή τους στο σπίτι. Οι γονείς δεν δύνανται να παρέχουν κάποια βοήθεια στα παιδιά τους πάνω στα μαθήματα και τις εργασίες, που δίνονται από τους δασκάλους για το σπίτι. Ο λόγος είναι ότι το ποσοστό των λειτουργικά αναλφάβητων Ρομά είναι αρκετά μεγάλο, επομένως τα παιδιά δεν έχουν κάποιας μορφής καθοδήγησης και οργάνωσης των σχολικών τους υποχρεώσεων. Η σχολική τους φοίτηση εκτός του ότι είναι εκτός παραδοσιακού αξιακού κώδικα είναι εξαιρετικά ευάλωτη σε εξωτερικούς παράγοντες, όπως η μετακίνηση, τα οικονομικά προβλήματα, η απόσταση από το σχολείο, η έλλειψη κατάλληλης και μόνιμης στέγης³.

³ Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.), 4ο Πανελλήνιο Συνέδριο με θέμα: «Σχολείο Ίσο για Παιδιά Άνισα», Αθήνα, 4- 6 Μαΐου 2007. ISSN: 1790-8574 16 Η ΘΕΣΗ ΤΩΝ ΤΣΙΓΓΑΝΟΠΑΙΔΩΝ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ ΟΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΤΟΥ ΥΠ.Ε.Π.Θ. ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΟΥΣ

Η ευρύτερη ελληνική κοινωνία υποστηρίζει το θεσμό του σχολείου και την εκπαίδευση μέσα στο σχολικό περιβάλλον. Από τη στιγμή που τα παιδιά ξεκινούν τη φοίτηση στο σχολείο, ο ρόλος της οικογένειας συχνά υποβαθμίζεται και παύει να έχει τον κυρίαρχο ρόλο. Με αυτόν τον τρόπο η οικογένεια λειτουργεί συμπληρωματικά με την εκπαίδευση, την οποία προσφέρει το σχολείο. Τα πρότυπα που αναπαράγει το σχολείο είναι αυτά τα οποία δε συνάδουν με την κουλτούρα των Ρομά. Αν το παιδί Ρομά, συμμορφωθεί με τα πρότυπα του σχολείου, χάνει στοιχεία της ταυτότητάς του (Βασιλειάδου & Παυλή- Κορρέ, 1998).

Σύμφωνα με την κουλτούρα των Ρομά, η γνώση έρχεται βιωματικά μέσα από την πράξη και όχι από θεωρητική διδασκαλία που προετοιμάζει για το μέλλον. Για τους παραπάνω λόγους, το σχολείο σε σχέση με τους Ρομά θα πρέπει να ιδωθεί ως συμπληρωματικό της οικογενειακής εκπαίδευσης όχι ως υποκατάστατό της και να λειτουργήσει προσανατολισμένο προς τη σύγκλιση με τις αξίες και τα πρότυπα της κοινότητάς τους και όχι παράλληλα ή αντίθετα.

5. ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

5.1 Ήθη και Έθιμα

Οι Ρομά έχουν τα δικά τους ξεχωριστά έθιμα πέρα από τα καθιερωμένα. Είναι πολυποίκιλα και εντυπωσιακά για όσους τα ζουν πρώτη φορά. Για τους Ρομά, τα "ήθη και έθιμα" αναφέρονται στις παραδόσεις, τις συνήθειες, τις κοινωνικές πρακτικές και τις αξίες που διαμορφώνουν τον τρόπο ζωής της κοινότητάς τους. Αυτά τα ήθη και έθιμα περιλαμβάνουν μια πληθώρα παραδοσιακών πρακτικών που μεταδίδονται από γενιά σε γενιά και αντικατοπτρίζουν την ιστορία, τον πολιτισμό και την ταυτότητα του λαού τους.

Ο ρόλος των κοινωνικών εκδηλώσεων είναι γι' αυτούς ιδιαίτερα σημαντικός. Ονομαστικές εορτές, βαπτίσεις, αρραβώνες, γάμοι είναι οι πιο συνηθισμένες ευκαιρίες για μεγάλες συγκεντρώσεις στην κοινότητα των Ρομά και τα γλέντια είναι εκείνα που ενδυναμώνουν την ταυτότητα και την συνοχή της κάθε οικογένειας, είναι εκείνα στα οποία καλλιεργούνται οι δεσμοί του παρελθόντος. Ο τρόπος εκδηλώσεων είναι παράλληλα ο τρόπος των κοινών παραδόσεων και αναμνήσεων. Με αυτόν τον τρόπο κοινωνικοποιούνται οι νεαρότεροι Ρομά, υιοθετούν τις συμπεριφορές των γονιών τους και ειδικότερα της κοινωνίας τους.

Μετά την ολοκλήρωση των επαγγελματικών τους δραστηριοτήτων, οι Ρομά αισθάνονται την ανάγκη να ενωθούν και να κοινωνικοποιηθούν με τη δική τους κοινότητα. Εκτός από το να παρακολουθούν γιορτές για να ξανασμίξουν με συγγενείς, λατρεύουν επίσης τις καθημερινές οικογενειακές συγκεντρώσεις. Αργά το απόγευμα, τα σπίτια γεμίζουν με συγγενείς. Μέσα από αυτές τις συχνές συγκεντρώσεις και συνομιλίες, οι Ρομά είναι σε θέση να ξεφύγουν στιγμιαία από τα προβλήματά τους και τις προκλήσεις της καθημερινής ζωής.

Μερικά από αυτά τα ήθη και έθιμα, τα οποία θα αναφερθούν παρακάτω, περιλαμβάνουν τις τελετουργικές πρακτικές κατά τη διάρκεια γάμων και κηδειών, τις κοινωνικές δομές και τους ρόλους των φύλων μέσα στην κοινότητα, τις παραδοσιακές μορφές τέχνης και μουσικής, καθώς και τις παραδόσεις για την προστασία και τη διατήρηση της γλώσσας, της ταυτότητας και του πολιτισμού τους.

5.1.1 Γάμος

Ο γάμος έχει μεγάλη σημασία στην κοινωνία των Ρομά και αποτελεί έναν σημαντικό θεσμό που επηρεάζει την κοινωνική δομή, τις σχέσεις και την οικογενειακή ζωή της κοινότητάς τους. Από την πλευρά των Ρομά, ο γάμος διαδραματίζει πολλούς ρόλους και φέρνει μαζί

του διάφορες κοινωνικές και πολιτισμικές πρακτικές.

Η δημιουργία μίας νέας οικογενειακής μονάδας και η απόκτηση απογόνων απαιτούν τη νομιμοποίηση της συμβίωσης, είτε με εθιμικό είτε με αστικό τρόπο, δηλαδή με θρησκευτικό μυστήριο ή με πολιτικό γάμο (Ζαφείρης & Ξηροτύρης, 2002).

Εικόνα 22: Γάμος Ρομά

Γιορτάζουν με όλες τις τιμές το έθιμο του γάμου για περίπου τρεις ημέρες. Την 1η ημέρα γλεντάει όλη η γειτονιά με φαγητά μαγειρεμένα από τις γυναίκες τις γειτονιάς. Τη 2η ημέρα βάφονται τα μαλλιά της νύφης με μια ουσία που λέγεται «*κουναία*» και μετά ακολουθεί ο στολισμός της. Στην συνέχεια χορεύει για τελευταία φορά ως κοπέλα στο πατρικό της σπίτι, για να ξεκινήσει για το μυστήριο του γάμου στην εκκλησία. Την 3η ημέρα ο γάμος τελειώνει με «*δώρα*». Γονείς, συγγενείς φίλοι και συμπολίτες προσφέρουν στο νιόπαντρο ζευγάρι διαφόρων λογίων δώρα (οικοσκευές, χρηματικά ποσά), ανάλογα με το βαθμό συγγενείας ή σχέση που έχουν. Για να παντρευτεί ένας άντρας Ρομά, έχει ως υποχρέωση να παρέχει ένα υπέρογκο ποσό χρημάτων στον πατέρα της γυναίκας που αγαπά. Την παραμονή του γάμου τους πραγματοποιούνται γλέντια, στα οποία σφάζονται πρόβατα ή μοσχάρια για τους προσκεκλημένους και χορεύουν το τσιφτετέλι, το οποίο χορεύουν άντρες και γυναίκες σεμνά και με ευπρεπείς φιγούρες (Έξαρχος, 1996).

Εικόνα 23: Προετοιμασία γάμου Ρομά

Ο γάμος στην κοινωνία τους είναι ένα πολύ σημαντικό γεγονός μέσα από το οποίο οι οικογένειες δημιουργούν ισχυρούς δεσμούς. Μέσα από τα δεσμά του γάμου δημιουργείται

ισορροπία μεταξύ των οικογενειών αφού ο γάμος γι' αυτούς είναι μια πολιτική, ώστε να μην χαθεί η πολιτιστική τους ταυτότητα (Liegeois 1986, Λυδάκη 1998). Είναι ένας τρόπος να διατηρείται η κοινωνική συνοχή και η συνέχεια της κοινότητας, καθώς η δημιουργία νέων οικογενειών συμβάλλει στη διασφάλιση της συνέχειας της κοινωνικής δομής και της κοινότητας των Ρομά. Θεωρείται ως ένας τρόπος να ενισχυθούν οι οικογενειακές και κοινοτικές σχέσεις, καθώς η σύνδεση δύο ατόμων συνεπάγεται την ενοποίηση διαφορετικών

οικογενειών και τη δημιουργία ενός δικτύου στήριξης και αλληλεγγύης.

Εικόνα 23: Προετοιμασία γάμου Ρομά

5.1.2 Κηδεία

Ο θάνατος είναι ένας από τους θεμελιώδεις πυλώνες και ένα από τα πιο αξιοσέβαστα γεγονότα στην κοινότητα των Ρομά.

Όταν ένα μέλος της οικογένειας ή ένας στενός φίλος πεθαίνει, φορούν συχνά μαύρο έως και 12 μήνες, ως τρόπο έκφρασης του πένθους τους.

Ο θάνατος ενός ατόμου από την κοινότητά τους συνεπάγεται αφύπνιση έως και διάστημα 3 ημερών κατά τη διάρκεια του οποίου πραγματοποιείται μια σειρά παραδόσεων. Ένα από τα πιο συνηθισμένα είναι να τοποθετούνται κάτω από το φέρετρο τα πράγματα που αγαπούσε όταν ήταν εν ζωή ο αποθανών.

Εικόνα 24: Τάφος Ρομά

Μετά την κηδεία, συχνά ακολουθεί μια περίοδος θρήνου και πένθους, κατά την οποία οι

συγγενείς και οι φίλοι συγκεντρώνονται για να προσφέρουν την στήριξή τους στην οικογένεια του εκλιπόντα. Αυτή η περίοδος μπορεί να διαρκέσει για διάφορα χρονικά διαστήματα ανάλογα με τις παραδόσεις και τις πεποιθήσεις της κάθε κοινότητας.

Οι συγγενείς του νεκρού, πρέπει να μην ξυριστούν και οι άντρες πρέπει να φορούν μια μικρή μαύρη κορδέλα στο πουκάμισό τους κατά την περίοδο του πένθους, την οποία την καίνε στο τέλος. Η διάρκεια αυτού του τελετουργικού εξαρτάται από τη σχέση μεταξύ του αποθανόντος και του άλλου ατόμου, οπότε μπορεί να διαρκέσει από μια εβδομάδα έως ένα ολόκληρο έτος. Επίσης, όταν κάποιος επισκέπτεται το νεκροταφείο κομίζει κεριά, φρούτα, τσιγάρα, λουλούδια.

Ένα άλλο βαθιά ριζωμένο έθιμο είναι να παρατεθεί γεύμα μετά την κηδεία, στη μνήμη του νεκρού. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, μπορεί να τηρούνται παραδοσιακές τελετουργίες και να προσφέρονται τρόφιμα και ποτά στους επισκέπτες που έρχονται να εκφράσουν τα συλλυπητήριά τους. Πραγματοποιείται 7 ημέρες μετά το θάνατο και στη συνέχεια επαναλαμβάνεται ξανά στους 6 μήνες και ξανά μετά από έναν χρόνο. Είναι μια συγκέντρωση στην οποία μαγειρεύονται τα πιάτα που άρεσαν περισσότερο σε αυτόν που έφυγε, γι' αυτό και

αφήνουν χώρο στο τραπέζι που προορίζεται για αυτόν.

Οι κηδείες ανάμεσα στους Ρομά είναι μια σημαντική και συναισθηματικά φορτισμένη τελετή. Τα εθιμικά στοιχεία που διατηρούν αναδεικνύουν την πολυπολιτισμική και πολυδιάστατη φύση των κηδειών των Ρομά, οι οποίες συχνά αποτελούν σημαντική και συγκινητική εκδήλωση για την οικογένεια και την κοινότητα.

5.2 Γιορτές

5.2.1 Εντερλέζι - Γιορτή του Αγίου Γεωργίου

Εντερλέζι είναι η γιορτή του Αγίου Γεωργίου, ενός από τους πιο σημαντικούς Αγίους της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Εντερλέζι αποκαλείται στη γλώσσα Ρομανί και σηματοδοτεί την αρχή της άνοιξης. Πρόκειται για τη μεγαλύτερη γιορτή των Ρομά, αφού στο παρελθόν τους επέτρεπε να μετακινηθούν από τόπο σε τόπο μιας και η ζωή τους για πολλά χρόνια ήταν νομαδική και η άνοιξη ήταν η καλύτερη εποχή για εμπόριο και για εργασίες στα χωράφια.

Εικόνα 25: Ederlezi, ο Άγιος Γεώργιος

Σταδιακά μέσα στον χρόνο και όσο οι Ρομά ασπάζονταν τον χριστιανισμό, το Ederlezi ταυτίστηκε με την γιορτή του Αγίου Γεωργίου, οπότε και επιβιώνει μέχρι σήμερα. Στις σλαβικές χώρες γιορτάζεται στις 6 Μαΐου με το παλιό ημερολόγιο και στις χώρες όπως η Ελλάδα, με το νέο ημερολόγιο στις 23 Απριλίου. Αλλά ακόμη και στις περιοχές των Βαλκανίων, παρόλο που ο Άγιος Γεώργιος δεν ανήκει στη θρησκεία τους, τον γιορτάζουν και τον τιμούν με τον ίδιο τρόπο που το κάνουν οι χριστιανοί.

Οι Ρομά τη μέρα αυτή σφάζουν ένα αρνί (δεύτερο Πάσχα), για να τιμήσουν τον Άγιο Γεώργιο που, σύμφωνα με τον μύθο, τους έσωσε

από το φίδι που ήρθε να τους κατασπαράξει στα τσαντρία τους. Βάζουν ένα σημάδι από αίμα αρνιού στο μέτωπό τους για να τους φέρει καλοτυχία.

Σε ένα άλλο έθιμο της ημέρας, τα κορίτσια κρατούν έναν χάλκινο κουβά ο οποίος είναι σκεπασμένος με ένα κόκκινο μαντήλι και έχει μέσα νερό και αρωματικά βότανα, όπως βασιλικό και δυόσμο. Περνούν από όλο τον οικισμό πόρτα-πόρτα. Μέσα στον κουβά, κάθε κορίτσι τοποθετεί ένα δικό της αντικείμενο, το οποίο μπορεί να είναι ένα δαχτυλίδι, ένα βραχιόλι, οτιδήποτε. Τα αντικείμενα θα μείνουν μέσα στον κουβά όλο το βράδυ. Την επόμενη ημέρα οι γυναίκες θα μαζευτούν γύρω του και θα αρχίσουν να τραγουδούν. Μια γυναίκα, που φορά ένα μαντήλι, ανακατεύει τον κουβά. Στο τέλος του τραγουδιού επιλέγει τυχαία ένα αντικείμενο και στην ιδιοκτήτριά του θα αφιερωθεί το επόμενο τραγούδι.

Το Εντερλέζι είναι γνωστό στους περισσότερους από εμάς από το παραδοσιακό λαϊκό τραγούδι που έγινε διάσημο, όταν χρησιμοποιήθηκε στην ταινία «*Ο καιρός των Τσιγγάνων*», του Εμίρ Κουστουρίτσα, με την εκδοχή του Γκόραν Μπρέγκοβιτς (με τον τίτλο Ederlezi Scena Djurdjevdana Na Rijeci). Στην ταινία υπάρχει η αναπαράσταση της γιορτής όπως γινότανε στους σλαβόφωνους λαούς και

δείχνει την χρήση νερού, λουλουδιών, τραγουδιού και την γιαγιά του πρωταγωνιστή να κάνει την βούλα στο μέτωπο των παρευρισκόμενων. Το τραγούδι κυκλοφόρησε και με ελληνικούς στίχους, με τίτλο “Του Αϊ Γιώργη”, από τον Μπρέγκοβιτς και το τραγούδησε η Άλκηστη Πρωτοψάλτη το 1991. Τους ελληνικούς στίχους έγραψε η Λίνα Νικολακοπούλου. Στο πρωτότυπο κομμάτι ένα αγόρι περιγράφει την γιορτή και τον κόσμο που διασκεδάζει.

Στη γλώσσα των Ρομά	Μετάφραση
Sa me amala oro khelena Oro khelena, dive kerena Sa o Roma daje Sa o Roma babo babo Sa o Roma o daje Sa o Roma babo babo Ederlezi, Ederlezi Sa o Roma daje Sa o Roma babo, e bakren chinen A me, chorro, dural beshava Romano dive, amaro dive Amaro dive, Ederlezi	Όλοι οι φίλοι μου χορεύουν το "όρο"=χορός Χορεύουν το ορο, γιορτάζουν τη μέρα Όλοι οι Ρομά, μαμά Όλοι οι Ρομά, μπαμπά, μπαμπά Όλοι οι Ρομά, ω μαμά Όλοι οι Ρομά, μπαμπά, μπαμπά Εντερλέζι, Εντερλέζι Όλοι οι Ρομά, μαμά

E devado babo, amenge bakro Sa o Roma babo, e bakren chinen Sa o Roma babo babo Sa o Roma o daje Sa o Roma babo babo Ederlezi, Ederlezi Sa o Roma daje	Όλοι οι Ρομά, μπαμπά, αρνιά σφαγή Αλλά εγώ ο φτωχός κάθομαι χώρια Μια ημέρα των Ρομά, η ημέρα μας Η μέρα μας, Εντερλέζι Δίνουν, μπαμπά, ένα αρνί για εμάς Όλοι οι Ρομά, μπαμπά, αρνιά για σφαγή Όλοι οι Ρομά, μπαμπά, μπαμπά Όλοι οι Ρομά, ω μαμά Όλοι οι Ρομά, μπαμπά, μπαμπά Εντερλέζι, Εντερλέζι
--	--

Ederlezi: Time of the Gypsies – Goran Bregović,
 Emir Kusturica

5.2.2 Μπογκορόντιτσα - Η Γιορτή της κοίμησης της Θεοτόκου

Η Μπογκορόντιτσα, γνωστή και ως η Γιορτή της Κοίμησης της Θεοτόκου, είναι μια σημαντική ημέρα για τους Ρομά, η οποία εορτάζεται στις 15 Αυγούστου. Κατά τη διάρκεια αυτής της γιορτής, οι Ρομά τιμούν τη μνήμη της Παναγίας Μαρίας και την Κοίμησής της.

Κατά τη διάρκεια της Μπογκορόντιτσα, οι Ρομά συγκεντρώνονται σε εκκλησίες για προσευχές και τελετουργικές δραστηριότητες. Όταν η οικογένεια και οι φίλοι συγκεντρώνονται για να γιορτάσουν την ημέρα, είναι μια ευκαιρία για κοινωνική ενότητα και δέσμευση. Οι γιορτές συνοδεύονται συχνά από μουσική, τραγούδι και χορό, καθώς και παραδοσιακά φαγητά και εδέσματα που μοιράζονται οι συμμετέχοντες. Είναι μια μέρα αφιερωμένη στην πίστη, την οικογένεια και την παράδοση.

Με νηστεία και προσευχή και παρακολουθώντας τις παρακλήσεις περνούν οι τσιγγάνοι το 15πενθήμερο. Όλες οι οικογένειες ανεξαιρέτως ονόματος, αγοράζουν και από μία προβατίνα. Ανήμερα της μεγάλης γιορτής θα σφάξουν και θα γιορτάσουν την Κοίμηση της Παναγίας. Την ώρα που σφάζουν την προβατίνα, η μητέρα του σπιτιού, κρατάει ένα αναμμένο κερί και προσεύχεται με τα παρακάτω λόγια:

«Τεαρακκες τε ντικκεςσα λε ντουινάβα τα σοβραμεν» που σημαίνει «Να βρεις και να φυλάξεις όλο τον κόσμο και μετά εμάς».

5.2.3 Πατραγκί (Πάσχα)

Όλοι οι Ρομά Χριστιανοί σε όλο τον κόσμο γιορτάζουν με τρόπο παρόμοιο με τους άλλους Χριστιανούς. Στο πλαίσιο της παράδοσής τους, σημαδεύουν τα μέτωπα των μελών της οικογένειάς τους με σχήμα σταυρού χρησιμοποιώντας το αίμα από το αρνί που σφάζουν. Αυτή η πράξη συμβολίζει την αποδοχή της θυσίας του σταυρού για τη σωτηρία του κόσμου και την υποστήριξή τους σε αυτόν. Η γιορτή τους είναι γεμάτη με βαθιά ευλάβεια και ζητούν τη βοήθεια της Παναγίας για να αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες τους. Την ημέρα αυτή επιδίδονται και στην πρακτική της σφαγής των προβάτων, την οποία συνδυάζουν με προσκύνημα στη Μεγαλόχαρη της Τήνου.

5.2.4 Χριστούγεννα (Κόλεντα) - Πρωτοχρονιά

Το χριστόψωμο φτιάχνεται με ιδιαίτερη φροντίδα και ευλάβεια την ημέρα των Χριστουγέννων από τη νοικοκυρά του σπιτιού, η οποία δημιουργεί διάφορες χριστιανικές παραστάσεις πάνω από το ψωμί.

Την Παραμονή της Πρωτοχρονιάς ο άνδρας της οικογένειας κόβει ένα κλαδί από καρποφόρο

δένδρο, συνήθως ελιά. Το κλαδί το γεμίζουν με χαρτονομίσματα. Το κλαδί το ονομάζουν «σουθρα» και με αυτό χαιρετιούνται την Πρωτοχρονιά λέγοντας: «Σούθρα Γκοντίνα» που σημαίνει Καλή Χρονιά.

Την ώρα που φτιάχνουν την πίτα τραγουδούν ένα παραδοσιακό τραγούδι. *«Εβασίλια αβέν, κάστε καλονταέν, κον σι ο μπαχταλό κάσκε κχερέσκε καμπεσέν ο φεναλούκος αντάρ ντουινιάβα τε νασαλέλ.»* Που σημαίνει: «Ο Άγιος Βασίλης έρχεται, ποιος είναι ο τυχερός και σε ποιανού το σπίτι θα κατοικήσει, το κακό από τον κόσμο να διώξει».

Την Πρωτοχρονιά φτιάχνουν βασιλόπιτα. Τα υλικά για τη βασιλόπιτα τους είναι βρασμένο ρύζι, τυρί τριμμένο σε λάδι, 10-15 φύλλα. Μέσα στη πίτα βάζουν λίρα και φύλλο ελιάς. Όποιος τύχει την λίρα, σημαίνει ότι θα γίνει πλούσιος και σε αυτόν που θα τύχει το φύλλο θα κληρονομήσει το σπίτι.

Την Πρωτοχρονιά, τα νιόπαντρα ζευγάρια παίρνουν παραδοσιακά ένα μπουκάλι ούζο, τη σουβρά και επισκέπτονται τα σπίτια των συγγενών για να λάβουν διάφορα δώρα. Σε ένδειξη σεβασμού, φιλούν το χέρι των μεγαλύτερων μελών της οικογένειας. Ο παππούς θα ακουμπήσει στον ώμο του τη σουβρά και θα του πει: *«σουθρα κοντινα τατζεσραβε»*, που

σημαίνει «Χρόνια πολλά και καλή υγεία να έχετε».

5.3 Προφορική λαϊκή παράδοση

5.3.1 Παραμύθια

Μια φορά και έναν καιρό ήταν και δεν ήταν...» Κάπως έτσι ξεκινούν σχεδόν όλα τα παραμύθια των Ρομά. Το παραμύθι τους δεν ξεκινάει με τον τρόπο που έχουμε συνηθίσει, ούτε τελειώνει με το «ζήσαν αυτοί καλά κι εμείς καλύτερα». Το «*Μασάλι*», όπως ονομάζεται το παραμύθι στη ρομανί γλώσσα, έχει τους δικούς του κανόνες και τις δικές του αφηγηματικές δομές. Έχει σασπένς και περιπέτεια, συμβολοποιεί τη διδαχή και τα μηνύματά του και, όπως όλα τα παραμύθια του κόσμου, προορίζεται να συναρπάσει τα παιδιά. Παλιά υπήρχε ένας παραμυθάς σε κάθε φυλή. Ήταν ο παιδαγωγός, ο εμψυχωτής, αυτός που κρατούσε τις ισορροπίες και τη δικαιοσύνη μέσα στην κοινότητα. Κυρίως οι γηραιότεροι κάτοικοι με την σοφία και την εμπειρία, που τους διακατείχε, διηγούνταν ιστορίες, μύθους, θρύλους, κάποιους από τους οποίους είχαν ακούσει από τους παππούδες και τις γιαγιάδες τους και διασώζονται εδώ και εκατοντάδες χρόνια.

Εικόνα 26: Η ζωή και τα βιώματα των Ρομά μέσα από τα τσιγγάνικα παραμύθια⁴

Ιστορίες για βασιλιάδες, βασίλισσες, πλούσιους και φτωχούς, νεράιδες και μάγους, καλούς και κακούς, συνδυασμένα με πολλά στοιχεία από δυτικοευρωπαϊκά παραμύθια και από πολιτισμούς, που πέρασαν οι Ρομά ανά τους αιώνες, συνθέτουν τα παραμύθια των Ρομά.

Για τους Ρομά τα παραμύθια αποτελούσαν αναπόσπαστο μέρος της ζωής τους, διότι αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν σε όλη την Ευρώπη και τα Βαλκάνια λόγω των

⁴ Πηγή: Χαρίτος Π., (2022). Η ζωή και τα βιώματα των Ρομά μέσα από τα τσιγγάνικα παραμύθια. Σοφάδες.

διώξεων, των συγκρούσεων και των απαιτήσεων απασχόλησης. Εκεί, αφού θα είχαν εγκατασταθεί και αποφασίσει πόσες μέρες θα δουλέψουν και πόσο θα μείνουν, το βράδυ μετά την δουλειά, η μόνη χαρά και παρηγοριά ήταν οι ιστορίες, η μουσική και τα παραμύθια. Έτσι λοιπόν θα άναβαν μια μεγάλη φωτιά και γύρω από αυτήν θα ξεκινούσε πολλές φορές ένα αυτοσχέδιο αυθόρμητο γλέντι και κάποιες άλλες ένας μεγαλύτερος, ο παππούς, η γιαγιά, θα έλεγαν ένα παραμύθι. Για τους Ρομά τα παραμύθια ήταν ένας πολύ καλός τρόπος για να κρατούν τις οικογένειες και τις φυλές οργανωμένες και ενωμένες. Με αφορμή το παραμύθι συζητούσαν όλα τα ερωτήματα και τα προβλήματα που τους απασχολούσαν. Τα παραμύθια ήταν όλα προφορικά. Υπάρχουν δεκάδες από αυτά που άντεξαν στο πέρασμα του χρόνου και άλλα τόσα που χάθηκαν γιατί ποτέ δεν καταγράφηκαν.

Ήτανε και δεν ήτανε.... «Ο τσιγγάνος παραμυθάς, μ' αυτή τη φράση ξεκαθαρίζει από την αρχή στους ακροατές του ότι αυτά που πρόκειται να πει μπορεί να είναι αληθινά μπορεί και να μην είναι» εξηγεί ο Π. Χαρίτος. Τα παραμύθια τους αποτελούν μέρος της πολύπλοκης παράδοσης και πολιτισμού των Ρομά και έχουν έναν σημαντικό ρόλο στη ζωή και τον πολιτισμό τους. Αποτελούν ένα κομμάτι της παράδοσής τους που μεταδίδεται από γενιά σε γενιά και συμβάλλει στη διατήρηση της κουλτούρας και της ταυτότητάς τους, καθώς αντικατοπτρίζουν τις εμπειρίες και τις αξίες τους.

Εικόνα 27: Η ζωή και τα βιώματα των Ρομά μέσα από τα τσιγγάνικα παραμύθια

Έχουν κάποιες ιδιαιτερότητες και μία ιδιαίτερη αφηγηματική πρακτική και συχνά διακρίνονται για τη ζωηρή φαντασία και την πλοκή τους. Για έναν λαό χωρίς γραπτή γλώσσα και καταγεγραμμένη ιστορία, η αφήγηση του παραμυθιού γίνεται αφορμή μνήμης (Χριστοπούλου, 2002). Το περιεχόμενο και η θεματολογία των παραμυθιών προβάλλουν μέσα από μία διαφορετική οπτική τον τρόπο ζωής και το σύστημα αξιών των Ρομά και συχνά περιέχουν μαθήματα ήθους και σοφίας που μεταφέρονται από γενιά σε γενιά. Εντείνουν τη συναισθηματική φόρτιση του ακροατή, διεγείρουν την περιέργεια και κρατάνε σε αμείωτη αγωνία το ακροατήριο. Επίσης, παίζουν σημαντικό ρόλο στην εκπαίδευση και την κοινωνικοποίηση των παιδιών των Ρομά. Μέσα από τις ιστορίες αυτές, μεταφέρονται διδάγματα και μαθήματα σχετικά με την ηθική, τις αξίες, τις σχέσεις και τη συμπεριφορά. Επιπλέον, διαδραματίζουν ρόλο στην ενίσχυση της φαντασίας, της δημιουργικότητας και της αυτοπεποίθησης των παιδιών.

Το παραμύθι των Ρομά δε στηρίζεται σε καμία παράδοση, ούτε έχει φιλολογική ραχοκοκαλιά. Του λείπουν ουσιαστικά χαρακτηριστικά όπως η προϊδέαση, το κύριο θέμα, το συμπέρασμα, απουσιάζουν δηλαδή απ' αυτό τα ονομαζόμενα καλολογικά και φιλολογικά στοιχεία, εκείνα ακριβώς που

χαρακτηρίζουν την ευρωπαϊκή κουλτούρα και αισθητική. Παρόλ' αυτά τα παραμύθια αποτελούν ένα σημαντικό κομμάτι της κουλτούρας και της κοινότητας των Ρομά, καθώς συμβάλλουν στη διατήρηση και την ενίσχυση της ταυτότητάς τους (Κατσάρας, 2023).

Εικόνα 28: Η ζωή και τα βιώματα των Ρομά μέσα από τα τσιγγάνικα παραμύθια

Το παραμύθι διαδίδει τη γλώσσα, την παράδοση, την ιστορία, τα βιώματα, τις διδαχές, τις αξίες και τελικά όλον τον πολιτισμό και την κουλτούρα των Ρομά. Πολλές φορές είναι επαναστατικό, ανατρεπτικό και αφηγείται μέσα από απλές ιστορίες την ανάγκη για ισότητα, για δικαιοσύνη και ηθική, στηλιτεύει την περιθωριοποίηση που βιώνουν οι Ρομά από την

εκάστοτε κρατική εξουσία και τελικά καταλήγει στο να συνδέει όλα τα χαρακτηριστικά μιας απ' τις πιο ενδιαφέρουσες φυλές ανθρώπων.

Τα παραμύθια των Ρομά δεν είναι τυποποιημένα, καθώς ο παραμυθάς σχεδιάζει αυθαίρετα και παραλλάζει το κείμενο κατά βούληση. Γι' αυτό και δεν βρίσκονται στους καταλόγους των παραμυθιών του κόσμου. Παρακάτω παρατίθενται κάποια από τα παραμύθια που έχουν διασωθεί:

Τσιγγάνικος θρύλος από τη Ρωσία⁵

«Όλα τούτα που θα σας πω, έγιναν πολύ, πολύ παλιά. Ήταν ένας Τσιγγάνος που ταξίδευε με την οικογένειά του. Το άλογό του ήταν κοκαλιάρικο και δε στεκόταν καλά στα πόδια του. Έτσι λοιπόν, όσο μεγάλωνε η οικογένειά του Τσιγγάνου, γινόταν όλο και πιο δύσκολο να σέρνει τη βαριά καρότσα που γέμιζε με παιδιά. Τα παιδιά ήταν τόσα πολλά και στοιβαγμένα το ένα πάνω στ' άλλο, που το κακόμοιρο το άλογο προχωρούσε με μεγάλη δυσκολία και συνέχεια περπατούσε. Το κάρo έγερνε με δύναμη μία από τ' αριστερά μία από τα δεξιά, και τα μπακίρια κι οι κατσαρόλες κατρακυλούσαν έξω κι όλο και

⁵Πηγή: Τσιγγάνοι: ιστορία, δημογραφία, πολιτισμός, Κ. Κόμης, Ελληνικά Γράμματα

κάποιο ξυπόλητο παιδάκι έπεφτε κάτω. Την ημέρα τα πράγματα δεν ήταν και τόσο άσχημα. Ο Τσιγγάνος έβλεπε κι έτσι σήκωνε τα κατσαρολικά και τα παιδάκια. Στο σκοτάδι όμως, δεν μπορούσε να δει. Αλλά έτσι κι αλλιώς, ποιος μπορούσε να μετρήσει μία τόσο μεγάλη φαμίλια; Το άλογο συνέχιζε να πηγαίνει κι ο Τσιγγάνος ταξίδευε σ' όλη τη γη. Απ' όπου κι αν περνούσε άφηνε κι ένα παιδί. Όλο και περισσότερα μέχρι που στο τέλος γέμισε όλη η γη Τσιγγάνους. Γι' αυτό και συναντάς Τσιγγάνους όπου κι αν πας...».

Ο πνιγμός

«Μία μέρα πήγαν πολλές γυναίκες στο ποτάμι να πλύνουν τα ρούχα των παιδιών τους. Καθώς έπλεναν, τραγουδούσαν και γελούσαν μεταξύ τους. Ξαφνικά μία ρομνή Τσιγγάνα παρασύρθηκε από τα ορμητικά νερά του ποταμού. Οι άλλες άρχισαν να φωνάζουν, μη μπορώντας να βοηθήσουν. Χτυπιόντουσαν και φώναζαν τόσο πολύ που οι φωνές τους ακούστηκαν στο караβάνι. Όλοι κατάλαβαν πως κάτι κακό είχε συμβεί και άρχισαν να τρέχουν προς το ποτάμι. Οι άνδρες έψαχναν να βρουν τη γυναίκα, μάταια όμως καθώς είχε παρασυρθεί πολύ μακριά από το σημείο που την αναζητούσαν. Μετά από αρκετές ώρες ένας ρομ άνδρας ξαφνικά άρχισε να φωνάζει: «Να την, να

την». Σε μία μακρινή απόσταση από εκεί που παρασύρθηκε είχε σκαλώσει η φούστα της σε έναν κορμό δένδρου. Έτρεξαν και την έβγαλαν από το ποτάμι, μα ήταν πια αργά. Η γυναίκα είχε πνιγεί. Και τότε ένας πανικός επικράτησε και άρχισαν να φωνάζουν: «Κιντεν λε χουρντεν καταρ ε λεν τα κερεν παλπαλε», «Μαζέψτε τα παιδιά από το ποτάμι και κάντε πίσω». Οι άνδρες έφεραν τη νεκρή γυναίκα στο караβάνι. Φωνές, πόνος, κλάματα και δυστυχία στο караβάνι. Κλαίγοντας λέγανε: Γιατί θεέ μου γιατί. Σκοτείνιασε η μέρα, χάθηκε ο ήλιος για όλους τους ανθρώπους. Άφησε πίσω της η γυναίκα τέσσερα παιδιά, έναν άνδρα και μία γριά πεθερά.

Το βράδυ ξενυχτούσαν για τη γυναίκα που έφυγε ξαφνικά από τον κόσμο. Το караβάνι την κλαίει και οι φίλες κλαίγοντας της τραγουδούν θλιβερά τραγούδια και την μοιρολογούν. Οι άνδρες σιωπηλοί μη μπορώντας να πουν τίποτα για το κακό που τους βρήκε, σε μία άκρη κάθονται και κλαίνε. Ρωτάει ο Γιώργος τον πατέρα του γεμάτος ανησυχία: «Γιατί πατέρα να συμβαίνουν όλα αυτά, την μία να πνίγεται ένα παιδί, την άλλη μία γυναίκα ή ένας άνδρας; Γιατί να κατασκοηνώνουμε πάντα κοντά σε ποτάμια;». «Αχ παιδί μου χρειαζόμαστε νερό, από πού θα το πάρουμε παιδί μου; Δεν έχουμε πια κάτι δικό μας. Ο κόσμος το μόνο που θέλει από εμάς είναι κάτι που τους χρειάζεται». «Όχι πατέρα, δεν είναι έτσι.». Αφού ξημέρωσε έθαψαν τη γυναίκα και

πενθούν πια τη νεαρή Τσιγγάνα που έφυγε ξαφνικά από το караβάνι. Κανείς δεν εργάζεται για τρεις μέρες, την τέταρτη μέρα αρχίζει ξανά το έργο της επιβίωσης. Έχουν να θρέψουν και τα ορφανά της κοπέλας.

Μία μέρα καθώς δούλευαν φτιάχνοντας τζεσμπές, μπρίκια για καφέ, ο ανήσυχος Γιώργος σταμάτησε και λέει στον πατέρα του: «Εγώ δεν συμφωνώ πατέρα με αυτά που έλεγες εκείνη τη βραδιά Εγώ όταν μεγαλώσω θα αλλάξω πολλά πράγματα στη φυλή μας». Και καθώς τον άκουγε ο πατέρας του, τον κοίταξε με ένα βλέμμα γεμάτο στοργή και αγάπη. Μα ένα παράπονο ζωγραφίστηκε στο πρόσωπό του και αμέσως του λέει ο Γιώργος: «Πατέρα μη με κοιτάς έτσι, δεν αντέχω το παράπονό σου». Και συνέχισαν να δουλεύουν μέχρι να βασιλεύσει ο ήλιος.»⁶

Τα μάγια⁷

Μέσα στο караβάνι υπάρχουν πολλά παιδιά. Ένα όμως, διακρίνεται και ξεχωρίζει από τα υπόλοιπα για τη μοναδική ομορφιά του, τα καταγάλανα μάτια του και την κορμοστασιά του.

⁶ Πηγή: Κωνσταντίνος Χηνάς, εφημερίδα Ενημέρωση

⁷ Πηγή: Παναγοπούλου Στυλιανή Από τη διπλωματική εργασία: Θέμα: « Η ζωή των Τσιγγάνων της συνοικίας Παπακαυκά στην Αμαλιάδα Ηλείας, πρόσφυγες 3ης γενιάς από την Κωνσταντινούπολη. Μία συνοικία ενταγμένη στην κοινωνία ».

Με πολύ μεράκι δουλεύει κοντά στον πατέρα του θέλοντας να μάθει την τέχνη του σιδερά, για να μπορεί κι αυτός να κατασκευάσει όμορφα αντικείμενα. Όλες οι κοπέλες κάνουν όνειρα και τον φλερτάρουν. Αυτός όμως, έχει ξεχωρίσει την αγάπη του, τα μάτια μίας όμορφης κοπέλας του караβανιού. Τρέχουν όλη μέρα μαζί στα καταπράσινα λιβάδια, αρχίζει ο ένας να ζει για τον άλλο. Αμέτρητες νύχτες έκαναν όνειρα κάτω από τα αστέρια, η αγάπη τους έγινε γνωστή σε όλο το караβάνι.

Ο Γιώργος με τα γαλαζοπράσινα μάτια, αρχίζει σιγά σιγά να συμπεριφέρεται παράξενα. Με τρόπο απομακρύνεται από τις παρέες και τους φίλους του. Νιώθει παράξενα, τα μάτια του φαίνονται κομμένα και κουρασμένα. Φοβάται στα καλά καθούμενα. Έχει παράξενες ανησυχίες και σε μια μεριά δεν μπορεί να κάτσει. Νιώθει το κορμί του να καίγεται, τον πιάνουν μεγάλες φοβίες. Πολλές φορές στα καλά καθούμενα τσακώνεται κι άλλες φορές τα χείλη του ανοίγουν από φόβο. Μέρα με τη μέρα αδυνατίζει όλο και πιο πολύ, αφού δεν έχει πια όρεξη για φαγητό.

Οι Ρομά πηγαινοέρχονται μα δεν μπορούν να βοηθήσουν. Τον πάνε σε γιατρούς μα κι αυτοί δεν βρίσκουν άκρη. Ο Γιώργος χειροτερεύει. Η Μαρία που τον αγαπάει, στιγμή δεν φεύγει από κοντά του. Αυτός την παρακαλά λέγοντας: «Φύγε από κοντά μου, γιατί όταν είσαι

δίπλα μου νιώθω πως αρρωσταίνω. Δεν νιώθω καλά. Φοβάμαι, νιώθω το σώμα μου να καίγεται. Φύγε, δεν σε θέλω πια!» Η Μαρία κλαίει με λυγμούς και του λέει: «Εγώ δεν σε αφήνω και στο θάνατο ακόμα μαζί θα πάμε». Το παιδί αργοσβήνει από μέρα σε μέρα. Κάποια στιγμή έρχεται κοντά του μια γριά, τον βλέπει και λέει: «Το παιδί είναι έτσι από μάγια!». Άρχισε τότε να του δίνει διάφορα βότανα, τράνσικος, ένα χόρτο βρασμένο σαν τσάι για να το πιεί και να ξεπεράσει τους φόβους του. Μέχρι και σήμερα οι Ρομά σε μεγάλη ηλικία το χρησιμοποιούν. Πιστεύουν ότι με αυτό θα νικήσουν τους φόβους τους. Αποτέλεσμα όμως με τα βότανα και τα φυλακτά που του δίνει δεν υπάρχει. Το παιδί υποφέρει χωρίς προφανή αιτία.

Οι μέρες περνούν και η μάνα του παιδιού, τυχαία, βρίσκει μέσα στα ρούχα του ένα μικρό κομμάτι σαπουνι γεμάτο καρφίτσες. Το δείχνει στη γριά και η γριά λέει: «Εάν το σαπουνι λιώσει, το παιδί θα χαθεί.» Η μάνα του άρχισε να κλαίει και να αναρωτιέται τι πρέπει να κάνει για να σώσει το παιδί της. Εκείνη τη στιγμή εμφανίζεται ένας Τσιγγάνος, φευγάτος από το караβάνι. Μόλις βλέπει το παιδί τους λέει: «ε τσαορός, ινγιαρέν αντε ικαγιαρ» δηλαδή το παιδί πήγαινε το στην Εκκλησία, να το διαβάσει ένας παπάς. Το παιδί αρνείται με πείσμα και μανία να μπει να προσκυνήσει. Τον βλέπει ο ιερέας και έρχεται με ηρεμία κοντά του. Τους ρωτά με ενδιαφέρον: «Τι

συμβαίνει, μπορώ να σας βοηθήσω;» Τότε η μητέρα του παιδιού του λέει την ιστορία και ο ιερέας τους προειδοποιεί να μην φοβηθούν και τους καθησυχάζει πως όλα θα πάνε καλά.

Σιγά σιγά παίρνει το Γιώργο και μπαίνουν στην εκκλησία για να προσκυνήσει. Το παιδί αρχίζει να τον εμπιστεύεται. Ο ιερέας με τον τρόπο του αρχίζει να τον εξομολογεί και με αγάπη του μιλάει. Του διαβάζει ευχές «υπέρ υγείας» και για μάγια, γιατί ο Γιώργος του λέει ότι άρχισε να φοβάται πάλι. Ξαφνικά βγάζει μία δυνατή κραυγή. Το παιδί αρχίζει σταδιακά να συνέρχεται, νιώθει καλύτερα. Ο ιερέας τους συμβουλεύει να προσέχουν, έτσι επιστρέφουν στο καραβάνι με το παιδί κουρασμένο, πεινασμένο και αρκετά ταλαιπωρημένο. Ζήτησε να φάει και να κοιμηθεί. Πέρασαν λίγες μέρες και το παιδί συνήλθε πλήρως. Άρχισε να δουλεύει με τον πατέρα του και μετά από λίγο παντρεύτηκε τη Μαρία, που τόσο αγαπούσε και απέκτησαν τη δική τους οικογένεια. Τι γίνεται όμως με αυτές τις κακές γυναίκες που ξέρουν να κάνουν μάγια στα παιδιά του κόσμου και τα βασανίζουν. Όπως λέει η Παλαιά Διαθήκη τα εγγόνια του δικαίου θα χαρούν και του άσεβου το όνομα θα χαθεί.

Ο βασιλιάς στη μέση της θάλασσας

Εμείς έχουμε βασιλιά. Αυτός ο βασιλιάς είναι μέσα στη μέση στη θάλασσα. Είναι μέσα στη θάλασσα, μέσα στη μέση στη θάλασσα. Περνούσε ένα καράβι, έκανε φουρτούνα μεγάλη. Ακριβώς πέρασε, που είναι ο βασιλιάς μέσα στο νερό, στης θάλασσας τη μέση. Έπιασε μία φουρτούνα. Εκεί που έπιασε η φουρτούνα, το καράβι έριξε την άγκυρα. Κάτω. Εκεί έτυχε ακριβώς μέσα στη τζαμαρία που είναι ο βασιλιάς, εκεί πήγε κάτω η άγκυρα που ρίξανε. Και την έπιασε ο βασιλιάς ο δικός μας. Σταμάτησε το κύμα, πήραν την άγκυρα να την βγάλουνε, τη βαστούσε ο βασιλιάς μας την άγκυρα κάτω. Κατέβηκε ο βουτηχτής από το καράβι κάτω, τον έπιασε. Λέει: «Φεύγεις; Εμάζεψες απ'το καράβι σου το σκοινί, φεύγεις;» «Ναι!» Πάρε αυτό το χαρτί, και δώσε το στους δικούς μας τους Τσιγγάνους αυτό το χαρτί, να με ψηφίσουνε όλοι για να βγω από τη θάλασσα, και μεθαύριο να τους οδηγήσω όλους. Να κάνουμε δικό μας βασιλιά!» Εκείνος πήρε το χαρτί. «Σε όποιον τσιγγάνο», λέει, «θα ιδείς μόλις εκεί θα φτάσεις με το καράβι, εκεί που θα βλέπεις τους τσιγγάνους, θα βγάλεις το χαρτί και θα τους το δώσεις».

Μόλις ήρθανε και σταμάτησε το καράβι, εκείνος θυμήθηκε το χαρτί, το βγάλανε κι

άπλωσε το χέρι να το δώσει σε έναν τσιγγάνο δικό μας. Και το πιάνει εκείνο το χαρτί ο Εβραίος. Το πήρε ο εβραίος το χαρτί. Ο δικός μας ο τσιγγάνος τον κυνήγησε τον εβραίο. Ο εβραίος το τύλιξε το χαρτί, το έριξε μέσα στο στόμα του. Το έφαγε. Το πέρασε το χαρτί. Εκεί που το πέρασε το χαρτί, πήγε ο τσιγγάνος, τον σκότωσε τον εβραίο, τον έσκισε, έβγαλε το χαρτί. Έβγαλε, αλλά... Τα γράμματα τελειώσανε από το χαρτί. Εκεί που τελειώσανε από το χαρτί τα γράμματα, ο βασιλιάς μας έμεινε μέσα στο νερό. Δεν βγήκε για να είναι στους τσιγγάνους βασιλιάς. Κι ακόμη μέσα στο νερό είναι. Αυτό το ξέρουμε. Όλοι το ξέρουμε. Αφού είχαμε βασιλιά. Δεν βγήκε. Ο Εβραίος έκανε και δεν βγήκε ο βασιλιάς από το νερό. Αν ο τσιγγάνος του το έπαιρνε από το χέρι, θα είχαμε βασιλιά δικό μας και θα ήμασταν όλοι οι τσιγγάνοι μαζωμένοι. (Χριστοπούλου,2002)

Ένα τσιγγάνικο παραμύθι⁸

Κάποτε ήταν ένας τσιγγάνος κι ένας βασιλιάς. Ο βασιλιάς είχε μια κόρη. Ήταν πολύ όμορφη. Μια μέρα η πριγκιποπούλα καθόταν στο μπαλκόνι και κοίταζε τους περαστικούς. Βλέπει να περνάνε τσιγγάνοι με καραβάνια έξω από το παλάτι του βασιλιά. Ένας όμορφος τσιγγάνος τράβηξε την προσοχή της πριγκιποπούλας, της άρεσε πολύ. Παρακαλεί

⁸ Απόσπασμα από το βιβλίο: Αυτοί είναι οι Τσιγγάνοι του Γιώργη Έξαρχου, εκδόσεις Γαβριηλίδης, σελ 68-73.

τότε τον πατέρα της και του ζητάει να της τον δώσει για άντρα της. Ο βασιλιάς με κανένα τρόπο δεν δεχόταν. «Πώς θα καταδεχτούμε εμείς, βασιλική οικογένεια, να πάρεις για άντρα σου έναν τσιγγάνο;» λέει ο βασιλιάς. «Ή θα τον πάρω πατέρα, ή θα σκοτωθώ», επέμεινε η πριγκιποπούλα. Αφού είδε και απόειδε ο βασιλιάς, πως δεν μπορούσε να κάνει διαφορετικά, δέχτηκε τον τσιγγάνο στο παλάτι του και του λέει: «Αν θέλεις την κόρη μου γυναίκα σου να πάρεις, θα πρέπει να δεχτείς τον όρο που σου βάζω: Να πας στον πόλεμο. Αν γυρίσεις νικητής, τότε θα σου δώσω την κόρη μου». Χωρίς να δειλιάσει ούτε στιγμή ο τσιγγάνος, ξεκινάει για τον πόλεμο με το στρατό που του 'δωσε ο βασιλιάς.

Προχωράει μπροστά ο τσιγγάνος καβάλα στ' άλογό του και ο στρατός τον ακολουθεί. Δρόμο παίρνουν δρόμο αφήνουν, φτάνουν σε ένα ποτάμι με καλαμιές. Κατεβαίνει τότε από το άλογο και αρχίζει να κόβει τις καλαμιές. Μόλις τον βλέπει ο στρατός του αρχίζει κι αυτός να κάνει το ίδιο. Παίρνει τα καλάμια ο τσιγγάνος κι αρχίζει να τα βάζει στο ποτάμι, με την πρόθεση στο γυρισμό να πλέξει καλάθια. Το ίδιο κάνει κι ο στρατός. Μ' όλα αυτά τα καλάμια φτιάξανε μια γέφυρα και περάσανε το ποτάμι. Στην αντίπερα όχθη κάθισαν να ξεκουραστούν.

Βρέθηκε ένας τσομπάνος με πρόβατα. Ο τσομπάνος τους είδε. Ο τσομπάνος είδε τόσο πολύ στρατό και τους ρώτησε:

-Για πού πάτε;

-Πάμε να πολεμήσουμε τον εχθρό μας.

Λέει τότε ο τσομπάνος στον τσιγγάνο:

-Εύχομαι να γυρίσεις νικητής για να παντρευτείς την πριγκιποπούλα.

Και ο τσομπάνος, τους θυσίασε δύο σφαχτά. Ο τσιγγάνος άρχισε να μαζεύει ξύλα, για να ανάψει μεγάλη φωτιά, για να ψήσει τα σφαχτά. Το ίδιο κάνει και ο στρατός. Εκείνη την ώρα που ψήνανε τα αρνιά παρουσιάστηκαν δύο μεγάλα σκυλιά του τσομπάνου. Νομίζοντας ο τσιγγάνος ότι τα σκυλιά ερχόντανε να φάνε το κρέας, άρπαξε ένα μεγάλο αναμμένο ξύλο για να τα κυνηγήσει. Έκανε και ο στρατός το ίδιο: Πήραν κι αυτοί αναμμένα ξύλα. Τότε παρουσιάζεται ο εχθρός που μόλις είδε τ' αναμμένα κοντάρια με χιλιάδες στρατό, φοβήθηκε και δεν έριξε ούτε μια τουφεκιά. Έτσι, ο τσιγγάνος εγύρισε νικητής, αλλά την τέχνη του με τα καλάθια δεν την ξέχασε. Πήρε από το ποτάμι τα κομμένα καλάμια για να πλέξει καλάθια. Και δεν δέχτηκε να γίνει γαμπρός του βασιλιά, παρ' όλο που γύρισε νικητής.

Το κορίτσι κατσίκια (I tshei ketshika)

Εικόνα 29: Το εξώφυλλο του παραμυθιού, όπως σχεδιάστηκε στο 8ο Γυμνάσιο Ξάνθης, από τις εκδόσεις Σπανίδη.⁹

Μια φορά κι έναν καιρό ήταν και δεν ήταν ένα κορίτσι κατσίκια. Ζούσε με δυο γεροντάκια που την είχαν σαν κατσίκια. Όταν τα γεροντάκια έφευγαν απ' το σπίτι να πάνε στην πόλη να

⁹ «Το κορίτσι κατσίκια», που προέρχεται από το Δροσερό Ξάνθης, είναι ένα παραμύθι που το αφηγήθηκε η Εμπιέ Χουσεϊν Ογλού στην κόρη της Σονγκιούλ Ραμαδάν Ογλού, η οποία το κατέγραψε στα ελληνικά και εκδόθηκε από το 8ο Γυμνάσιο Ξάνθης και το βιβλιοπωλείο Σπανίδης και η αποτύπωσή του στο παρόν είναι μεταφορά από σχετική δημοσίευση της εκδήλωσης στον ιστότοπο YouTube.

πάρουν ξύλα και ψωμί για να φάνε, το κορίτσι κατσίκια πετούσε το δέρμα της, γινόταν μια πανέμορφη ξανθή κοπέλα και πήγαινε στο ποτάμι για να πάρει νερό να κάνει τις δουλειές του σπιτιού. Όταν επέστρεφαν τα γεροντάκια απ' την πόλη και έβλεπαν το σπίτι συγυρισμένο αναρωτιόντουσαν ποιος το συγύριζε, γιατί μόνο η κατσίκια ήταν στο σπίτι. Ο γέρος έλεγε στη γριά «εσύ το συγύρισες και δεν το θυμάσαι».

Την επόμενη φορά που ξαναπήγαν στην πόλη, το κορίτσι κατσίκια ξαναπέταξε το δέρμα της, έγινε η πεντάμορφη κοπέλα και πήγε στο ποτάμι για νερό. Εκεί την είδε ένα όμορφο βασιλόπουλο, και τη ρώτησε πώς θα πάει στο διπλανό χωριό. Το κορίτσι του είπε ότι δεν ξέρει και ότι η μόνη διαδρομή που ξέρει ήταν απ' το σπίτι της στο ποτάμι.

Ο νέος την αγάπησε, πήγε στον πατέρα του και του είπε ότι είδε μια πεντάμορφη κοπέλα και θέλει να την παντρευτεί. Ο πατέρας του του είπε να πάει να τη ζητήσει απ' τους γονείς της για να την πάρει. Ο νέος πήγε στα γεροντάκια, τους είπε: «Αγαπώ την κόρη σας και θέλω να την πάρω για γυναίκα μου». Τα γεροντάκια του απάντησαν: «Εμείς δεν έχουμε κόρη, έχουμε μια κατσίκια, λάθος κάνεις». Απογοητευμένο το βασιλόπουλο, το είπε στον πατέρα του και αυτός τον συμβούλεψε να παρακολουθήσει το σπίτι για να δει αν μένει εκεί το κορίτσι.

Μια μέρα είδε το κορίτσι που πάλι είχε βγάλει το δέρμα της κατσίκας να πηγαίνει στο ποτάμι. Της είπε ότι την αγαπάει κι ότι θέλει να την παντρευτεί και θα της κάνει σαράντα μερόνυχτα γιορτή για να την ευχαριστήσει. Το κορίτσι κατσίκα του απάντησε ότι δεν έχει γονείς και ότι τα γεροντάκια την έχουν σαν κατσίκα. Ο νεαρός της είπε ότι δεν τον ενδιαφέρει κι ότι αν τον δέχεται αυτή, αυτός τη θέλει για γυναίκα του.

Παντρεύτηκαν και έζησαν ευτυχισμένοι για πολλά χρόνια. Όμως το κορίτσι κατσίκα ήθελε να μπορεί να γίνεται και κατσίκα και να μην είναι μόνο άνθρωπος, όμως το βασιλόπουλο δεν ήθελε την κατσίκα, ήθελε το κορίτσι. Τότε, για να μην γίνει ξανά κατσίκα, το βασιλόπουλο πήρε το δέρμα της και το έκαψε. Το κορίτσι έκλαιγε για σαράντα μερόνυχτα, κατάλαβε ότι δεν θα μπορεί να είναι κατσίκα και έμεινε για πάντα άνθρωπος.

Άλλοι μεγάλοι συγγραφείς εμπνεύστηκαν από τη ζωή των Ρομά. Ο Παπαδιαμάντης έγραψε τη Γυφτοπούλα. Το μυθιστόρημα διαδραματίζεται στη Ρόδο όπου ένας μυστηριώδης άνδρας ρίχνει ένα δχρονο κοριτσάκι σε ένα βάραθρο. Τη σκηνή παρακολουθεί τυχαία ο βοσκός Βράγγης, ο οποίος σώζει το κορίτσι αλλά στη συνέχεια του το αρπάζουν οι ιππότες που καταδίωκαν τον άνδρα. Το παιδί καταλήγει σε μοναστήρι όπου το προσέχει η μοναχή Σιζτίνα. Ο άνδρας καταφέρνει

να το πάρει από εκεί, ταξιδεύει στην Πελοπόννησο και εμπιστεύεται το παιδί σε μια οικογένεια Αθίγγανων κοντά στον Μυστρά, οι οποίοι τη μεγαλώνουν σαν δικό τους παιδί με το όνομα Αϊμά. Η κοπέλα μεγαλώνει σαν γυφτοπούλα. Η οικογένεια έχει και δύο αγόρια, τον Μάχτο και τον Βούγκο, που τους θεωρεί αδελφούς της. Ο θετός πατέρας της, ο σιδεράς Πρωτόγυφτος, είναι βαρύθυμος και βίαιος και η μητέρα της μια ταλαιπωρημένη γυναίκα. Η Αϊμά μεγαλώνει σ' αυτό το περιβάλλον και αντιμετωπίζει την περιφρόνηση, τις αδικίες και τις προσβολές των άλλων ανθρώπων προς τη φυλή της με στωικότητα.

Ο Κωστής Παλαμάς με τον Δωδεκάλογο του Γύφτου παρουσιάζει τον Γύφτο σύμβολο της ελεύθερης, αδούλτης ψυχής και της δημιουργικής δράσης που δε σταματάει πουθενά, δεν υποτάσσεται σε τίποτε, αλλά προχωρεί συνεχώς γκρεμίζοντας τα παλιά και τα σάπια και χτίζοντας τα καινούρια και τα γερά.

5.3.2 Παροιμίες

Οι παροιμίες αποτελούν μέρος της παράδοσης και της σοφίας του λαού των Ρομά. Με τη μορφή απλών και συχνά εικονικών φράσεων, μεταφέρουν βαθιές αλήθειες και μαθήματα ζωής. Αναδεικνύουν την πολυπολιτισμικότητα, τη δύναμη της κοινότητας

και την ανθεκτικότητα του λαού τους. Συχνά συμβουλεύουν για την επιβίωση σε δύσκολες καταστάσεις, ενισχύουν την αλληλεγγύη και τη συνοχή και υπενθυμίζουν τη σημασία του σεβασμού προς τους πρεσβυτέρους και την παράδοση. Με την απλότητα και τη βαθύτητά τους, οι παροιμίες αποτελούν πηγή σοφίας και έμπνευσης για την κοινότητα των Ρομά και πέραν αυτής. Παρακάτω παρατίθενται μερικές:

- Κον πρασάλ οτέ περέλ [Όποιος κοροϊδεύει εκεί πέφτει.]
- Μπαρί μπούκα χα μπαρί όρμπα μα κερ [Μεγάλη μπουκιά φάε μεγάλη κουβέντα μην κάνεις.]
- Τε κινγκεράβαμαν σαρχαλαβάμ γκαντά ματέρομες καλάβ. [Αν βραχώ σαν πλένω ρούχα, μεθυσμένο άντρα θα πάρω.]
- Μονακχατζόλ, μαριπεκαχάβ. [Η μύτη μου με τρώει, ξύλο θα φάω.]
- Μετσαγκά χατζόν, μπόιτσαβ. [Τα πόδια μου με τρώνε, μπόι ρίχνω.]
- Κοντζανέλ μπουτ, μπουστίρντελ. [Όποια ξέρει πολλά, πολλά τραβάει.]
- Μοκάν σόλντελ σοκασουνάβ. [Το αυτί μου βουίζει, κάτι θ' ακούσω.]

5.3.3 Η Ποίηση και η Λογοτεχνία στην κοινότητα των Ρομά

Στην ελληνική βιβλιογραφία λίγα είναι τα λογοτεχνήματα που μιλούν για τη ζωή των Ρομά. Είναι όμως πρωτότυπα και αντιπροσωπευτικά της καθημερινής ζωής πολλών από αυτών των ανθρώπων.

Το βιβλίο Γκογκί (Μνήμη): οι Ρομά από την Πόλη στην Ελλάδα των Νίκου Μπατζαλή και Κωνσταντίνου Χηνά κυκλοφορεί από τις Εκδόσεις Άπαρσις. Επί μια δεκαετία, οι Νίκος Μπατζαλής και Κωνσταντίνος Χηνάς, προσπάθησαν να συλλέξουν, να καταγράψουν και να διασώσουν στοιχεία της γλώσσας *Romani*. Πρόκειται για το πρώτο εγχείρημα καταγραφής της προφορικής αυτής γλώσσας από τους ίδιους τους ομιλητές της, έτσι όπως εκφέρεται σήμερα.

Το πρώτο μέρος του βιβλίου αποτελεί μια αναφορά στη ζωή και τις παραδόσεις τους έτσι όπως ζωντανεύουν από τις αφηγήσεις των ίδιων. Ο κύκλος της ζωής, γέννηση, έρωτας και θάνατος συνοδεύεται από μια σειρά έθιμα και συμβολισμούς, που θα συναντήσει κανείς σε πολλές λαϊκές παραδόσεις ανά τον κόσμο. Οι αφηγήσεις των ιστοριών των γερόντων, άλλοτε ως αλληγορίες και άλλοτε ως αποφθέγματα αναδεικνύουν την ιδιοσυστασία και τη

μοναδικότητα των πολιτισμικών στοιχείων των Ρομά που αντέχουν στο χρόνο.

Εικόνα 30: Γκογκί

Το δεύτερο μέρος του βιβλίου αποτελεί μια λεξικογραφική αναφορά βασικών λέξεων που αποτελούν τα σωζόμενα και ζωντανά στοιχεία της γλώσσας, τα οποία συνοδεύονται από την ελληνική τους μετάφραση καθώς και με υποδείξεις για την ορθή προφορά τους. Το λεξικογραφικό μέρος συνοδεύεται επίσης και από βασικά στοιχεία γραμματικής αντίστοιχα της νεοελληνικής γλώσσας. (Μπατζαλής & Χηνάς 2020). Είναι ένα σπάνιο λεξικό της γλώσσας των Ρομά στα νέα ελληνικά με βασικές αρχές

γραμματικής, στο οποίο καταγράφονται λέξεις της Ρομανί.

Μπρονισλάβα Βάις, ή όπως την αποκαλούσαν «Παπούσα» είναι η πρώτη Τσιγγάνα γυναίκα ποιήτρια, που έγραψε στη γλώσσα των Τσιγγάνων. Ένα ανήσυχο πνεύμα που ήρθε σε κόντρα με τα ήθη και τα έθιμα της φυλής της, μια ελεύθερη προσωπικότητα που τα δεσμά της ζωής της τα έλυνε με τους γεμάτους αγάπη για τη ζωή και την ελευθερία στίχους της, μια βασανισμένη ύπαρξη, με πηγαίο ταλέντο και μεγαλείο ψυχής. Αυτή ήταν η Πολωνή ποιήτρια που η ζωή και το έργο της έγιναν αντικείμενο μελέτης και θαυμασμού.

Εικόνα 31: Παπούσα

Η ποιητική συλλογή της Βίκυς Κατσαρού, είναι εμπνευσμένη από την Τσιγγάνα Πολωνή ποιήτρια Παπούσα (2021). Μερικοί στίχοι, αντιπροσωπευτικοί της ζωής της γραμμένοι με

την ποιητική πένα της Κατσαρού¹⁰, παρατίθενται παρακάτω:

«Παπούσα σε λένε από δω και πέρα», είπε και
με φίλησε στο μέτωπο,

«στείρα για χρόνια ήμουν, κι άτυχη,

μα εδέησε ο Θεός μας κι άνθισε η μήτρα μου
εσένα, κοριτσάκι».

Παπούσα. Κούκλα στη γλώσσα των Τσιγγάνων,
της φυλής μας.

Δεν φάγαμε αντίδωρο εκείνη τη χρονιά.

Καταραμένη νόμιζαν πως είμαι, γεννημένη από
ανύπαντρη γυναίκα.

Με την αγάπη της μεγάλωνα, μες στη φτώχεια
μας ψωμί

και γάλα η μάνα μου με χόρταινε,

καρπούς που μάζευε απ' τα δέντρα, γλυκό νερό
απ' το ποτάμι..

Εμείς, της γης οι Ανέγγιχτοι, του Θεού το
καραβάνι, απαγορευόταν στις πόλεις

ολωνών να μπούμε.

¹⁰ Πηγή: Κατσαρού Βίκυ, Παπούσα, Εκδόσεις Ενύπνιο, 2021

Μοναχά η Φύση μάς δεχόταν.

Ήδη από πού ήρθαμε είχαμε ξεχάσει,

η λησμονιά κι αυτή είναι βότσαλο της μνήμης,
με το παρελθόν μας συζητάμε.

Το βιβλίο του Βασίλειου Χριστόπουλου, «Ρομανό Τσορουπέ», ή αλλιώς στα ελληνικά, «Τσιγγάνικη Φτώχεια», περιέχει εννέα διηγήματα εμπνευσμένα από την τσιγγάνικη ζωή. Όπως σημειώνει ο συγγραφέας: «Οι ήρωες των εννιά διηγημάτων δεν είναι οι αδούλωτοι και ελεύθεροι Τσιγγάνοι του Ρομαντισμού, που αδιαφορούν για το αύριο, που τους αρέσει να βρίσκονται on the road, που γλεντοκοπάνε με κάθε ευκαιρία. Είναι άνθρωποι της ανάγκης, που ζουν και κυκλοφορούν στο κοινωνικό περιθώριο, «διαφανείς» και «αόρατοι». Συνεχώς πρέπει να μηχανεύονται τρόπους για την καθημερινή τους επιβίωση. (Από την παρουσίαση στο οπισθόφυλλο του βιβλίου)

Μερικές ιστορίες είναι οι παρακάτω¹¹:

«Η Μαρκέλα, με εργολάβο τον κουνιάδο της Νεκτάριο, προσπαθεί να στήσει μια μπαράνκα στον καταυλισμό των Τσιγγάνων.

¹¹ Χριστόπουλος Βασίλειος ΡΟΜΑΝΟ ΤΣΟΡΟΥΠΕ
Εκδόσεις Ένεκεν, 2022

Αλλά το στήσιμο της μπαράνκας αποδεικνύεται πιο δύσκολο και από το κτίσιμο ενός σπιτιού.

Η Ραφαέλα πιστεύει πως όμορφη Τσιγγάνα είναι μόνο η άσπρη Τσιγγάνα. Πασχίζει με σαπούνια και κρέμες να ασπρίσει.

Εικόνα 32 : Ρομανό Τσορουπέ

Η άστεγη Μαρία αποφασίζει να γεννήσει το 7 ο παιδί της μόνη, στην αυλή της εκκλησίας...μπροστά στα έξι μικρά παιδιά της.

Ο πατέρας του Νιόνιου φροντίζει με αγάπη τον νοητικά καθυστερημένο γιο του. Και τον διδάσκει με υπομονή ...»

Μέσα από τα δαιδαλώδη μονοπάτια του προφορικού λόγου, η φαντασία εμπλέκεται με την πραγματικότητα και η πλοκή του παραμυθιών των Ρομά αντανakλούν άμεσα τα σύγχρονα προβλήματα, τις ανάγκες και τις αγωνίες της ομάδας. Στις συνάξεις των Ρομά, τα χάσματα μεταξύ φυλών και γενεών, μεταξύ αφηγητών και ακροατών γεφυρώνονται, τα σύνορα που χωρίζουν τη φαντασία από την πραγματικότητα, τη μνήμη από την επιθυμία, γκρεμίζονται, ενώ η αλήθεια με τη φαντασία αναμειγνύονται.

5.4 Ιστορία και εξέλιξη της μουσικής και του χορού των Ρομά

Η μουσική έχει βαθιές και ανεκτίμητες ρίζες στη ζωή και τον πολιτισμό των Ρομά. Η σημασία της μουσικής στη ζωή των Ρομά είναι πολυδιάστατη και επηρεάζει πολλούς τομείς της κοινωνικής και πολιτιστικής τους καθημερινότητας. Καταρχάς, αποτελεί έναν

σημαντικό τρόπο έκφρασης και εκδήλωσης των συναισθημάτων και των εμπειριών των Ρομά. Μέσω της μουσικής, εκφράζονται η χαρά, ο πόνος, η αντίσταση και η ελπίδα, δημιουργώντας έναν δυναμικό διάλογο μεταξύ των ατόμων και των κοινοτήτων τους. Επιπλέον, η μουσική λειτουργεί ως μέσο ένωσης και κοινωνικής συνοχής μεταξύ των μελών της κοινότητας των Ρομά. Οι μουσικές εκδηλώσεις όπως γάμοι, γιορτές και κοινωνικές συγκεντρώσεις αποτελούν σημαντικά κοινωνικά γεγονότα, όπου η μουσική παίζει κεντρικό ρόλο στη διαμόρφωση της κοινωνικής και πολιτιστικής ταυτότητας. Τέλος, μέσα από τα τραγούδια, τις μελωδίες και τους ρυθμούς διατηρείται και μεταδίδεται η ιστορία, η γλώσσα και οι αξίες της κοινότητας τους από γενιά σε γενιά.

Για τους Ρομά, η μουσική είναι μια επαγγελματική ενασχόληση που έχει άμεση σχέση με την επιβίωση της ομάδας και αποτελεί μια σημαντική παράμετρο του πολιτισμικού ήθους και της ταυτότητάς τους (Γιαννακόπουλος, 1981.) Η μουσική και ο χορός κατέχουν ξεχωριστή θέση στη ζωή των Ρομά όλου του κόσμου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι τα περίφημα τσιγγάνικα βιολιά της Βουδαπέστης, οι οργανοπαίχτες της Κωνσταντινούπολης και οι Έλληνες κλαριντζήδες.

Εικόνα 33: Ρομά μουσικοί

Δεδομένου ότι υπάρχουν σημαντικές τοπικές παραλλαγές στις μελωδικές, αρμονικές και ρυθμικές δομές από περιοχή σε περιοχή, είναι δύσκολο να καθοριστούν τα όρια ενός ενιαίου μουσικού στυλ Ρομά. Οι μουσικές παραστάσεις των Ρομά περιλαμβάνουν συνήθως χορό και οι σίχοι των τραγουδιών τραγουδιούνται σε μία ή περισσότερες διαλέκτους της γλώσσας των Ρομά. Πολύ συχνά χορός συνοδεύει τα τραγούδια τους ως μέρος της παράστασης.

Για να επιβιώσουν, οι Ρομά μουσικοί τροποποιούσαν πάντα τη μουσική τους. Τις

περισσότερες φορές, αφομοίωναν και τροποποιούσαν τη μουσική των εθνών που αποκαλούσαν πατρίδα για να ταιριάζουν με την προσωπικότητά τους και το παραδοσιακό τους στυλ.

Στην Βυζαντινή εποχή ήταν οι μόνοι καλλιτέχνες που διασκέδαζαν τους βυζαντινούς. Την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας συνέβαλαν στην ενοποίηση της δημοτικής μουσικής και της βαλκανικής. Το κλαρίνο, το λαούτο και το ντέφι είναι μερικά από τα μουσικά όργανα που έχουν ταυτιστεί με τους Έλληνες Ρομά.

Η πλειοψηφία της μουσικής τους βασίζεται στην παραδοσιακή μουσική των χωρών από όπου έχει περάσει και εγκατασταθεί η κάθε κοιτίδα των Ρομά. Υιοθετούν, λοιπόν, την παραδοσιακή μουσική και καθώς την αναπαράγουν ορχηστρικά, σταδιακά μεταμορφώνεται στο στυλ τους.

Εικόνα 34: Γλέντι Ρομά

Είναι μάλλον σπάνια η αυθεντική μουσική Ρομά, η οποία δεν προέρχεται από τα έθνη όπου κατοικούν οι Ρομά. Αυτή η λαϊκή μουσική είναι κυρίως φωνητική και περιλαμβάνει γρήγορες και αργές μελωδίες, μερικές φορές με χορό ενδιάμεσα. Το ξύλινο χτύπημα του κουταλιού, το χειροκρότημα και άλλοι ήχοι που παράγονται με τη γλώσσα, χρησιμοποιούνται για να συνοδεύσουν τις γρήγορες μελωδίες. (Η Μουσική των Ρομά από τη Wikipedia την Ελεύθερη Εγκυκλοπαίδεια)

Αυτό που είναι ωστόσο βέβαιο είναι ότι η μουσική για τους Ρομά είναι μια αντρική υπόθεση. Σπάνια θα ακούσεις κάποια γυναικεία φωνή να τραγουδά. Η αλήθεια είναι ότι κάνοντας μια σχετική έρευνα θα συναντήσεις πολλούς

άντρες να ασχολούνται με τη μουσική, είτε τραγουδώντας, είτε παίζοντας κάποιο μουσικό όργανο. Μερικοί από τους πιο γνωστούς είναι ο Μανώλης Αγγελόπουλος, ο Χατζής, ο Σαλέας κ.α.

Η μουσική ως επάγγελμα για τους Ρομά προϋποθέτει διαρκή εγρήγορση και κινητικότητα αλλά αποτελεί και μια δυναμική και πολυεπίπεδη διαδικασία προσδιορισμού της ταυτότητάς τους. Οι μουσικοί ταξιδεύουν από τόπο σε τόπο προσφέροντας την «πραμάτια» τους σε ετερόκλητες εθνοτικές ομάδες και κοινότητες.

Η συμβολή των Ρομά στη διάδοση του παραδοσιακού δημοτικού τραγουδιού στην Ελλάδα έχει τα τελευταία χρόνια επισημανθεί από τον Τάκη Γιαννακόπουλο (1979): «Οι Ρομά δεν συνοδεύουν απλά με τη μουσική και τα όργανά τους το δημοτικό τραγούδι, αλλά το τραγουδούν και το διατηρούν στη θύμηση των χωριανών, ενώ όχι σπάνια συνθέτουν τα δικά τους τραγούδια».

Ως εκ τούτου, είναι προφανές ότι η συμβολή τους στη διάδοση των παραδοσιακών δημοτικών τραγουδιών είναι ιδιαίτερα σημαντική, καθώς συνέβαλαν στη διατήρησή τους σε όλη την ιστορία, ακόμη και σε δύσκολους καιρούς. Οι Ρομά ήταν αυτοί που ασκούσαν το επάγγελμα του οργανοπαίχτη παλαιότερα, αφού θεωρούνταν κατώτερο και υποδεέστερο. Έτσι,

αυτοί ήταν που γνώριζαν όλα τα βαλκανικά τραγούδια από την εποχή ακόμη της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και κατάφεραν να τα διασώσουν, αλλά και να τα κάνουν κτήμα διαφόρων πολιτισμών. Κυρίως όμως, διέδωσαν την οργανική μουσική που συνοδεύει το δημοτικό τραγούδι. Ήταν αυτοί που έκαναν γνωστά το κλαρίνο και τα χάλκινα πνευστά στη Βόρεια Ελλάδα, και τα οποία, στη συνέχεια, έγιναν ιδιαίτερος αγαπητός.

Το βιβλίο « Η Τσιάι 'Σι Λουλουντί... Τραγούδια και σκοποί των Ελλήνων Ρομά από τους Σοφάδες Καρδίτσας (1992)» παρουσιάζει ένα γλωσσικό ιδίωμα, αυτό των Ρομά των Σοφάδων, ντυμένο με ντόπιες μουσικές. Ο ίδιος ο τίτλος «Η Τσιάι 'Σι Λουλουντί» (Το κορίτσι είναι λουλούδι) προέρχεται από χορευτικό τραγούδι του γάμου. Τα κείμενα των δύο ερευνητών στοχεύουν στην καταγραφή, παρουσίαση και διατήρηση μιας μουσικής και γλωσσικής διαλέκτου. Μέσα από τη δουλειά τους, οι αναγνώστες εισάγονται απαλά σε έναν μοναδικό κόσμο λυρικών συνθέσεων και ηχοχρωμάτων που συναντάμε στα δημοτικά τραγούδια, τα τσιφτετέλια και τους καρσιλαμάδες. Αυτές οι μουσικές φόρμες αντικατοπτρίζουν διάφορες πτυχές της κοινότητας των Ρομά στους Σοφάδες, αγγίζοντας καθημερινές εμπειρίες, προκλήσεις επιβίωσης και καθολικά συναισθήματα. Η γλώσσα που χρησιμοποιείται είναι απλή και

αποφεύγεται η περιττή ακαδημαϊκή ή πομπώδη ορολογία.

Εικόνα 35: Η μουσική παράδοση των Ρομά

Με το άκουσμα των συγκεκριμένων τραγουδιών μπορεί εύκολα να γίνει αντιληπτό πως η παράδοση προσφέρει απλόχερα πρότυπα, τα οποία μέσα από την προσωπική ματιά και τον τρόπο με τον οποίο ο κάθε δημιουργός τη συνδέει με την πραγματικότητα, δημιουργείται ο λαϊκός πολιτισμός. Όλα αυτά με απλά λόγια και

λιτά σχήματα αναφέρονται στο τραγούδι
«Τούγκε Τούγκε¹²»;

Τούνγκε Τούνγκε

Η ρομνή τζάλας κο παμπούκι
η νταγιονί τζάλας κο παμπούκι
ντα ο χουρδό ροβέλας κερέ....
Τούνγκε Τούνγκε Τούνγκε
ο χουρδό ροβέλας κο μπεσίκι
η νταγιονί τζάλας κο παμπούκι
Τούνγκε Τούνγκε Τούνγκε

Μετάφραση

Τσιγγάνα πά'νε στο βαμπάκι
μανούλα πά'νε στο βαμπάκι
και το μωρό έκλαιγε στο σπίτι
Για σένα, για σένα, για σένα [τα λέω]....
Το μωρό έκλαιγε στην κούνια
μανούλα πά'νε στο βαμπάκι

¹² Δημοσιεύτηκε στην ΑΡΝΗ, Εφημερίδα του Μορφωτικού
Συλλόγου Μοσχολουρίου, Τεύχος 58, ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ –
ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ- ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2015

Η νέα γενιά των Ρομά μουσικών και τραγουδιστών γράφουν και τραγουδούν στη Ρομανί και είναι πολύ δημοφιλής στις κοινότητές τους. Με τη βοήθεια της τεχνολογίας κοινοποιεί το έργο της στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Η μουσική τους κερδίζει συνεχώς νέους θαυμαστές. Παρακάτω παρατίθεται τραγούδι του Νίκου Ρωμανού στη Ρομανί και στη συνέχεια μεταφρασμένο και στα ελληνικά:

Με καπιάβ

Με καπιάβ και ματιάβ

με σουκαρέ τσαενγκέ

σα ε ρομεντάρ τε πουτσέν

πενέν λατσέ χουρντενγκέ

Με καπιάβ κα ματιάβ

με σουκαρέ τσαενγκέ

τα σαρ μανγκλεπές πα εκ σαράν

ο ντελ τε πουραρέλ λεν

λα κε νταντεστάρ ασουντεμ

χουρντί σι σαρ τε νταβλά
τα με τσαεστάρ ασουντέμ
μο μπαμπάμπουτ μαγκαλβά

βόι κα πι ντε τσοράλ πεντάς
τε ικαλέν τε ντεν μαν
ζερέμ με σαντέ λες μανγκλέμ
κα λελ τα κά τσορέλ μαν.

Μετάφραση

Εγώ θα πιω

Εγώ θα πιω και θα μεθύσω
για τα όμορφα παιδιά μου
όλο τον κόσμο να ρωτήσετε
λένε τα καλύτερα παιδιά

Εγώ θα πλώ και θα μεθύσω
για τα όμορφα παιδιά μου
όπως αγαπήθηκαν σε ένα μαξιλάρι

ο Θεός να τους γεράσει

Απ' το μπαμπά της άκουσα

μικρή είναι πώς να σου την δώσω;

και απ' το γιο μου άκουσα

μπαμπά πολύ την αγαπάω

Εκείνη στη μαμά της κρυφά είπε

να δείτε να με δώσετε

γιατί εγώ μόνο αυτόν αγάπησα,

θα έρθει και θα με κλέψει

Εκτός από τη μουσική, οι Ρομά αγαπούν ιδιαίτερα το χορό, γι' αυτό και στις κοινωνικές τους εκδηλώσεις διαδραματίζει σημαντικό ρόλο. Το πανηγύρι, το οποίο αποτελεί μια λαϊκή εκδήλωση, έναν εορτασμό προς τιμήν κάποιου Αγίου, συνδυάζει την ψυχαγωγία με μία κερδοφόρα ενασχόληση για τους Έλληνες Ρομά, προκειμένου να επιβιώσουν οικονομικά. Οι γυρολόγοι, οι χορευτές και οι μουζικάντηδες Ρομά αποτελούν μέρος του πανηγυριού. Η τέχνη του ανατολίτικου χορού των Ρομά και η επίδρασή του στην ελληνική κοινωνία είναι εμφανής μέχρι και σήμερα.

Εικόνα 36: Χορός σε γάμο Ρομά

Το γλέντι έχει μεγάλη σημασία για την κοινότητα των Ρομά, καθώς ο χορός είναι ένας από τους βασικούς τρόπους έκφρασης, μαζί με τη μουσική και το τραγούδι. Σύμφωνα με τους Ρομά, ο χορός όχι μόνο αντιπροσωπεύει την αίσθηση της ισότητας, αλλά βοηθά επίσης στην ανάδειξή του. Ο χορός θεωρείται ζωτικό μέρος της κουλτούρας τους και παίζει ρόλο στη σύνδεση τους με τον τόπο και την κληρονομιά τους, ενώ ταυτόχρονα αμφισβητεί τα εθνοτικά όρια και προωθεί την κοσμοθεωρία τους. Μείζονος σημασίας για τους Ρομά είναι οι πολιτιστικές, κοινωνικές και συμβολικές πτυχές του χορού και όχι η τήρηση αυστηρών συγκεκριμένων ορισμών.

Γάμοι, φεστιβάλ και άλλες τοπικές τελετουργίες είναι περιπτώσεις όπου τα μέλη της κοινότητας συγκεντρώνονται για να συμμετάσχουν, με τις μουσικές παραστάσεις να παίζουν κρίσιμο ρόλο. Οι μουσικοί είναι υπεύθυνοι για τη δημιουργία μιας κοινής εμπειρίας με το κοινό τους, καθορίζοντας από κοινού την ατμόσφαιρα και τις προσδοκίες για την εκδήλωση.

Οι Ρομά χρησιμοποιούν τις αφηγήσεις και τον λόγο τους για το χορό για να εξερευνήσουν σύμβολα και σημάδια που είναι κρίσιμα για την επιβίωση και τη σχέση τους με την κυρίαρχη ομάδα. Ο χορός χρησιμεύει ως εργαλείο για τη μετάδοση νοημάτων που χρησιμοποιούν ή ανακαλύπτουν μέσω της χρήσης τους (Geertz 1983). Τα νοήματα αυτά συμπυκνώνονται γύρω από τις έννοιες «ταυτότητα, χορός και τόπος».

Η μουσική κουλτούρα των Ρομά είναι συναρπαστική λόγω των διαφορετικών παραλλαγών της σε διάφορες περιοχές, που αντικατοπτρίζουν τη μοναδική ταυτότητα της φυλής. Αυτή η μουσική, που δεν έχει συγκεκριμένη προέλευση αλλά επηρεάζεται από πολλούς, εξελίσσεται με τον δικό της ξεχωριστό τρόπο. Ο χορός και η μουσική αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της κοινότητας των Ρομά, λειτουργώντας ως μέσο έκφρασης και ενίσχυσης της πολιτιστικής τους ταυτότητας. Αυτές οι

πρακτικές βασίζονται στη συμβολική κληρονομιά της εθνικής ομάδας, συμπεριλαμβανομένων μύθων, συμβόλων, αξιών και αναμνήσεων που καθορίζουν την ταυτότητά τους (Smith, 1986). Μέσα από αυτό το πρίσμα, κατανοούμε ότι ο χορός συμβάλλει στην ανασυγκρότηση της κοινότητας των Ρομά, προωθώντας την έκφραση και την κοινωνική συνοχή.

5.5 Παραδοσιακές φορεσιές

Οι παραδοσιακές φορεσιές των Ρομά αντικατοπτρίζουν την πλούσια πολιτιστική τους κληρονομιά και την ποικιλία των χωρών και των εποχών στις οποίες έζησαν. Οι φορεσιές διαφέρουν ανάλογα με την περιοχή και την υποकुουλτούρα τους, αλλά συνήθως χαρακτηρίζονται από τη χρήση έντονων χρωμάτων, πλούσιων υφασμάτων και διακοσμήσεων.

Τα γυναικεία φορέματα είναι συνήθως μακριά, έχουν ζωηρά χρώματα και είναι κατασκευασμένα από υφάσματα με έντονα σχέδια. Τα χρώματα μπορεί να είναι φωτεινά και έντονα, όπως κόκκινο, πορτοκαλί, μπλε και πράσινο. Επιπλέον, συχνά διακοσμούνται με κορδέλες, κεντήματα και ραφές, προσθέτοντας μια πινελιά πλούτου στο συνολικό ένδυμα.

Εικόνα 37: Παραδοσιακές φορεσιές των Ρομά

Οι γυναίκες τείνουν επίσης να στολίζονται με εξαιρετικά κοσμήματα, συχνά φτιαγμένα από ασήμι ή χρυσό, όπως πολυτελή περιδέραια, βραχιόλια και δαχτυλίδια. Το κεφάλι μπορεί να διακοσμείται με κομψά κεφαλόδετα, μαντήλια ή λουλούδια. Όσον αφορά στα υποδήματα, οι γυναίκες συνήθως επιλέγουν παραδοσιακές χειροποίητες επιλογές όπως δερμάτινα σανδάλια ή μπότες.

Τα ρούχα και η συνολική εμφάνιση των γυναικών δεν είναι τυχαία καθώς αντικατοπτρίζουν και καθορίζουν την ταυτότητά τους. Επί του παρόντος, λιγότερες γυναίκες Ρομά

επιλέγουν την παραδοσιακή ενδυμασία, ιδιαίτερα σε δημόσιους χώρους. Αυτό συμβαίνει γιατί κατανοούν την ανάγκη να συμμορφώνονται με τις προσδοκίες της κοινωνίας των μη Ρομά προκειμένου να γίνουν κοινωνικά αποδεκτές (Λυδάκη, 1998).

Εικόνα 38: Παραδοσιακή ενδυμασία
γυναίκας Ρομά

Εικόνα 39: Ενδυμασία γυναίκας Ρομά

Οι άνδρες δεν έχουν κάποιο ιδιαίτερο πρόβλημα, τουλάχιστον αναφορικά με την ενδυμασία τους. Οι αντίστοιχες ανδρικές φορεσιές περιλαμβάνουν επίσης πλούσια ρούχα με κεντήματα και διακοσμήσεις, συχνά με γιλέκα, πουκάμισα και παντελόνια από φλοκάτο ύφασμα.

Η κοινότητα των Ρομά, όπως και κάθε άλλη κοινωνία, έχει επηρεαστεί από την πρόοδο των κοινωνιών και τη συνολική τάση προς τον εκσυγχρονισμό.

Καθώς αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της κοινωνίας μας, η ενδυμασία τους είναι παρόμοια με εκείνη άλλων μη Ρομά ατόμων, είτε λόγω των επαγγελματιών τους είτε λόγω των πολυάριθμων αλληλεπιδράσεων που έχουν μαζί τους (Λυδάκη, 1998). Πέρασαν αιώνες κακουχιών, διωγμών, περιθωριοποίησης, απόρριψης και υποτίμησης για εκείνους. Έμαθαν πως αν ξεχωρίζουν από το πλήθος κινδυνεύουν, γι' αυτό και αποφάσισαν να κρύβουν την ταυτότητά τους, όπου αυτό είναι απαραίτητο, και μέσα από αυτή τους την εμπειρία, έμαθαν να κάνουν μικρές κινήσεις προκειμένου να προστατευτούν από την υπόλοιπη κοινωνία.

Εικόνα 40: Ενδυμασία γυναικών Ρομά

6.ΜΑΓΕΙΡΕΥΟΝΤΑΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΡΟΜΑ

6.1 Η ιστορία της κουζίνας των Ρομά

Οι Ρομά έχουν μία πλούσια και πολύπλοκη ταυτότητα και ιστορία, η οποία αντικατοπτρίζεται στη νόστιμη πολυπλοκότητα του φαγητού τους. Δεν υπάρχει συγκεκριμένη "κουζίνα των Ρομά". Ποικίλει και είναι επηρεασμένη από τις αντίστοιχες χώρες στις οποίες έζησαν οι Ρομά επί αιώνες.

Η κουζίνα των Ρομά αφηγείται το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον τους. Τα πιάτα τους διαμορφώνονται από τις ινδικές ρίζες τους, από τα ταξίδια και την ικανότητά τους να προσαρμόζονται κάθε φορά σε κάθε νέο τόπο που έζησαν και περπάτησαν (Reidy, 2016).

Εικόνα 41: Η κουζίνα των Ρομά

Η κουζίνα των Ρομά είναι βαθιά επηρεασμένη από διάφορους πολιτισμούς και παραδόσεις των περιοχών που ταξίδεψαν κατά τη μακρόχρονη ιστορία τους. Έχουν αγκαλιάσει και έχουν ενσωματώσει τοπικά συστατικά, παραδόσεις και διατροφικές συνήθειες στις δικές τους πρακτικές, με αποτέλεσμα μια ποικιλία από νόστιμες συνταγές και παραδοσιακά φαγητά που αντικατοπτρίζουν την πολυπολιτισμική τους κληρονομιά. Η κουζίνα των Ρομά εμπνέεται από την ινδική κουζίνα, γνωστή για τα αρωματικά μπαχαρικά, τις μαρινάδες, τα φρέσκα λαχανικά και το αρωματικό ρύζι της. Επίσης, από τη βαλκανική κουζίνα, η οποία περιλαμβάνει γεύματα με επίκεντρο το κρέας, το ψάρι, τα τυριά, τα φρέσκα λαχανικά και τα αρωματικά μπαχαρικά. Από τη μεσογειακή κουζίνα, με τα φρέσκα ζυμαρικά, το απολαυστικό ελαιόλαδο, τα θαλασσινά και τα φρέσκα φρούτα. Τέλος, από την ανατολική κουζίνα, που προσφέρει μεγάλη ποικιλία φαγητών και νόστιμες συνταγές, συμπεριλαμβανομένων παραδοσιακών πιάτων με ψητά κρέατα, πατάτες και τυριά.

Συνολικά, η κουζίνα των Ρομά είναι μια ενδιαφέρουσα σύμπλευση διαφορετικών πολιτισμών και παραδόσεων, που αντικατοπτρίζει την πολυπολιτισμική κληρονομιά τους και τις διαφορετικές επιρροές

που έχουν συναντήσει οι Ρομά κατά τη διάρκεια της ιστορίας τους. Είναι μια κουζίνα γεμάτη από γεύσεις, αρώματα και παραδοσιακές συνταγές που μεταδίδονται από γενιά σε γενιά. Τέλος, η κουζίνα τους έχει επίσης μια έντονη κοινωνική διάσταση, καθώς το φαγητό συχνά μοιράζεται μεταξύ φίλων και οικογενειών και συνδέεται με κοινωνικές εκδηλώσεις και γιορτές. Η παρασκευή των γευμάτων μπορεί να είναι μια κοινωνική εκδήλωση, καθώς οι Ρομά απολαμβάνουν την παρέα και την κουβέντα κατά τη διάρκεια του μαγειρέματος.

6.2 Συνταγές και υλικά της κουζίνας των Ρομά

Η κουζίνα των Ρομά είναι πολυσύνθετη και δεν είναι εντελώς ομοιόμορφη, αφού έχει επηρεαστεί σημαντικά από τις περιοχές στις οποίες εγκαταστάθηκαν. Και μέσα στον ελλαδικό χώρο υπάρχουν διαφορές από περιοχή σε περιοχή, όμως ο βασικός κορμός παραμένει κοινός και οι περισσότερες συνταγές απαντώνται σε κοινότητες Ρομά σε κάθε γωνιά της Ελλάδας, παρά τις τοπικές διαφοροποιήσεις.

Το τσουεράκι ζουμί των Ρομά

Φαγητό απλό, οικείο και ιδιαίτερα αγαπητό στους Ρομά: είναι μελιτζάνες, πιπεριές Φλωρίνης και κρεμμύδια, μαγειρεμένα σε διακριτές στρώσεις. Η μεγάλη ιδιαιτερότητά του είναι ο τρόπος που κόβεται η μελιτζάνα. Η κοπή αυτή λέγεται «τσινγκιαρντό»: η ψίχα της μελιτζάνας κόβεται μόνο κατά μήκος, σε λοξά μακρόστενα και μυτερά κομμάτια που θυμίζουν λάμες μαχαιριού – «τσουρέι» στην τσιγγάνικη γλώσσα σημαίνει «μαχαίρι». Το «ζουμί» που συναντάμε στον τίτλο από αρκετές ρομανί συνταγές είναι ένδειξη ότι πρόκειται για φαγητό ζουμερό, σαλτσάτο.

Εικόνα 42: Τσουεράκι ζουμί

Υλικά

- 6 μελιτζάνες τσακώνικες
- 10 μέτρια ξερά κρεμμύδια, σε χοντρές φέτες
- 5 σκελίδες σκόρδο, σε φετάκια
- 2 πιπεριές Φλωρίνης, σε μέτρια κομμάτια
- 2 πιπεριές κέρατο, σε μέτρια κομμάτια
- 4-5 φρέσκα κρεμμυδάκια, σε φέτες
- 1/2 μάτσο μαϊντανός, ψιλοκομμένος
- 1 φλιτζ. τσαγιού ελαιόλαδο
- 1 κουτ. σούπας πελτές
- 400 γρ. ντοματάκια κονσέρβας, λιωμένα στον πολυκόφτη
- 1 κουτ. γλυκού πάπρικα γλυκιά
- 1 κουτ. γλυκού καυτερό μπούκοβο (ή όσο αντέχουμε)
- 1/2 κουτ. γλυκού φρεσκοτριμμένο πιπέρι
- 1 κουτ. γλυκού ξερή ρίγανη
- αλάτι, κατά βούληση

Διαδικασία

1. Για να φτιάξουμε τσουρεάκι ζουμί, αρχικά κόβουμε το κοτσάνι από τις μελιτζάνες και στη συνέχεια, με κοφτερό μαχαίρι, τις κόβουμε κατά μήκος, αλλά με λοξές, «στραβές» τομές, έτσι ώστε κάθε κομμάτι να είναι ακανόνιστα μυτερό.

2. Σε βαθιά κατσαρόλα βάζουμε τα μισά κρεμμύδια και πάνω τους τις κομμένες μελιτζάνες.
3. Συνεχίζουμε με τη σειρά με τα υπόλοιπα κρεμμύδια, τα σκόρδα, τις πιπεριές, τα φρέσκα κρεμμυδάκια και τον μαϊντανό.
4. Σε ένα μπολ ρίχνουμε 1 φλιτζ. τσαγιού νερό, το ελαιόλαδο, τον πελτέ, τα λιωμένα ντοματάκια, τα μπαχαρικά, τη ρίγανη και αλάτι και ανακατεύουμε καλά.
5. Αδειάζουμε το μείγμα στην κατσαρόλα. Δεν ανακατεύουμε!
6. Σείουμε έντονα το σκεύος μερικές φορές, μέχρι το υγρό να φτάσει μέχρι τον πάτο και να απλωθεί όμορφα παντού.
7. Προσθέτουμε λίγο νερό ακόμη, όσο χρειάζεται ίσα για να καλύψει τα υλικά, σείουμε ξανά την κατσαρόλα και την τοποθετούμε σε δυνατή φωτιά.
8. Μόλις πάρει μία βράση, χαμηλώνουμε τη θερμοκρασία και σιγομαγειρεύουμε για 30-35 λεπτά, μέχρι να γίνουν οι μελιτζάνες.
9. Ξεσκεπάζουμε την κατσαρόλα, δυναμώνουμε τη φωτιά και μαγειρεύουμε άλλα 10 λεπτά.

10. Σερβίζουμε, το τσουρεάκι ζουμί, χλιαρό και συνοδεύουμε με τυρί φέτα και ψωμί ή πίτες μπαζλαμάτσα.

Τσιγγάνικοι σαρμά(δ)ες με ζυγούρι

Αυτοί οι σαρμά(δ)ες είναι πιάτο-παρακαταθήκη της πολιτικής κουζίνας, που στην προκειμένη φτιάχνεται με ζυγούρι. Η πάπρικα και το καυτερό μπούκοβο του δίνουν χαρακτηριστική νοστιμιά.

Εικόνα 43: Σαρμά(δ)ες με ζυγούρι

Υλικά

- 2 μέτρια αφράτα λάχανα, που δεν έχουν σφιχτό κεφάλι, με φύλλα πιο ανάρια
- 1.500 γρ. κιμάς από ζυγούρι (τον ζητάμε εγκαίρως από τον κρεοπώλη μας) ή μισός μισός μοσχαρίσιος και χοιρινός
- 200 γρ. πελτές ντομάτας
- 1 φλιτζ. τσαγιού ρύζι Καρολίνα
- 3 μεγάλα ξερά κρεμμύδια, ψιλοκομμένα
- 1 κουτ. γλυκού καυτερό μπούκοβο
- 1 κουτ. γλυκού πάπρικα γλυκιά σε σκόνη
- 1 κουτ. γλυκού μαύρο πιπέρι
- τα φύλλα από 1/2 μάτσο μαϊντανό, πολύ ψιλοκομμένα
- 1 φλιτζ. τσαγιού ελαιόλαδο
- 2 κουτ. γλυκού αλάτι
Για την κατσαρόλα
- 100 ml ελαιόλαδο
- 1/2 κουτ. γλυκού αλάτι
- 1 κουτ. σούπας πελτές

Διαδικασία

Για την γέμιση

1. Για να φτιάξουμε τσιγγάνικους σαρμά(δ)ες με ζυγούρι, ξεκινάμε από τη γέμιση. Σε ένα μεγάλο μπολ ρίχνουμε όλα τα υλικά της

και ζυμώνουμε καλά με τα χέρια, ώστε το μείγμα να γίνει ένας ομογενοποιημένος πολτός.

Για τους σαρμάες

1. Με ένα κοφτερό μαχαίρι κάνουμε μια περιμετρική και κωνική τομή γύρω από τα κοτσάνια των λάχανων και τα πετάμε.
2. Βάζουμε να βράσει άφθονο αλατισμένο νερό σε δύο μεγάλες κατσαρόλες και όταν κοχλάσει, βάζουμε εκεί τα λάχανα, με την πλευρά του κομμένου κοτσανιού προς τα κάτω.
3. Τα βράζουμε για 15 λεπτά, μέχρι να μαλακώσουν κάπως τα φύλλα, και τα βγάζουμε προσεκτικά από την κατσαρόλα.
4. Τα αφήνουμε σε ένα ταψί να κρυσώσουν.
5. Αφαιρούμε από κάθε λάχανο τα πιο χοντρά εξωτερικά φύλλα και τα αφήνουμε στην άκρη.
6. Χωρίζουμε το υπόλοιπο λάχανο στα φύλλα του και τα κόβουμε στη μέση (θέλουμε μικρά κομμάτια φύλλου, όχι μεγαλύτερα από ένα μικρό πιατάκι του καφέ).
7. Από τα πιο μεγάλα φύλλα κόβουμε προσεκτικά τα κοτσάνια και τα αφήνουμε στην άκρη μαζί με τα μεγάλα, εξωτερικά φύλλα. Μαζί

τους βάζουμε και την καρδιά του λάχανου, που αποτελείται από μικρά φυλλαράκια που δεν μπορούν να γίνουν γεμιστά.

8. Τα ψιλοκόβουμε όλα και τα απλώνουμε στον πάτο μιας βαριάς κατσαρόλας.

9. Έτσι δεν θα «αρπάξουν» οι ντολμάδες και τα ψιλοκομμένα αυτά φύλλα θα βγάλουν άφθονο και νόστιμο ζουμί.

10. Παίρνουμε ένα κομμάτι λαχανόφυλλο, το απλώνουμε σε ξύλο κοπής, με το λακκουβιαστό μέρος προς τα πάνω (για να τυλιχτεί φυσικά και εύκολα, χωρίς να σχιστεί), και βάζουμε στο κέντρο του 1 κουτ. γλυκού γέμιση.

11. Τυλίγουμε σε ρολάκι, φέρνοντας και τα πλαϊνά του φύλλου προς το κέντρο.

12. Το τοποθετούμε στην κατσαρόλα, πάνω στα ψιλοκομμένα λαχανόφυλλα.

13. Συνεχίζουμε με τα υπόλοιπα φύλλα μέχρι να τελειώσουν τα υλικά, τοποθετώντας τους σαρμάες σε στρώσεις, αρκετά σφιχτά μεταξύ τους.

Για το μαγείρεμα

1. Διαλύουμε τον πελτέ σε 1 φλιτζ. τσαγιού νερό, προσθέτουμε το αλάτι και το αδειάζουμε στην κατσαρόλα.
2. Ρίχνουμε άλλο 1 φλιτζ. νερό και το ελαιόλαδο και ελέγχουμε αν το υγρό σκεπάζει τους σαρμάες.
3. Αν όχι, προσθέτουμε λίγο ακόμη.
4. Σείουμε ελαφρά την κατσαρόλα για να απλωθεί ομοιόμορφα το υγρό, καλύπτουμε τους σαρμάες με ένα ρηχό πιάτο, τοποθετούμε σε δυνατή φωτιά και αφήνουμε το υγρό να πάρει μία βράση.
5. Στο διάστημα αυτό, το λάχανο θα βγάλει και αυτό τα υγρά του.
6. Χαμηλώνουμε αρκετά τη φωτιά, σκεπάζουμε την κατσαρόλα και σιγομαγειρεύουμε για 45-50 λεπτά (αν χρησιμοποιήσουμε πρόβειο κιμά) ή 30-40 λεπτά (αν χρησιμοποιήσουμε ανάμεικτο μοσχαρίσιο - χοιρινό).
7. Σερβίρουμε τους σαρμάες χλιαρούς ή σε θερμοκρασία δωματίου, μαζί με το ζουμί τους, και συνοδεύουμε με γιαούρτι ή τζατζίκι.

Πατατένγκι

Είναι φαγητό που ετοιμάζεται σε μεγάλες θρησκευτικές γιορτές και κυρίως σε γάμους. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις ετοιμάζονται από 500 έως και 2.000 μερίδες. Στους γάμους, με το πατατένγκι μαγειρεύεται πάντα και το αμπεάσκο, γαμοπίλαφο δηλαδή, καθώς μένει άφθονο νόστιμο ζουμί από το πρώτο βράσιμο του κρέατος, που φυσικά δεν πρέπει να πάει χαμένο: είναι ιδανικό για ένα νοστιμότατο πιλάφι, στο οποίο προσθέτουν και κρέας από το σφαχτό.

Για το πατατένγκι επιλέγεται πρόβεια σπάλα με κόκαλο και ο κρεοπώλης πρέπει να την κόψει σε μέτρια κομμάτια-μερίδες και να την καθαρίσει από το πολύ εξωτερικό λίπος, αλλά να αφήσει και μια επαρκή ποσότητα, για την ιδιαίτερη νοστιμιά του.

Εικόνα 44: Πατατένγκι

Υλικά

- 3 κιλά προβατίνα ή ζυγούρι, με το κόκαλο, σε μέτρια κομμάτια
- 3 λίτρα νερό
- 2 κιλά πατάτες, καθαρισμένες, ολόκληρες αν είναι μέτριες ή κομμένες χοντρές κυδωνάτες αν είναι μεγάλες
- 4 πιπεριές Φλωρίνης, σε χοντρές ροδέλες
- 4 πιπεριές κέρατο, σε χοντρές ροδέλες
- 1 κουτ. γλυκού μαύρο πιπέρι
- 1 κουτ. γλυκού καυτερό μπούκοβο (ή όσο θέλουμε)
- 1/4 κουτ. γλυκού κανέλα σε σκόνη
- 1/4 κουτ. γλυκού γαρίφαλο σε σκόνη

- 2 κουτ. σούπας πελτές ντομάτας
- αλάτι

Διαδικασία

1. Για να φτιάξουμε πατατένγκι, πρώτα πλένουμε καλά το κρέας, το βάζουμε στην πιο μεγάλη μας κατσαρόλα και καλύπτουμε με το νερό.
2. Ζεσταίνουμε σε δυνατή φωτιά, ξαφρίζοντας συνεχώς μέχρι το νερό να αρχίσει να κοχλάζει.
3. Μετριάζουμε τη φωτιά και σιγομαγειρεύουμε με μισοσκεπασμένο σκεύος για 2 ώρες, μέχρι να μαλακώσει αρκετά το κρέας.
4. Στα μισά του βρασμού ρίχνουμε αρκετό αλάτι.
5. Στραγγίζουμε το κρέας, το βάζουμε σε μια γαβάθα και κρατάμε και τον ζωμό, τον οποίο σουρώνουμε.
6. Δεν έχει σημασία πόση ποσότητα έμεινε, πάντως σίγουρα θα περισσέψει μια ποσότητα.

7. Στην (καθαρισμένη) κατσαρόλα βάζουμε τις πατάτες και τις πιπεριές και τις μισοκαλύπτουμε με ζωμό.

8. Προσθέτουμε τα μπαχαρικά και τον πελτέ, ανακατεύουμε και σιγομαγειρεύουμε για περίπου 10 λεπτά.

9. Προσθέτουμε το κρέας και συμπληρώνουμε με ζωμό ώστε ίσα να καλύψει τα υλικά (τον υπόλοιπο ζωμό που θα περισσέψει τον φυλάσσουμε στην κατάψυξη για μακαρονάδες, πιλάφι, ριζότο ή για αμπεάσκο).

10. Σιγομαγειρεύουμε για περίπου 45 λεπτά, μέχρι το κρέας να μαλακώσει πολύ καλά και η σάλτσα να δέσει (αν μειωθεί αρκετά η σάλτσα, προσθέτουμε μια μικρή ποσότητα ζωμού όσο μαγειρεύουμε).

Τυρόπιτα με ρύζι: η «Πλετσίντα»

Η παραδοσιακή τσιγγάνικη πρωτοχρονιάτικη πίτα δεν είναι γλυκιά, αλλά μια ρυζοτυρόπιτα με 12 χειροποίητα φύλλα, όσοι και οι μήνες του χρόνου. Ανάμεσα στα λεπτά φύλλα μπαίνει βρασμένο ρύζι και μείγμα από φέτα, γάλα και ανθότυρο. Και κάπου ανάμεσά τους μπαίνει το «φλουρί» και ένα μικρό κλαδάκι ελιάς, για το καλό. Ετοιμάζεται το βράδυ της Πρωτοχρονιάς αλλά και σε άλλες περιστάσεις,

όπως για να τιμήσουν έναν μουσαφίρη ή για να γιορτάσουν ένα ευχάριστο γεγονός. Με το πέρασμα των χρόνων, οι νεότερες γενιές φτιάχνουν τη συνηθισμένη γλυκιά βασιλόπιτα, τη «βασιλέγκι», αλλά οι μεγαλύτερες γυναίκες επιμένουν στην παραδοσιακή πλετσίντα και δείχνουν έτσι την τέχνη τους στο άνοιγμα λεπτών φύλλων.

Υλικά

Για τα φύλλα

- 500 γρ. αλεύρι για όλες τις χρήσεις
- 1 κουτ. γλυκού αλάτι
- 5 κουτ. σούπας ελαιόλαδο
- 5 κουτ. σούπας ξίδι
- νερό χλιαρό προς ζεστό, όσο πάρει (βλ. διαδικασία)
- αρκετό ελαιόλαδο, για τα φύλλα

Για τη γέμιση

- 200 γρ. ρύζι Καρολίνα
- 500 γρ. φέτα σκληρή, θρυμματισμένη
- 200 γρ. ανθότυρο, κομματιασμένο
- 500 ml φρέσκο γάλα, πλήρες
- φρεσκοτριμμένο πιπέρι

Εικόνα 45: Πλετσίντα

Διαδικασία

Ζύμη και φύλλα

1. Για την τυρόπιτα με ρύζι: η τσιγγάνικη «Πλετσίντα», στον κάδο του μίξερ πάγκου ή σε μεγάλο μπολ ανακατεύουμε το αλεύρι με το αλάτι. Κάνουμε στη μέση μια λακκούβα και ρίχνουμε εκεί το λάδι και το ξίδι. Ανακατεύουμε αργά είτε με τον γάντζο του μίξερ είτε με τα χέρια μας, μέχρι το αλεύρι να βραχεί από τα υγρά υλικά και να νοτίσει.
2. Αρχίζουμε να ρίχνουμε σταδιακά νερό, ζυμώνοντας συνεχώς, μέχρι να φτιαχτεί μια

ζύμη. Τη ζυμώνουμε για τουλάχιστον 5 λεπτά με τον γάντζο (ή περίπου 10 λεπτά με τα χέρια), μέχρι να γίνει σχετικά σφιχτή, αλλά να ξεκολλάει από τα τοιχώματα του δοχείου και να είναι λεία στην όψη. Αν κολλάει, προσθέτουμε λίγο ακόμη αλεύρι και ζυμώνουμε για λίγα λεπτά ακόμη.

3. Σκεπάζουμε το ζυμάρι με μια πετσέτα, για να μη στεγνώσει, και το αφήνουμε να ξεκουραστεί για 20-30 λεπτά.

Γέμιση

1. Όσο ξεκουράζεται το ζυμάρι, ετοιμάζουμε το ρύζι: Το ξεπλένουμε καλά σε τρεχούμενο κρύο νερό, μέχρι το νερό να τρέχει διαυγές. Βράζουμε το ρύζι σε ελαφρώς αλατισμένο νερό για όσο χρόνο αναγράφεται στη συσκευασία του (περίπου 20 λεπτά). Το στραγγίζουμε καλά και το ρίχνουμε σε ένα μπολ.

2. Σε άλλο μπολ βάζουμε τα τυριά, το γάλα και φρεσκοτριμμένο πιπέρι και ανακατεύουμε καλά.

Πίτα

1. Χωρίζουμε το ζυμάρι σε 12 ίσα κομμάτια.

2. Σε αλευρωμένη επιφάνεια ανοίγουμε τα δύο πρώτα κομμάτια, με τον πλάστη-βέργα, σε λεπτά φύλλα με διάμετρο τουλάχιστον 35 εκ.
3. Λαδώνουμε καλά ένα ρηχό στρογγυλό ταψί με διάμετρο 30 εκ. και στρώνουμε εκεί το ένα φύλλο, αφήνοντας τις άκρες να εξέχουν από τα τοιχώματα και τσαλακώνοντάς το λίγο στο ταψί για να σχηματιστούν πτυχώσεις. Το λαδώνουμε, στρώνουμε πάνω του το δεύτερο φύλλο, με τον ίδιο τρόπο, και το λαδώνουμε καλά.
4. Σκορπίζουμε λίγο βρασμένο ρύζι πάνω στο φύλλο και περιχύνουμε με λίγο από το μείγμα τυριών-γάλακτος. Ανοίγουμε άλλα 8 φύλλα με τον ίδιο τρόπο που ανοίξαμε τα δύο πρώτα, τα λαδώνουμε ένα ένα και τα στρώνουμε στο ταψί, σκορπίζοντας ανάμεσά τους το ρύζι και το μείγμα τυριών. Τέλος, ανοίγουμε τα δύο τελευταία κομμάτια ζύμης σε φύλλα, τα λαδώνουμε καλά και σκεπάζουμε τη γέμιση.
5. Κόβουμε τις άκρες των φύλλων που εξέχουν και τις γυρίζουμε προς τα μέσα, στριμώνοντάς τες στο σκεύος για να σφραγίσουμε τη γέμιση. Χαράζουμε την πίτα σε μεγαλούτσικα τετράγωνα κομμάτια και την ψήνουμε σε φούρνο προθερμασμένο στους 175-180°C, για τουλάχιστον 1 ώρα, μέχρι να

ροδίσουν ωραία τα φύλλα. Τη σερβίρουμε χλιαρή, αλλά τρώγεται θαυμάσια και κρύα.

Αμπεάσκο

Το αμπεάσκο, που φτιάχνεται με προβατίνα ή ζυγούρι, σερβίρεται στους γάμους. Ένα γαμοπίλαφο των Ρομά που νοστιμίζει με το άφθονο ζουμί που μένει από το βράσιμο του κρέατος.

Εικόνα 46: Αμπεάσκο

Υλικά

- 2 κιλά ζυγούρι ή προβατίνα από πλευρά ή μπροστινό, σε κομμάτια-μερίδες
- 3,5 λίτρα νερό
- 1.000 γρ. ρύζι μακρύκοκκο, για πιλάφι
- χυμός από 2 λεμόνια
- 100 γρ. λίπος από την προβατίνα ή το ζυγούρι, προαιρετικά (ζητάμε από τον κρεοπώλη να μας φυλάξει ένα κομμάτι από το κόψιμο του κρέατος)
- αλάτι, φρεσκοτριμμένο πιπέρι

Διαδικασία

1. Για να φτιάξουμε αμπεάσκο, το τσιγγάνικο γαμοπίλαφο, αρχικά βάζουμε, σε μεγάλη κατσαρόλα βάζουμε την προβατίνα και το νερό και ζεσταίνουμε σε δυνατή φωτιά, ξαφρίζοντας ασταμάτητα μέχρι να κοχλάσει το νερό.
2. Χαμηλώνουμε τη φωτιά, σκεπάζουμε την κατσαρόλα και μαγειρεύουμε για περίπου 2 ώρες, μέχρι να μαλακώσει αρκετά η προβατίνα.
3. Το βγάζουμε με τρυπητή κουτάλα.

4. Στη συνέχεια, σουρώνουμε τον ζωμό και τον μετράμε: θα χρειαστούμε 2,5 λίτρα (αν δεν είναι αρκετός, προσθέτουμε λίγο καυτό νερό).
5. Τον ξαναρίχνουμε στην (καλά καθαρισμένη) κατσαρόλα, εκτός φωτιάς.
6. Ξεπλένουμε καλά το ρύζι σε ένα ψιλό σουρωτήρι, κάτω από τρεχούμενο νερό, μέχρι το νερό να βγαίνει εντελώς διαυγές.
7. Βάζουμε την κατσαρόλα με τον ζωμό σε δυνατή φωτιά.
8. Προσθέτουμε τον χυμό λεμονιού και το λίπος (αν το χρησιμοποιήσουμε).
9. Μόλις το υγρό πάρει βράση, ρίχνουμε το ρύζι και μαγειρεύουμε για 5 λεπτά σε μέτρια φωτιά.
10. Προσθέτουμε την προβατίνα, αλάτι και πιπέρι και αφήνουμε να πάρουν όλα τα υλικά μία βράση.
11. Χαμηλώνουμε τη φωτιά και μαγειρεύουμε για περίπου 25 λεπτά, μέχρι να γίνει το ρύζι και να μαλακώσει καλά η προβατίνα.

12. Αποσύρουμε την κατσαρόλα από τη φωτιά, τη σκεπάζουμε με καθαρό πανί και από πάνω κλείνουμε με το καπάκι της.

13. Αφήνουμε κατά μέρος για 15 λεπτά, για να τραβήξει το ρύζι τους νόστιμους υδρατμούς και να αφρατέψει.

14. Σερβίρουμε το τσιγγάνικο γαμοπίλαφο με μπόλικο φρεσκοτριμμένο πιπέρι.

Παπίσκα

Παπίσκα, το λαχανόρυζο των Ρομά που θα μας ταξιδέψει στην πολιτική κουζίνα.

Υλικά

- 1 μέτριο λάχανο, κομμένο σε σχετικά λεπτά κομμάτια
- 2 ξερά κρεμμύδια, ψιλοκομμένα
- 1 μέτριο καρότο, κομμένο κατά μήκος στη μέση και μετά σε λεπτά μισοφέγγαρα
- 1 πιπεριά Φλωρίνης, σε λωρίδες
- 1/2 μάτσο μαϊντανός, ψιλοκομμένος
- 100 ml ελαιόλαδο
- 1/2 κουτ. γλυκού φρεσκοτριμμένο πιπέρι

- 1/2 κουτ. γλυκού πάπρικα καυτερή (ή όσο θέλουμε)
- 1/2 κουτ. γλυκού καυτερό μπούκοβο (ή όσο θέλουμε)
- 1½ κουτ. σούπας πελτές ντομάτας
- 1 φλιτζ. τσαγιού ρύζι Καρολίνα
- αλάτι

Εικόνα 47: Παπίσκα

Διαδικασία

Για το λάχανο

1. Σε μια κατσαρόλα ζεσταίνουμε το μισό ελαιόλαδο σε μέτρια φωτιά και σοτάρουμε τα κρεμμύδια για 2-3 λεπτά, μέχρι να μααραθούν.
2. Προσθέτουμε το λάχανο και συνεχίζουμε το σοτάρισμα (το άχνισμα θα λέγαμε πιο σωστά, αφού το λάχανο θα βγάλει τα υγρά του) για 5-6 λεπτά, μέχρι να μααραθεί, και προσθέτουμε το καρότο.
3. Συνεχίζουμε το άχνισμα για άλλα 2 λεπτά και ρίχνουμε την πιπεριά και τον μαϊντανό.
4. Αχνίζουμε για άλλα 2 λεπτά.
5. Ρίχνουμε το πιπέρι, την πάπρικα και το μπούκοβο, ανακατεύουμε απαλά και μαγειρεύουμε για άλλα 2-3 λεπτά, μέχρι να ενωθούν οι μυρωδιές.
6. Προσθέτουμε τον πελτέ και 1 νεροπότηρο ζεστό νερό, ανακατεύουμε απαλά και μόλις πάρει βράση χαμηλώνουμε τη φωτιά και μαγειρεύουμε για 20-30 λεπτά, μέχρι να μαλακώσει το λάχανο.
7. Προσθέτουμε άλλο 1 νεροπότηρο νερό, αλατίζουμε και αφήνουμε να ξαναπάρει βράση.

Για το ρύζι

1. Ρίχνουμε το ρύζι και το υπόλοιπο λάδι, ανακατεύουμε απαλά και σβήνουμε το μάτι της κουζίνας, χωρίς να απομακρύνουμε την κατσαρόλα από τη φωτιά, αλλά τη σκεπάζουμε με το καπάκι της.
2. Αφήνουμε το ρύζι να μαγειρευτεί μόνο του, ήπια, στο καυτό υγρό της κατσαρόλας για 20-25 λεπτά, μέχρι να γίνει.
3. Το φαγητό πρέπει να είναι ζουμερό, αλλά χωρίς περιττά υγρά. Το σερβίρουμε ζεστό και συνοδεύουμε με γιαούρτι, τζατζίκι ή τυρί φέτα και φρέσκο ψωμί.

Κατλαμάες, οι τραγανές τηγανίτες των Ρομά

Οι κατλαμάες έχουν κάτι ξεχωριστό: το απίθανο άρωμά τους. Κι αυτό γιατί τόσο στη γέμιση όσο και στο τηγάνισμα μπαίνουν μικρά κομματάκια από πρόβειο λίπος, που το λένε «κχοή». Το λίπος αυτό συχνά περιέχει και πολύ μικρά κομματάκια ψαχνού επάνω. Δεν τα αφαιρούμε! Απεναντίας, λίπος και ψαχνό ψιλοκόβονται για τη γέμιση και δίνουν χαρακτηριστική, αξεπέραστη νοστιμιά και άρωμα. Ιδανικά χρησιμοποιείται το λίπος από αυγουσιιάτικη σφαγή, τότε που τα ζυγούρια και οι προβατίνες το έχουν άφθονο και νοστιμότατο. Οι κατλαμάες έχουν μέγεθος όσο ένα κανονικό

τηγάνι και ετοιμάζονται πάντα σε μεγάλες ποσότητες, γιατί, όπως λένε, η μοσχοβολιά τους τραβάει τους περαστικούς και τους γείτονες από τη μύτη και θα περάσουν όλοι για κέρασμα.

Εικόνα 48: Κατλαμάες

Υλικά

Τεμάχια: για 20 τηγανίτες των 18-20εκ.

Για το ζυμάρι

- 1 κιλό αλεύρι σταρένιο κίτρινο σκληρό, για ζύμες
- 1/2 κουτ. σούπας αλάτι
- 1/2 κουτ. σούπας ελαιόλαδο

- 15 γρ. νωπή μαγιά, θρυμματισμένη
- ζεστό νερό, όσο πάρει

Για τη γέμιση

- 300 γρ. λίπος από ζυγούρι ή προβατίνα (το παραγγέλνουμε από τον κρεοπώλη μας), κρύο από το ψυγείο, πολύ ψιλοκομμένο, ή, εναλλακτικά, μπέικον
- 600 γρ. φέτα σκληρή, θρυμματισμένη
- φρεσκοτριμμένο πιπέρι
- καλαμποκέλαιο για το τηγάνισμα

Διαδικασία

Ζύμη

1. Για να φτιάξουμε κατλαμάες, τις τραγανές τηγανίτες, αρχικά ρίχνουμε, στον κάδο του μίξερ πάγκου ή σε μια λεκάνη, το αλεύρι και το αλάτι και ανακατεύουμε καλά.
2. Κάνουμε μια λακκούβα στη μέση και ρίχνουμε εκεί το ελαιόλαδο και τη μαγιά.
3. Ρίχνουμε λίγο ζεστό νερό στη λακκούβα και τρίβουμε τη μαγιά στο υγρό με τα δάχτυλά μας, μέχρι να διαλυθεί.

4. Στη συνέχεια αρχίζουμε να ρίχνουμε σταδιακά επιπλέον ζεστό νερό, ανακατεύοντας με τον γάντζο ή ζυμώνοντας με τα χέρια, μέχρι να φτιάξουμε μια ζύμη ελαστική, φουσκωτή και μαλακή.

5. Σκεπάζουμε το δοχείο με τη ζύμη με μια καθαρή πετσέτα και το αφήνουμε για 1 ώρα σε σχετικά ζεστό σημείο, μέχρι η ζύμη να φουσκώσει.

6. Τη μεταφέρουμε σε επίπεδη επιφάνεια και η χωρίζουμε σε 20 κομμάτια.

Κατλαμάες

1. Παίρνουμε το ένα κομμάτι ζύμης (σκεπάζουμε τα υπόλοιπα με πετσέτα για να μην ξεραθούν) και το ανοίγουμε με τον πλάστη, σε αλευρωμένη επιφάνεια, σε λεπτό φύλλο με διάμετρο 30-35 εκ.

2. Σκορπίζουμε πάνω του τριμμένη φέτα και μερικά κομματάκια από την κχοή (το λίπος).

3. Δεν θα χρησιμοποιήσουμε όλο το λίπος. Θα το χρειαστούμε αργότερα στο τηγάνισμα και πάλι ίσως περισσέψει και κάποια ποσότητα, την οποία φυλάσσουμε στην κατάψυξη.

4. Τυλίγουμε το φύλλο σε φλογέρα και έπειτα τη στρίβουμε σφιχτά από τη μία άκρη μέχρι να φτιάξουμε έναν σαλίγκαρο.

5. Τον πιέζουμε με τις παλάμες ή με τον πλάστη μέχρι να γίνει ένας δίσκος διαμέτρου 18-20 εκ.
6. Επαναλαμβάνουμε με τα υπόλοιπα κομμάτια ζύμης.
7. Σε ένα αντικολλητικό τηγάνι με διάμετρο 18-20 εκ. ρίχνουμε 1 εκ. καλαμποκέλαιο και 1 κουτ. γλυκού ψιλοκομμένη κχοή, χωρίς ψαχνό (ή λίπος από μπέικον).
8. Τα ζεσταίνουμε σε μέτρια προς δυνατή φωτιά, μέχρι να λιώσει η κχοή και να αρχίζει το λάδι να αχνίζει απαλά.
9. Βάζουμε μια τηγανίτα καταλάμα στο τηγάνι και την τηγανίζουμε για 2-3 λεπτά από κάθε πλευρά, μέχρι να ροδίσει ωραία.
10. Τη στραγγίζουμε καλά σε χαρτί κουζίνας.
11. Επαναλαμβάνουμε με τις υπόλοιπες καταλάμες, προσθέτοντας στο τηγάνι, ανά δύο ή τρεις, λίγη κχοή και λίγο λάδι, όταν σώνονται.

Το Ψωμί του Εντερλέζι

Το εθιμικό αυτό ψωμί είναι το σύμβολο της κουζίνας των Ρομά. Αν και απλό, έχει τεράστια συμβολική σημασία και αυτό το καθιστά ιδιαίτερο, σχεδόν ιερό. Είναι ένα μεγάλο, πλατύ καρβέλι με διάμετρο από 30 έως 40 εκ. και

στολίζεται απαραίτητα με κάτι ζωηρό κόκκινο, παραδοσιακά με φρέσκα κράνα ή άγριες φράουλες, μια και ετοιμάζεται την άνοιξη, στη μεγάλη γιορτή των Ρομά, το Εντερλέζι, που συμπίπτει με τη γιορτή του Αγίου Γεωργίου.

Υλικά

- 1.000 γρ. αλεύρι μαλακό
- 1.000 γρ. καλαμποκάλευρο κίτρινο, ψιλό
- 50 γρ. νωπή μαγιά, θρυμματισμένη
- 2 κουτ. γλυκού αλάτι
- 4-5 κουτ. σούπας ελαιόλαδο
- νερό ζεστό, όσο πάρει (βλ. διαδικασία)
- φρέσκα κόκκινα φρούτα (στην εποχή τους) ή κερασάκι γκλασέ, καλά στραγγισμένο
- 1 ολόκληρο καρύδι
- 2 κρόκοι αυγών, ανακατεμένοι με πιρούνι
- σουσάμι, για το πασπάλισμα

Εικόνα 49: Το Ψωμί του Εντερλέζι

Διαδικασία

1. Κοσκινίζουμε τα δύο αλεύρα σε μια μεγάλη λεκάνη και τα ανακατεύουμε καλά.
2. Κάνουμε μια λακουβίτσα στο κέντρο και ρίχνουμε εκεί τη μαγιά, το αλάτι, το ελαιόλαδο και περίπου 1 φλιτζ. τσαγιού ζεστό νερό.
3. Ανακατεύουμε με τα δάχτυλά μας τα υλικά της λακουβίτσας μέχρι να λιώσει η μαγιά και στη

συνέχεια αρχίζουμε να ρίχνουμε σταδιακά κι άλλο νερό, φέρνοντας με το χέρι μας το αλεύρι προς το κέντρο. Ζυμώνουμε επίμονα και υπομονετικά (καθώς η ποσότητα είναι μεγάλη) μέχρι να φτιάξουμε ένα ζυμάρι ομοιογενές, που να ξεκολλάει εύκολα από τα χέρια και τα τοιχώματα της λεκάνης. Πρέπει να είναι μαλακό, όχι ιδιαίτερα ελαστικό, αλλά αφράτο και πολύ λείο, γι' αυτό απαιτεί υπομονετικό και έντονο ζύμωμα σχεδόν για 30 λεπτά, ώστε με την ενεργοποίηση της μαγιάς και τη θερμοκρασία των χεριών μας να αποκτήσει αυτή τη χωρίς ατέλειες όψη.

4. Κόβουμε ένα μεγαλούτσικο κομμάτι ζύμης, περίπου όσο ένα μεγάλο πορτοκάλι, για να φτιάξουμε τα στολίδια.

5. Αδειάζουμε τη ζύμη στο ταψί που θα χρησιμοποιήσουμε, βαθύ και μεγάλο, διαμέτρου 40 εκ., και απλώνουμε τη ζύμη με τις παλάμες μας ώστε να καλύψει όλη την επιφάνεια του ταψιού και να γίνει επίπεδη.

6. Έπειτα φτιάχνουμε ό,τι στολίδια θέλουμε με το ζυμάρι που αφήσαμε στην άκρη: λουλουδάκια, φύλλα, τσαμπιά σταφύλι, πλεξούδες για την περιφέρεια του ψωμιού. Αν «πιάνουν» τα χέρια μας, πλάθουμε και δύο χεράκια-χουφτίτσες και τις κολλάμε με λίγο νερό στην επιφάνεια του ψωμιού, τη μία απέναντι από την άλλη. Στην υπόλοιπη επιφάνεια κολλάμε τα υπόλοιπα

ζυμαρένια στολίδια που φτιάξαμε και στο κέντρο μπήγουμε το καρύδι. Τέλος, στολίζουμε την επιφάνεια με τα κερασάκια γλυκό κουταλιού ή γκλασέ.

7. Σκεπάζουμε το ταψί με μια κουβερτούλα και το αφήνουμε σε ένα σχετικά ζεστό σημείο για 1½ ώρα, μέχρι η ζύμη να φουσκώσει καλά.

8. Αλείφουμε όλη την επιφάνεια του ψωμιού με τους κρόκους, για να ροδίσει και να γυαλίσει όμορφα στο ψήσιμο, και πασπαλίζουμε με το σουσάμι.

9. Ψήνουμε το ψωμί σε φούρνο προθερμασμένο στους 175-180°C, στη λειτουργία του αέρα, για 40-45 λεπτά, μέχρι να ροδίσει ωραία.

Σαραλία, το στριφτό σαραγλί

Είναι μία ακόμη παρακαταθήκη της πολιτικής κουζίνας που επιβιώνει σε ορισμένες κοινότητες Ελλήνων Ρομά.

Εικόνα 50: Σαραλία

Υλικά

Τεμάχια: για 1 ταψί 30 εκ.

- 1 πακέτο φύλλα κρούστας ή φύλλα Βηρυτού

- 400-500 γρ. βούτυρο πρόβειο (στο βαζάκι), λιωμένο, για τα φύλλα και το ταψί
- 5-6 καρφάκια γαρίφαλο, για τη διακόσμηση

Για τη γέμιση

- 500 γρ. καρυδόψιχα, καλά κοπανισμένη
- 350 γρ. ψίχα από ανάλατα φυστίκια Αιγίνης, καλά κοπανισμένη
- 5 κουτ. σούπας τριμμένη φρυγανιά
- 1-2 κουτ. σούπας ψιλό σιμιγδάλι
- 5 κουτ. σούπας ζάχαρη
- 2 καψάκια βανίλια
- 1 1/2 κουτ. γλυκού γαρίφαλο σε σκόνη
- 2 κουτ. γλυκού κανέλα σε σκόνη

Για το σιρόπι

- 1.200 ml νερό
- 1.500 γρ. ζάχαρη
- 2 ξυλάκια κανέλας
- 1 πορτοκάλι, καλά πλυμένο
- 4-5 καρφάκια γαρίφαλο

Διαδικασία

Σιρόπι

1. Για να φτιάξουμε το γλυκό σαραλία, αρχικά βάζουμε, σε μέτρια κατσαρόλα, το νερό, τη ζάχαρη και τα ξυλάκια κανέλας.
2. Κόβουμε το πορτοκάλι στη μέση και μισοστύβουμε τα κομμάτια μέσα στην κατσαρόλα.
3. Στο ένα κομμάτι μπήγουμε τα γαρίφαλα και βάζουμε και τα δύο κομμάτια μέσα στην κατσαρόλα.
4. Τοποθετούμε σε δυνατή φωτιά, μέχρι να πάρει βράση το νερό και ανακατεύουμε.
5. Χαμηλώνουμε τη φωτιά καλά και σιγοβράζουμε για 25-30 λεπτά, μέχρι το σιρόπι να δέσει λίγο και να αποκτήσει ξανθό χρώμα ανοιχτής καραμέλας.
6. Αποσύρουμε από τη φωτιά, το αφήνουμε να κρυώσει εντελώς και το σουρώνουμε.

Γέμιση

1. Σε ένα μεγάλο μπολ ανακατεύουμε καλά τους ξηρούς καρπούς, τη φρυγανιά, το σιμιγδάλι, τη ζάχαρη, τις βανίλιες και τα μπαχαρικά.

Σαραλία

1. Βουτυρώνουμε καλά το ταψί.

2. Σε καθαρή επιφάνεια απλώνουμε 1 φύλλο κρούστας.

3. Το αλείφουμε γενναιόδωρα με άφθονο λιωμένο βούτυρο, ώστε να μουλιάσει, και ακριβώς επάνω του απλώνουμε άλλο ένα φύλλο, πολύ καλά βουτυρωμένο και αυτό.

4. Στο «προσκέφαλο» του φύλλου, δηλαδή στην άκρη κατά μήκος της στενής πλευράς του διπλού φύλλου, βάζουμε από τη μία άκρη μέχρι την άλλη 4-5 κουτ. σούπας (ίσως και περισσότερο) γέμιση.

5. Τυλίγουμε με προσοχή το διπλό φύλλο μέχρι να φτιάξουμε ένα ρολό το πάχος του οποίου να είναι περίπου 2 εκ.

6. Τυλίγουμε το ρολό σε σχετικά σφιχτό σαλίγκαρο και τον τοποθετούμε στο κέντρο του βουτυρωμένου ταψιού.

7. Συνεχίζουμε τη διαδικασία ανά δύο φύλλα, τυλίγοντας κάθε φορά το κάθε ρολό γύρω από το προηγούμενο ώστε να φτιάξουμε έναν μεγάλο σαλίγκαρο. Τα πακέτα με φύλλα κρούστας περιέχουν 10-12 φύλλα, επομένως θα έχουμε συνολικά 5-6 ρολά.
8. Αλείφουμε όλο τον σαλίγκαρο με άφθονο λιωμένο βούτυρο και σε κάθε ρολό μπήγουμε κι από ένα καρφάκι γαρίφαλο.
9. Ψήνουμε το γλυκό σε φούρνο προθερμασμένο στους 180°C στο μεσαίο ράφι, για 30-35 λεπτά, μέχρι τα φύλλα να πάρουν ωραίο χρυσαφένιο χρώμα.
10. Το ξεφουρνίζουμε και όσο είναι καυτό το περιχύνουμε με το κρύο σιρόπι. Ίσως δεν χρειαστεί να το ρίξουμε όλο, σίγουρα όμως το γλυκό θα πρέπει να «κολυμπάει» στο σιρόπι, η στάθμη του να φτάνει μέχρι τη μέση του σαλίγκαρου.
11. Αφήνουμε για 2 ώρες το γλυκό να απορροφήσει το σιρόπι και το σερβίρουμε, το σαραλία, σε κομμάτια.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ο λαός των Ρομά έχει συνεισφέρει σημαντικά στον πολιτισμό και την ιστορία, με την πλούσια μουσική του, τις παραδόσεις του και τις τέχνες, που αξίζει να διατηρηθούν και να αναδειχθούν.

Η ιστορία τους είναι συχνά σημαδεμένη από διακρίσεις και προκαταλήψεις, καθώς και από δυσκολίες στην πρόσβαση σε εκπαίδευση και εργασία. Ένας σημαντικός στόχος είναι η δημιουργία ενός περιβάλλοντος, όπου οι Ρομά θα έχουν ακόμα μεγαλύτερη πρόσβαση σε ευκαιρίες για μόρφωση, εργασία και συμμετοχή στην κοινωνία. Η προώθηση της ισότητας και της πρόσβασης σε εκπαίδευση, υγειονομική περίθαλψη και άλλες βασικές υπηρεσίες είναι ζωτικής σημασίας για τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των Ρομά και την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής.

Είναι σημαντικό να αξιοποιήσουμε και να διατηρήσουμε την πλούσια πολιτιστική κληρονομιά των Ρομά, καθώς αποτελεί σημαντικό μέρος της κοινής μας ανθρώπινης κληρονομιάς και συμβάλλει στον εμπλουτισμό και την αμοιβαία κατανόηση μεταξύ των διαφορετικών πολιτισμών και λαών. Μόνον μέσα από τον σεβασμό και την αμοιβαία αναγνώριση μπορούμε να καταστήσουμε τον κόσμο μας πιο

δίκαιο και ενδιαφέρον για όλους, ανεξαρτήτως
εθνικότητας, πολιτισμικής καταγωγής ή
κοινωνικής θέσης.

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αζίζι-Καλαντζή Α., Ζώνιου-Σιδέρη Α., Βλάχου Α. (1996). *Προκαταλήψεις και Στερεότυπα. Δημιουργία και Αντιμετώπιση*. Αθήνα, Υ.Π.Ε.Π.Θ & Γ.Γ.Λ.Ε., σ.44-49
- Ακτύπης, Ι.(2010) «Μελέτη των Στεγαστικών Συνθηκών των Ρομά-Εφαρμογή στο Δήμο Μεγαρέων». Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
- Αλεξίου Ι. Γ., *Λεξικό της Ρομανί Γλώσσας (Ελληνορομάνο)*. (Επιμέλεια και Μορφοποίηση Λεξικού: Πάντος Πέτρος, Συμεωνίδου Σμέλα Ηλεκτρονική Επιμέλεια: Σταμάτης Ιωάννης)
- ΑΡΝΗ, *Εφημερίδα του Μορφωτικού Συλλόγου Μοσχολουρίου*, Τεύχος 58, ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ – ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ-ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2015
- Βαξεβάνου Α., (2001). *Έλληνες Τσιγγάνοι, Περιθωριακοί και Οικογενειάρχες*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- Βάμβουκας Μ., (2002). *Εισαγωγή στην ψυχοπαιδαγωγική έρευνα και μεθοδολογία*. Αθήνα: Γρηγόρη.

- Βασιλειάδου Μ., Κοτσιώνης Π., Γενιατάκη Ε., Δρόσος Α. & Μαρσέλος Β., (1987). *Μελέτη για την αντιμετώπιση των εκπαιδευτικών προβλημάτων των Τσιγγάνων*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ/ Γ.Γ.Λ.Ε
- Βασιλειάδου Μ. & Παυλή-Κορρέ Μ. (2011). *Η εκπαίδευση των Τσιγγάνων στην Ελλάδα*. Αθήνα: ΙΝΕΔΙΒΙΜ
- Βασιλειάδου Μ. & Παυλή Κορρέ Μ. (2011) *Η Εκπαίδευση των Τσιγγάνων στην Ελλάδα «Kon Zanel but, but crdel» ama em «kon crdel but, but Zanel»*. Αθήνα: Υπουργείο Παιδείας Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων ΙΔΕΚΕ
- Γιαννακόπουλος Τ., (1979.) *Τα τσιγγάνικα παραμύθια*. Εκδόσεις: Προμηθεύς
- Γιαννακόπουλος Τ., (1981). *Οι Γύφτοι και το δημοτικό μας τραγούδι*. Αθήνα: Θουκυδίδης
- Δαβανέλλος Ν., (1987). *Γύφτοι σοφοί και γύφτοι μάγοι*. Αθήνα: Γνώση
- Δασκαλάκη Η. (2007) *Το παράδοξο του σχολείου και η διαπραγμάτευση της διαφορετικότητας των Τσιγγάνων ενός καταυλισμού στην Αθήνα*. Ρέθυμνο: Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης, σ.192-222.
- Δεληγιάννης Σ. (2013). *Κοινότητες Ρομά στην Ελλάδα, διακρίσεις & στερεότυπα. Η περίπτωση των Σοφάδων Καρδίτσας*. Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

- Έξαρχος Γ. (1996). *Αυτοί είναι οι Τσιγγάνοι : ιστορία-γλώσσα- λαογραφία- πολιτισμός*. Αθήνα: Γαβριηλίδης
- Ζαφείρης Κ. & Ξηροτύρης Ν.,(2002). *Οι Ρομά Αράτου: Δημογραφική και γενεαλογική μελέτη στο Οι Ρομά στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας.
- Ζεγκίνης Ε., (1994). *Οι μουσουλμάνοι Αθίγγανοι της Δυτικής Θράκης*. Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ.
- Ηροδότου Ιστορίαι, Βιβλίο Ε,9.1-3 *HudeCar. Herodoti Historiae*, [192730] (1998). Oxford Classical Texts, tom.post., pp 3-4,Oxford
- Καλογιάννης Ι. (2002): *Οι Τσιγγάνοι στην Ελλάδα. Ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης στις διαδικασίες ενσωμάτωσης και ένταξης τους στην ελληνική κοινωνία*. ΤΕΙ Καλαμάτας - Σχολή Διοίκησης και Οικονομίας Τμήμα Διοίκησης Μονάδων Τοπικής Αυτοδιοίκησης Πτυχιακή Εργασία
- Καραθανάση Ε. (1996). *Το κατοικείν των Τσιγγάνων στην Ελλάδα. Η περίπτωση της Θήβας*. Διδακτορική διατριβή
- Καραθανάση Ε., (2000). *Το κατοικείν των Τσιγγάνων. Ο βιο-χώρος και ο κοινωνικός χώρος των Τσιγγάνων*. Αθήνα: Gutenberg. σ. 191

- Κατσάρας Χ. (2023). *Δέκα Τσιγγάνικα Παραμύθια*. Εκδόσεις: Όστρια
- Κατσαρού Β., (2021). *Παπούσα*. Εκδόσεις: Ενύπνιο
- Kenrick D.,(1994). *Από τις Ινδίες στη Μεσόγειο, Η Μετανάστευση των Τσιγγάνων*. (μτφρ. Μαρία Λάβδα). Αθήνα: Καστανιώτη
- Kenrick D. (1997). *Τσιγγάνοι: από τις Ινδίες στη Μεσόγειο*. Αθήνα: ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ
- Κόμης Κ. , (1998). *ΤΣΙΓΓΑΝΟΙ: Ιστορία, Δημογραφία, Πολιτισμό*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κοραής Α. (2012). *Άτακτα Τόμος Δ', 1*. Εκδόσεις Χίος. σ. 37-38
- Λυδάκη Α., (1998). *Οι Τσιγγάνοι στην πόλη: Μεγαλώνοντας στην Αγία Βαρβάρα*. Αθήνα: Καστανιώτη. σ. 27
- Λυδάκη Α., (2013). *Ρομά Πρόσωπα Πίσω Από Τα Στερεότυπα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Μαρσέλος Ε. *Εκπαιδευτικό Γλωσσάρι Ελληνο-Ρομανή*. Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Τσιγγανόπαιδων Πανεπιστήμιου Ιωαννίνων
- Μπαμπινιώτης Γ., (1998). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Κέντρο Λεξικολογίας
- Μπαντελάς Β. & Δρυγιανάκης Κ., (Vagellis Bandelas & Costis Drygianakis), (1992). *Η τσιάι 'σι λουλουντί ... Τραγούδια και σκοποί των Ελλήνων Ρομά από τους*

Σοφάδες Καρδίτσας. Ερμηνεύουν:
Γιάννης Ισούφης - Μητσάρας Λάζος -
Θανάσης Λαβίδας. Εκδοτική
Δημητριάδος.

- Μπατζαλής Ν. & Χηνάς Κ., (2020). *Γκογκί*. Εκδότης: Άπαρσις
- Μωραΐτου Μ., (2013). Η υγεία των Ρομά που ζουν στην Ελλάδα. *Μελέτες και εφαρμογές [The health of Roma who live in Greece. Studies and applications]*. In A. Lidaki (Ed.), Ρομά. Πρόσωπα πίσω από τα στερεότυπα. [Roma. Faces behind the stereotypes] (pp. 131-150). Athens, GR: Alexandria.
- Νόβα – Καλτσούνη Χ., (2004). *Η τσιγγάνικη οικογένεια στην ελληνική κοινωνία*. Ιωάννινα.
- Ντούσας Δ., (1997). *Rom και Φυλετικές Διακρίσεις: στην ιστορία, την κοινωνία, την κουλτούρα, την εκπαίδευση και τα ανθρώπινα δικαιώματα*. Αθήνα: GUTENBERG.
- Ντούσας Δ., (2001). *Rom και μουσικοχορευτικός κόσμος: αισθητικές, ιστορικές, βιογραφικές, κοινωνιολογικές και κριτικές διεισδύσεις στη μουσική τέχνη των Τσιγγάνων και Μπαλαμ*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Παλαμάς Κ., (2015). *Ο Δωδεκάλογος του Γύφτου*. Εκδόσεις: Μαλλιάρη.

- Παναγόπουλος Σ., (2014). *Η κοινότητα των Ρομά στην περιοχή της Αμαλιάδας. Κοινωνιολογική Προσέγγιση των εκδηλώσεων συγκρότησης, εξέλιξης και προοπτικής* Φλώρινα: Μεταπτυχιακή εργασία.
- Παναγοπούλου Σ. (2018) Από τη διπλωματική εργασία: *Η ζωή των Τσιγγάνων της συνοικίας Παπακαυκά στην Αμαλιάδα Ηλείας, πρόσφυγες 3ης γενιάς από την Κωνσταντινούπολη. Μία συνοικία ενταγμένη στην κοινωνία*». Κόρινθος: Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου. Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής. ΠΜΣ: Κοινωνικές διακρίσεις, Μετανάστευση, Ιδιότητα του Πολίτη
- Παπαδόπουλος Σ. *Αφιέρωμα στους Ρομά - 8η Απριλίου – Παγκόσμια Ημέρα των Ρομά*
- Παπακωνσταντίνου, Γ. (2000). *Οικονομική, κοινωνική, πολιτισμική κατάσταση των Τσιγγάνων στην Ελλάδα: Έρευνα – μελέτη. Ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης στην εκπαίδευση των Τσιγγάνων*. Αθήνα, ΓΓΛΕ (Πρακτικά συνεδρίου).
- Πασπάτης Α. Γ. (1995). *Μελέτη Περί των Ατσιγγανων και της Γλώσσας Αυτών* Επανεκδοση: Εκάτη
- Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και

Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.), 4ο Πανελλήνιο Συνέδριο με θέμα: «Σχολείο Ίσο για Παιδιά Άνισα», Αθήνα, 4- 6 Μαΐου 2007.ISSN: 1790-8574 16 Η ΘΕΣΗ ΤΩΝ ΤΣΙΓΓΑΝΟΠΑΙΔΩΝ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ ΟΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΤΟΥ ΥΠ.Ε.Π.Θ. ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΟΥΣ

- Πυργιωτάκης, Ι.Ε., (2011). *Εισαγωγή στην παιδαγωγική επιστήμη*. Αθήνα: Πεδίο.
- Σκαλιέρης Κ., *Αθίγγανοι*. Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια. Β΄. Φοίνιξ, σσ. 301.
- Τερζοπούλου Μ. - Γεωργίου Γ. (1998). *Οι Τσιγγάνοι στην Ελλάδα. Ιστορία – Πολιτισμός* Εκδ. (β΄) Αθήνα: Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης.
- Τριανταφυλλίδης Κ., (2020). *Η Γενετική Ιστορία των Ελλήνων*. Εκδόσεις Κυριακίδης.
- Τσαούσης Δ., (1989). *Χρηστικό Λεξικό Κοινωνιολογίας*. Εκδόσεις: Gutenberg
- Χαρίτος Π., (2022). *Η ζωή και τα βιώματα των Ρομά μέσα από τα τσιγγάνικα παραμύθι*. Σοφάδες.
- Χατζηδήμου, Δ., (2005). *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική*. Αθήνα: Αδελφών Κυριακίδη.
- Χατζησαββίδης, Σ., (1996). *Οι Ρομ της Ελλάδας: Γλώσσα και Πολιτισμός (συμβολή στη διαπολιτισμική εκπαίδευση)*. Μακεδόν 2 σσ. 83-87

- Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας, (2014). Ακαδημία Αθηνών.
- Χριστοπούλου Α.Ν.(2002). Σ' ένα δρόμο, ήταν ή δεν ήταν...»: *Περιεχόμενο και αφηγηματικότητα στα παραμύθια των Ρομ, στο Οι Ρομά στην Ελλάδα*. Αθήνα:Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας.
- Χριστόπουλος Β.,(2022). *Ρομάνο Τσορούπε Ένια Ρομάνε Ιστορίας*. Εκδόσεις: Ένεκεν
- Χρονάκη Α. (2013) *Ρομά: Πρόσωπα πίσω από τα Στερεότυπα*. Εκδότης Αλεξάνδρεια

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Geertz C., (1983). *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology*. New York: Basic books
- Liegois J.P. , (1983). *Tsiganes*. Paris: Maspero
- Liegeois, P. J. (1986). *Gypsies. An illustrated history*. London: Westbourne Grove.
- Liégeois, J-P. (1987). *Roma, Gypsies, Travellers*. Strasbourg: Council of Europe.
- Parthenis C. &Fragoulis G., (2016). *“Otherness” as Threat: Social and Educational Exclusion of Roma People in Greece*. Vol. 18, No. 2 *International Journal of Multicultural Education*. University of Athens Greece
- Patrick J. K. *A History of the Romani People*. National Geographic
- Reidy J., (2016). *Romani Cuisine and Cultural Persistence*
- Smith A., 1986. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell
- Stewart, M.,(1997). *The time of the gypsies*. Colorado: Westview Press
- Vergidis, D, (2013). *The Education of Roma Greece*. Retrieved 7 July, 2022, from (PDF) THE EDUCATION OF ROMA IN GREECE

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

- Balamos: Ένα βιωματικό και φωτογραφικό ταξίδι
<https://www.pressenza.com/el/2023/01/balamos-ena-viomatiko-kai-fotografiko-taksidi/>
- <https://diastixo.gr/allextnes/mousiki/20064-tsigganikisimfoniki-orkistra>
- <https://www.gastronomos.gr/topikes-kouzines/ellada/mageireyontas-mazi-me-toys-ellines-roma-9-syntages-agnostes-kai-omos-oikeies/223163/>
- <https://www.gastronomos.gr/syntagh/ampeasko-to-tsigganiko-gamopilafo/223045/>
- <https://www.gastronomos.gr/syntagh/patatengki/49954/>
- <https://www.gastronomos.gr/syntagh/to-tsoyreaki-zoymi-ton-roma/223014/>
- <https://www.gastronomos.gr/syntagh/to-psomi-toy-enterlezi/49992/>
- <https://www.gastronomos.gr/syntagh/tyropita-me-ryzi-i-tsigganiki-pletsinta/49966/>
- <https://www.gastronomos.gr/syntagh/katlamaes-oi-tsigganikes-traganes-tiganites/223005/>
- <https://www.gastronomos.gr/syntagh/papiska-to-tsigganiko-lachanoryzo/49971/>

- <https://www.lifo.gr/culture/cinema/papo-ysa-i-istoria-mias-spydaias-tsiganas-poiitrias-tis-polonias>
- Μια αγκαλιά για τα παιδιά Ρομά:
<https://www.slideshare.net/georgemark-atos/ss>
- Movimiento Gitano Wikimedia Commons
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Movimiento_gitano.jpg
- Ρομά, από την Βικιπαίδεια, την Ελεύθερη Εγκυκλοπαίδεια
<https://el.wikipedia.org/wiki/Ρομά>
- Ρομά στην Ελλάδα, από την Βικιπαίδεια, την Ελεύθερη Εγκυκλοπαίδεια
https://el.wikipedia.org/wiki/Ρομά_στην_Ελλάδα
- <https://romanimusic.tumblr.com/what-is-romanimusic>
- National Geographic Education
https://media.nationalgeographic.org/assets/file/romani_MIG.pdf
- <https://parallaximag.gr/featured/tsiganik-i-mousiki-simera>
- <https://www.youtube.com/watch?v=Wo-eikItFr3g>
- <https://www.worldhistory.org/Romani/WorldHistoryEncyclopediaRomani>

Παραδοσιακός Λαϊκός Πολιτισμός Ρομά

Το παρόν βιβλίο συντάχθηκε στα πλαίσια του Έργου **«Κοινωνική Ένταξη και Ενδυνάμωση των Ρομά»** στο πλαίσιο της Πράξης **«Ενδυνάμωση των Γυναικών και των Νέων Ρομά»**, με κωδ. ΟΠΣ **5189926** στον Άξονα Προτεραιότητας **«Ενίσχυση της ένταξης και της χειραφέτησης των Ρομά»**. Η πράξη συγχρηματοδοτείται από το Χρηματοδοτικό Μηχανισμό του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου (XM-EOX | EEA Grants).

ISBN: 978-618-87193-0-9